

E. MÄNNIK

VÕITLUS
KESTAB

VÕITLUS KESTAB

EDUARD MÄNNIK

VÕITLUS KESTAB

JUTUSTUSI JA NOVELLE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Ma olen sind sageli kohanud, käinud sinuga kõrvuti pikka ja rasket võitlusteed, olnud su asemekaaslasteks lumistel väljadel. Sa oled jäänud mu mälestuste soojusse mitmesugusena: kord suurekasvulise, laiade õlgadega noore ja südi võitlejana; teinekord näisid sa hoopis niisugusena, kellelt esimesel silmapilgul nagu ei võinudki oodata seda kohkumatut, alati abivalmis ohvri-meelsust oma rindeteede kaaslase vastu. Ja nii nagu su kuju on möödunud mu põgusate pilkude eest mitmesugusena, nõnda olid sa ka ise kord uljas meremees, kord abistav sanitar, kord karehallis sinelis lihtne Nõukogude armee võitleja. Kuid alati on jäänud muutumatuks su suur ja ohverdav süda, mis pole kunagi silmapilgukski kõhelnud sirutamast abivalmis kätt oma seltsimeestele — oma rindeteede kaaslastele.

Ja sellest südamest ma tundsingi igakord sind.

Mäletad, me kohtusime esimest korda Emajõe ääres, Kastre vana pargi teisel kaldal? Veel vastu õhtut tulid viimased hävituspataljonide võitlejate väikesed salgad üle jõe. Nende taga kõmasid sakslaste suurtükkide mürsud. Nad olid pidanud raskeid võitlusi, nende rühmad olid jäänud hõredaks ning harvaks. Järelejäajatestki olid paljud haavatud ja said alles nüüd mahti siduda oma haavu.

Kuid siiski kõige rusuvam ja piinavam oli teadmine, et kogu maa teisel pool Emajõe oli sakslaste rautatud

tanksaabaste tallata. See ei lasknud undki tulla väsinud silmadesse. Aeg-ajalt hüppas üks või teine püsti ning vaatas öö tumedasse täppi, kus asus tema kodu. Mitmel pool hõõgusid suveöötaevas roosakad tulekahjukumad. Uhed kustusid, jäid vähemaks, teised laienesid, katsid ööd hirmu ja südamevaluga. Kas ei olnud see mitte minu kodu, mis praegu leegitsema löi?

Siis järsku kostis teiselt poolt jõge pimedusest hõige: „Hallo! Kas on seal keegi?”

See oli lapse hääl, vist väike tüdrukuke. Jõe äärest küsis vastu valvepost: „Mis on?”

„Meie küüni roomas haavatud mees... hävituspataljonist. Ema saatis ütlema... kas keegi ei tooks teda ära. Sakslased on külas ja hakkavad hommikul läbi otsima.”

„Aga kaldal sakslasi ei ole?”

„Siin ei ole.”

Tükk aega valitses vaikus. Peaaegu kõik olid kuulnud seda kõnet kahe jõeperve vahel. Haavatud hävituspataljoni mees... kaasvõitleja... seltsimees. Teda ei tohtinud jätta vaenlase halastamatu kättemaksu ohvriks.

Teiselt poolt jõge kostis jälle tütarlapse kutsuv hääl: „Kas tuleb keegi... ma ootan?”

Sel silmapilgul proovisid paljud võitlejad oma südameid. Minu kõrval ajas end mu kaaslane järsu liigutusega istukile ning käristas telkmantli õlgadelt.

„Kui nüüd keegi ei lähe... siis olen mina valmis,” surus ta läbi kokkulitsutud huulte.

Leidsin pimedas ta käe ning vastasin:

„Tehtud, mina tulen kaasa!”

Kuid just samal silmapilgul kõlas eemalt kõrge rukki-välja servalt, kus olid aset võtnud viimased tulijad, jäme bassihääl:

„Oota, tirtsuke... ma tulen kohe.“

Mul oli häbi. Ma olin proovinud oma südant, kuid see kõhkles, see polnud kindel ja valmis esimesele kutsele.

„Ptüü!“ sülitas mu kõrval kaaslane. „Närtsud oleme... meist ei saa kunagi kotkaid, jääme hallideks kullideks... varblasteks.“

Ta viskus vihaselt vastu maad ja tõmbas telkmantli üle pea.

Rukkipõllu äärest aga tõusis kõrge kogu üles ning sammus jõe äärde. Nägin sind vastu taeva hahkjat valgust ainult ühe silmapilgu, siis kadusid sa silmist pimedusse. Jões sulpsatas midagi, kostsid ujuja käelöögid vastu vett.

Ootasin sind kaua tagasi. Saksa tankid ja mootorrattad hakkasid eemal teel põrisesema. Vana pargi kõrgete puude all vilkusid autolaternate tulesilmad. Aga sa ei tulnud ikka veel. Kas see oli vaenlase salakaval lõks? Ei, selle noore tüdrukukese hääl oli süütu, see oli usaldav appihüüd sõprade poole.

Nõnda jäingi magama.

Ma ärkasin alles hommikuvalgel. Miski kiskus mu kohe maast lahti ja alles püsti seistes meenus öine hüüd teisel pool jõge, minu ja mu kaaslane pikaldane kõhklemine, jäme bass rukkivälja serval.

„Kas ta tuli tagasi?“ küsisin oma kaaslaselt.

„Muidugi tuli,“ vastas see tigidalt, hakates pikkamisi eemalduma.

„Ja haavatu?“ hüüdsin talle järele.

„Kas arvad, et inimene, kes hiilib kolm kilomeetrit sakslaste selja taha, ei vii oma ülesannet lõpuni? Muidugi viib... ta pole niisugune nagu meie... mõtleme.“

Vaatasin rukkivälja poole, selle esine oli tühi. Juba varahommikul oli väike hävituspataljoni salk asunud teele Tartu poole kodulinna lahingutesse.

Siis nägin sind jälle, rindeteede seltsimees, ühel augustikuu varahommikul Tallinna viimastes võitlustes.

Sakslaste esimesed jõugud olid jõudnud juba tungida mööda Kadriorgu kuni Narva maantee alguseni. Nende edasitungi sulgesid raskekuulipildujad ning mõned suur-tükid Mere puiestee nurgal. Kuid Lasnamäe veerul, Tartu maantee lõpul, võitlesid veel viimased madruste-salgad ning hävituspataljonid.

Meie väike salk tuli luurele läbi majaõuede ning -taguste. Juba eemalt äratasid meie tähelepanu üksikud revolvripaugud ja automaatide tärin.

„Seal on keegi pigis,“ sisistas raudteelase vormis pikk poiss end kõrgele plangule üles hoovates. „Me näeme kohe... siit algab Narva maantee...“

Ja siis me nägimegi. Kümnekond sakslast tulistas mitmest punktist üht õuevärava alust. Aeg-ajalt ilmus selle nurga varjust nähtavale pikk meremehe lühikest joppi ja lindiga mütsi kandev kogu ning tulistas paar kiiret revolvrilasku sakslaste pihta. Ta oli neist juba üht haavanud, see lamas kägaras kõrge kivitrepi varjus.

Vaatasime vaikides ühe silmapilgu seda ebavõrdset võitlust pealt.

„Miks ta minema ei putka... see oleks ju läbi värava-aluse võimalik?“ küsis keegi.

„Ehk on suletud?“ arvas teine.

„Ei ole,“ vastas raudteelase vormis poiss, kel plangu otsast oli kõige avaram vaade. „Seal lamab vist keegi... näen ainult ta pead... vist ka mereväelane.“

Kaks sakslast tegi kiire hüppe väravaalusele lähemale.

Samal silmapilgul ilmus jälle selle nurga varjust nähtavale meremees ning tulistas paar lasku revolvrast nende pihta. Kolmandast vajutusest päästikule ei tulnud enam pauku. Vihase liigutusega heitis ta tühja nagaani sakslaste pihta ning tõmbus küüru, nagu kavatseks neile kahe palja käega kallale tormata.

Meil polnud enam hetkegi aega viivitada, avasime sakslaste pihta automaatidest tule.

Mõne minutiga oli kõik jälle vaikne.

„Tule... siin on vaba tee!“ hüüdsime üle tänava väravaaluse poole, mille taha mereväelane oli kadunud.

Ta tuli kummargil ja küürus, kandes seljas oma seltsimeest. Mul oli mõni silmapilk aega silmitseda ta nägu. See oli just niisugune nägu, mis vajab raamiks lahtist madrusepluusi rinda ning uljast merelaevastiklase mütsi. Suur, veidi keerdutõmbunud nina, tihedad kulmupuhmad, mitte just säbrus, kuid toredates meremehe salkudes kaarnatiivamustad juuksed. Kummalgi pool kongus nina valvas kaks tähelepanelikku silma, mis näisid esimesel hetkel veidi kollaka varjundiga, siis järsku paistsid päris tumedate, teravate täppidena ning viivu pärast mahe-nesid pruunideks soojadeks pilkudeks.

Ta pani meie juurde jõudes oma kaaslase maha ning avas selle pluusirinna. Heites pilgu haavatu rahunutule näole, patsutas ta sellele vastu õlga:

„Eh, Fedka... kuradi päralt, siiski seekord pääsesime... nagu nõela silmast tulime läbi. Kas kuuled... see olen mina...“

Haavatu avas rasked silmalaud ning haaras kallistades oma rindeteede seltsimehe käe.

Valvepostilt kostis signaal. Meil tuli ruttu kaduda tagaõuede ning aedade keerdkäikudesse.

Ei möödunud palju päevi, kui ma sind jälle nägin, mu rindeteede kallis seltsimees.

See oli Leningradis, kangelaslinnas, mis valmistus otsustava võitluse vastu. Vaenlase tule ja terase ring tõmbus ikka enam ning enam koomale. Ühel septembripäeval lõigati ära viimane ühendustee — Mga jaam põhja-raudteel. Ees põlesid asulad ja väikesed linnad. Selja taga lõõmas Neeva kaldal Schlüsselburg — Lenini linna võti.

Päeval keerlesid vaenlase luurelennukid mõõtmatus kõrguses nagu saaki otsivad kullid. Öösel tulid rasked pommilennukid ja siis veeres plahvatuste kõmin ühest linnaservast teise nagu kõu. Saabuv hommik paljastas jälle hulga purustatud maju, lõhutud tänavaid, varisenud hooneid.

Meie peatuspaiga lähedal, ühe muusikakooli ees, asus miilitsa valvepost. Päevast päeva nägin seal seismas, inimestele teed juhatamas või sõidukeid juhtimas üht militsionääri. Ta oli väikekasvuline, näost õhetav, naeralevate silmadega. Ma jäin mõnikord seisatama ja silmitsesin teda pilgu kauem, sest see oli õieti esimene naismilitsionäär, keda nägin. Ta märkas ikka mind, lõi näost veel enam roosatama ja päris: „Kodanik, kas teil on midagi vaja?“

„Ei... ei...“ läksin ma edasi.

Kui kostis üle linna õhuhäire, siis tirises ta hele vile.

„Kodanikud, kiirustage varjendisse... varjendisse,“ kõlas piki tänavat ta käskivaks muutunud hääl.

Siis märkasin, et ta hääles helises kummaline laulukõla.

Kui tänav oli tühi ja kõrgel lõhkesid õhutõrje-suurtükkide mürsud nagu valged puuvillatombukesed, lippas

ta kiiresti-kiiresti meie õueväravast sisse. Ta ruttas kohe selle tagasoppi, kus kõrge muusikakooli kivise õla vastu toetus väike puumajake. Ta astus ühe akna alla ja koputas sõrmega selle ruudule. Kaks pisikest lapsepalet, üks poisike, teine tütarlaps, vaatasid talle nagu oodates vastu.

„Kas sa ei karda, Miša?“ küsis ta huuli torusse ajades. Poisu raputas pead.

„Aga miks on Oljal silmad märjad?“

Poisu vist vastas, et väike õde kardab.

„Ära karda, nukuke... pühi pisarad ära... naerata... naerata, nagu päike paistab läbi pilvede. Varsti kihutatakse kuri sakslane minema... kuula, juba põrisevadki õhus meie vahvad kotkad. Nüüd on sakslasel kohe suitsu suus ja tuhk taga. Oota... kohe hakkab helisema lõpetamissignaali... toob jälle rõõmu tillu Oljale.“

See ei olnud lihtne kõne, lohutus kahele väikesele hirmunud südamele. See oli peaaegu helisev laul, mis kõlas siin kivisel õuel. Ühel päeval silmas ta meid kobaras teise korra aknal kuulatamas.

„Kodanikud, häire ajal on keelatud akendel vahtimine,“ välgatasid ta silmad vihaselt meie poole. „Kohe varjendisse... otsekohe.“

Keegi matkis selja taga tema häälitsemist.

„Häbematud!“ purskas ta vihaselt, peaaegu nutu äärel. „Kas te ei mõista, kaks last on ükski kodus... nad on hirmul. Aga ema seisab kuskil valvepostil nagu minagi. Tal on üks halvatu, kes tuleb varjendisse aidata, ja siis... Ah, te ei saa millestki aru... irvitate...“

Ta ruttas näost õhetades minema.

Kuid meie saime siiski aru, mõistsime seda kangelaslikkust, millega kaitses end Lenini linn. Järgmisel

pommirünnakul olime juba mitmekesi tuntud akna taga ja igaüks püüdis teha meelitavaid hääli. Kaks paari imestavaid silmi vaatas toa hämarusest meid uudistades. Nad hoidsid teineteise ümbert kinni, nagu kaitseks vend õde ja õde venda, kuid nende silmis polnud siiski hirmu.

Uhel keskööl võpatasime unest kolmest või neljast peaaegu ühtejärke lõhkevast plahvatuses. Akende taga lõi valgeks, punane kuma heitles pimedas ruumis. Kõik viskusid asetelt üles, haarasid sinelid, toppisid jalga saapaid. Keegi hüüdis:

„Väike maja põleb!”

Kivisel õuel hüplesid tulekerad nagu hiiglasuured tilgad põlevast tõrvikust. Neid veeres ikka veel alla katustelt, mida ruttasid kustutama tumedad kogud labidate ning liivaga. Sel silmapilgul meenus kellelegi: „Lapsed”!

Jooksime treppidest alla, kuid meist oli siiski keegi kiirem. Nägime, kuidas labidalöögist purunesid aknad ja väike kärmas kogu kadus suitsvasse ruumi. Järgmisel silmapilgul ilmus ta uuesti nähtavale, surudes kaht nutust märga, hirmunud näokest vastu militsionääri sinelirinda.

Eemalt aga kõlas üle öise linna võidurõõmus lõpetamis-signaal.

Enam kui aasta hiljem käisime mööda lumist, täistuisanud teed. Meil oli igaühel seljas vintpüss ligi saja padruni, granaatide, tohutu hunniku kuivikute ja kõige muuga, mida on ja mida sageli pole vaja lahinguteel. Lumi rudises jalgade all nagu liiv, jäljed kadusid otsekui tuhka.

Veel raskem oli patareilastel. Nende suurtükid vajasid kohevasse lumme, hobused väsisid, trengid ja rak-

med purunesid pingutustest. Ainult inimesed ei väsinud, nad justkui ammutasid imettegevast allikast uut jõudu, saatsid korda kangelastegusid. Mitu korda rakensid võitlejad väsinud hobused suurtükkide eest lahti ja veeretasid need käsivarte rammul üle lahtiste ojade, läbi lume, üle mäeveerude.

Kuid kõige raskem oli siiski raskekuulipilduritel.

Nad kandsid väsinud õlgadel maksimi torusid, raskeid aluseid, padrunitidega täidetud kasette. Nad liikusid edasi nõtkudes, näis, nagu oleks see viimane teekäänak, viimane mäeveer, viimane kümme sammu, mis nad suutsid vastu pidada. Kuid ometi läksid nad ikka edasi, kilomeeter kilomeetri järel jäi nende selja taha, päevast kasvas öö ja ööst koorus välja udune hommik, kuid nad jätkasid ikka oma rasket teekonda. Paljud valisid oma eesmärgiks mõne puu, lumise künka, teekäaru. See nagu vähendas sammude vaeva, aitas taluda väsimust ning õlgadele rusuvat raskust. Kuid eesmärgile jõudes leidis silmadele ikka ja jälle mõni uus puu, lumine künkas, teekäär.

Mu ees kõndis juba hommikust saadik väike kuulipildur. Pikk päev justkui vajutas ta veel madalamaks, rasked kuulipilduja rattad ähvardasid teda matta lumme. Kuid ta pukistas kogu jõust edasi, ikka edasi. Kuulsin teda ümisevat:

„Selle puuni . . . kakssada sammu . . . sada viiskümmend sammu . . . sada sammu.“

Kui me jõudsime puuni, tõstis ta veidi pead ja silmitses keerlevat lumist teed. Ta leidis jälle uue eesmärgi ning hakkas lugema:

„Sinna sillani kolmsada sammu . . . kakssada viiskümmend sammu . . . kakssada sammu.“

Tema kõrval astus pikk võitleja, tõeline hiiglane, keskandis raskekuulipilduja rauda. Aeg-ajalt pööras ta oma näo kaaslase poole ning küsis:

„Kas sa oled väsinud, Muru?”

See vastas peaaegu kinnisilmi:

„Ma lähen veel siit mäeveerust üles . . . see pole enam kaugel.”

Kuid mäeveerul ütles ta jälle:

„Nüüd läheb tee alla ja ka tuul tõukab tagant.”

Nõnda läksid nad minu ees kogu päeva. Kuid teisel hommikul oli väike kuulipildur näost väga kahvatuks muutunud. Ta katsus kuulipilduja alust jälle selga upitada, kuid ei suutnud. Nagu häbipuna lõi õhetama ta kahvatul näol.

„Aita mind,” pöördus ta oma kaaslase poole.

See aitas teda, kuid nüüd vajus väike kuulipildur raskuse all kokku.

„Näh,” püüdis ta naeratada. „Libastusin veidi ja jalad kohe alt ära, nagu perul hobusel. No see ei tähenda midagi . . . ma tõusen kohe üles.”

Vaevaliselt, suurte pingutustega ajas ta enda püsti. Nüüd haaras ta suur kaaslane tema õlast kinni ja küsis tõsiselt:

„Sa oled väsinud . . . sa ei jõua nõnda sadat sammugi edasi. Kas annad nüüd oma rattad mulle kanda, või tahad ikka oma kangekaelsust jätkata?”

„Sul omalgi on kandam seljas,” katsus see abitult vastu vaielda.

„Mis sellest . . . mul on ka sitkust enam. Sa tulid ju alles hiljuti haigemajast ja oled nõrk. Kas annad?”

„Võta,” liikusid vaevu väsinud võitleja huuled.

Nüüd nägin ma enda ees terve päeva seda hiiglast

kandmas raskekuulipildujat. Näis, nagu ei tunnekski ta raskust ega väsimust. Mitu korda kavatses ta väike kaaslane oma koormat tagasi küsida, aga siis pikendas ta sammu, justkui põgenes eest. Lühikestel puhkesilma-pilkudel ei võtnudki ta rattaid seljast, vaid najatus neile.

Polgukomandör ratsutas mitu korda mööda ja heitis temale pilgu.

„Seltsimees seersant, kas teie ei tee endale liiga tervet kuulipildujat kandes?“ küsis ta hobust peatades.

Hiiglane naeratas. Ta silmades välgatasid sädemeke-
sed, kui ta vastas:

„Vabandage, seltsimees polgukomandör... ma ei märganudki seda... olen vist kogemata selga unustanud.“

Nad naersid mõlemad.

Polgukomandör ratsutas edasi. Ta teadis seda niisama hästi nagu meiegi, et need kaks rindeteede seltsimeest olid sidunud lahingute jaoks murdumatu sõpruse.

1948.

Juba kolmandat päeva tõusid Lasnamäe kõrge pae-
 kalda tagant suitsupilved. Siit, järsu tõusengu var-
 just, polnud näha, mis seal põles. Kuid alt linnast,
 majade akendest ja merelt võis näha, kuidas tuleloidud
 rajasid endile hävitavat teed kauge Pirita metsa tagant
 kuni Lasnamäe valgete majadeni. Oösiti valgustasid
 need kumad Kadrioru vanu puid. Mõnel leegi kõrgemal
 prahvatusel tõusis lossi valge külg nõnda selgesti näh-
 tavale nagu päevavalgel.

Kuid piki Lasnamäe veergu kees veel äge võitlus.

Sakslased ei suutnud kõigile pingutustele vaatamata
 linna tungida. Punaarmeelased, meremehed, hävitus-
 pataljonide ning töölispolkude võitlejad kaitsesid visalt
 vana Tallinna. Koos militsionääride ja raudteelastega
 saabus laevadelt rühm rühma järel mereväelasi. Nad
 tulid lühikestes mereväelaste kuubedes, automaatide,
 granaatide ja kuulipildujatega, vööl ning risti üle õla
 sätendavad padrunilindid. Peaaegu silmapilkselt asusid
 nad vasturünnakule, haarates vaenlast Lubja tänava pool-
 sest küljest või Tselluloosivabriku tagant.

Õhtuhämaruses hakkas sadama peenikest, tuulehoost
 räsitud vihma. Majade vahelt ilmus nähtavale uus,
 laialipaisatud rühm mereväelasi. Tartu maantee oli
 juba sakslaste kuulipildujate ja suurtükkide tule all,
 sellepärast tulid nad läbi aedade ning õuede. Nad kor-
 raldasid kiiresti end kõrge paemüüri varjus, ja alles

nüüd märkasid võitlejad, et kogu rühm kandis teraskiivreid.

Kuskilt kaugemalt vihma alt põrises jäme bass:

„Ise tahavad meremehed olla, aga sõdivad, potid peas.“

Sellele vastas vihmavarjuks seatud ukse alt sidemees:

„Kas sa ei näe, et need polegi meremehed... ainult munder niisugune.“

„Aga kes siis? Kas sa arvad, et mere-ratsavägi?“ tahtis keegi nalja veel teravamaks kruvida.

„Ükskõik kes, aga meremeestega pole neil midagi ühist. Meremehed juba ei kanna lahingusse minnes potte peas... seda pole keegi näinud.“

See kõik tekkis kiivrite pärast. Suure Isamaasõja esimestel kuudel sattus see mõnikord lahingutes väga kasulik peakate põlu alla. Kiivrit kanda oli häbiasi, arguse ja kogenematus tunnus. Vahest ainult suurtükiväelastega lepiti, kui nad kandsid kildude vastu seda terasest katet. Kuid hävituspataljonide võitlejail ja meremeestel oli see otse häbiasi. Uljalt kõrvale lükatud pilotkad ning lehivate lindikestega madrusemütsid olid ainukesed peakatted, mis tunnistasid nende rasket võitlusteed, julgust ning kokkumatust.

Uus rühm seisis vaikselt, liigutamatult vihmatuisu käes, nagu poleks kuulnudki neid hüüatusi. Nende pikk, nahkmantlis komandör andis rühmale komando „valvel“ ning ruttas paemüüri ääres kaarti uurivale polgukomisarile raporteerima:

„Seltsimees polgukomissar, teie käsutusse saadetud rannakaitsest viiskümmend kaks mereväelast.“

See heitis kiire pilgu rühmale ja vastas:

„Hästi! Jaotage rühm trammipeatuse trepi ette.“

„Just nii!“

Polgukomissar pöördus jälle näoga müüri varju, millest vihm üle tuiskas. Kuid ta märkas, et rühmakomandör jäi nagu kõheldes veel silmapilguks tema ette seisma.

„Mis veel?“ küsis ta pooleldi üle õla.

„Seltsimees polgukomissar, lubage kiivrid maha võtta. Meile anti niisugune käsk . . . täies lahinguvarustuses . . . aga rannakaitse varustuse hulka kuulub ka kiiver.“

Lühike ja tüse polgukomissar, kes võis oma laiade õlgadega varjata terve ukseava, heitis kiire pilgu rühma poole. Ta oli väga hästi tuttav meremeeste vastumeel-susega kiivrite suhtes, ja ka ta ise pidas lahingus rohkem lugu julgetest, kärmetest, lehvivate madrusemütsi lintidega meremeestest kui kiivrikandjatest. Veidi muiates küsis ta rühmakomandörit, seda alt üles silmitsedes:

„Kas võitlejad seda ise soovivad?“

„Just nii, soovivad. Oleksid juba teel peast heitnud, aga . . . distsipliin.“

Nüüd lõi polgukomissari nägu üleni naerule.

„Võtke!“ ütles ta rõõmsalt käega lüües.

Rühmakomandör astus võitlejate ette ning hüüdis:

„Vabalt! Kiivrid maha!“

Järgmisel silmapilgul justkui oleks raksatanud kuskil läheduses kummalise relva kogupauk. Viiskümmend kaks kiivrit lendas sillutisele, kolisesid, veeresid edasi, põri-sesid veidralt. Kogu rühm tõmbas püksitaskutest lindikestega mereväelase-mütsid välja ja surus need kahele käel pähe, veidi viltu, veidi tahapoole, nõnda nagu see on kombeks Nõukogude Liidu kõigil seitsmel merel. Järg-misel silmapilgul olid nad juba kärmelt asunud oma positsioonidele.

Hakkas juba pimenema. Uhes vihmaga tihenes ka sakslaste kuulipildujate tuli. Alles õhtupoolikul olid nad valutanud kõrgel Lasnamäe veerul seisvad paar maja ning asetanud nende katustele ja pööningutele kuulipildujad. Nüüd vihises niisama risti alla kuule nagu vihmagi. Uks kuulipilduja tulistas otse paemüüri taha, kogu tänava-sillutis plagises kuulidest.

Polgukomissar vaatas tiku valgel oma suurt käekella ning pomises:

„Oodaku, kahekümne viie minuti pärast hakkavad nad saama tuld ja tõrva.“

Tunni aja eest oli polgukomissar leppinud kokku laevastiku staabiga, et need hävitavad merelt suurtükitelega kogu lõigule kardetavaks muutuvad kuulipildujad. Seda teadsid kõik võitlejad ja ootasid kannatamatult esimesi laske merelt.

Puudus veel vaevalt kakskümmend minutit kokkulepitud ajast, kui polgukomissari ette kerkis noor madrus ja teatas:

„Seltsimees polgukomissar, meile saabus praegu teade, et esimese maja keldris on lahingu eest varjul ligi kolmkümmend eraisikut.“

Polgukomissar pööras kiirelt pea sõnumitooja poole.

„Kes teatas?“ küsis ta järsult.

„Uks vanaätt roomas välja ja jõudis meieni.“

Polgukomissari suust libises vandesõna. Oli selge, et vaenlase kuulipildujad tuli hävitada, kuid seejuures võisid surma saada ka naised ja lapsed. See on sõjamehe südamele kõige valusam. Sest vaatamata sõja karmusele on ikka igas võitlejas jäänud eriline hell koht südames just naiste ja laste vastu. See on temale puutumatu ja püha, see on otsekui osa sellest kodusest väikesest maa-

ilmast, eluringist, milles ta ise elas enne sõda ja milles ta jälle hakkab elama, rõõmu tundma pärast võitluse võidukat lõppu.

Polgukomissari tihedad mustad kulmud tõmbusid kokku ainsaks kriipsuks. Kuid just sel silmapilgul, kui ta otsis palavikuliselt lahendust, kas rünnata maja, kõlistada olukorrast laevastikku — ehk leidub veel mingi kolmas tee —, helises ta kõrva ääres nagu kelluke noore meremehe hääl:

„Seltsimees polgukomissar, lubage mind... ma katsum nad välja tuua.“

Alles nüüd tundsin algavas pimeduses teatetooja, see oli üks viimasest rühmast. Ta jäi mulle juba siis meelde oma nõrke, peaaegu tütarlapseliku jooksusammuga ja valge, väga puhta, otse vihmatuisule väljasirutatud näoga.

„Kuidas sina?“ haaras polgukomissar meremehe mõttest kinni. Võib-olla oligi siin kolmas lahendus, mida ta asjatult otsis.

„Vanaätt ütles, et sakslasi ei asu majas, ainult kuulipildurid on katusel ja pööningul. Siinpoolne majakülg on meie tule all. Ma rooman majani, ronin keldriaknast sisse ja toon inimesed välja.“

„Too!“ lõi polgukomissar järsku kaks karukäppa nooruki õlgadele, nõnda et see päris nõtkuma lõi. Sellest sõbramehe löögist hakkas polgukomissari nägu veel enam särama: „Tugev sa just ei ole, aga süda on julge, eht-meremehe süda. Too... Esitan autasustamiseks... kannan isiklikult admiralile ette... Punane Täht on kindel.“

Ja minu poole käega heites:

„Mine kaasa, näita teed... aga kaugemale paerinnati-

sest ei lähe. Tehke kiiresti... aega on kaheksateist minutit."

Jooksime kõrvuti mööda vihmast libedat Lasnamäe veeru üles. Ühe silmapilgu varjusime kuulipildujatule eest jämedate puude taha. Siis küürutasime ja hüppasime paekivist hoone varju. Siin asusid meie esimesed võitluspostid: kaks kuulipildujat.

"Kõrgemalt tulistada!" sosistasin neile. "Kas vaatlejad on ees?"

"Ees."

"Otse tulistamiseks tähele panna nende signaali."

Kakskümmend meetrit eemal valendas vihmast märg paerinnatise lint. Selle taga lamasid märgade takjapõõsaste vahel mõned sidemehed ja vaatlejad. Viiskümmend meetrit neist eemal tõusis Lasnamäe veerul esimene maja.

"Mine!" lõin noorele madrusele müksu vastu õlga.

Ta kadus nõnda vaikselt üle rinnatise, nagu oleks libisenud vette. Ühe silmapilgu nägin ta kogu veel peenra vahel. Korraks sulpsatas kaugemal veeloik. Siis jäi kõik vaikseks. Möödusid piinavad ootuseminutid. Võib-olla on polgukomissari suur randmekell viis minutit taga? Või leidub keldris äraandlik vaenlane? Ehk... ma litsusin näo märga, raudkülma rohtu, et mitte mõelda. Nüüd on juba kümme minutit möödunud. Aga võib-olla on juba viisteist... kuusteist... seitseteist...

Esimene, mida ma kuulsin, oli imelik hääliitus. See... kas see ei olnud laps, kelle nutu lämmatas käsi? Mõni silmapilk hiljem ronisid üle paerinnatise naised, lapsed, üks ema imikuga, paar vanemat meest. Juhtisin nad mööda kuulidest varjatumaid kohti piki Lasnamäe veeru alla. Seal seisatasid nad ja pöörasid järsku pead mere

poole, kui kõmises üle taevaserva esimene raskesuurtüki mürsk nagu kõu.

„Kus on see vapper mereväelane... tahame teda tänada,“ pöördusid paljud otsides ringi.

Kuid ta oli juba tagasi läinud oma võitleva rühma juurde.

Sel ööl, vastu 28. augusti, tuli taandumis-käsk. Pärast keskööd hakkas rühm rühma järel liikuma läbi õuede ja aedade linna poole. Hommikuvalgel tungisid sakslaste esimesed jõugud läbi Kadrioru Narva maanteele. Kuid Tartu maantee poolset Lasnamäe veerul jätkus veel võitlus. Polgud vähenesid pataljonideks, pataljonid rühmadeks, rühmad üksikuteks laialipillatud väikesteks sal-kadeks. Kõik olid läinud, ainult viiskümmend kaks mere-meest jäi kaitsema vana kodust Tallinna.

Kell viis hommikul hüüdis polgukomissar võitlejaile viimase tervituse:

„Seltsimehed, teile jääb raske ülesanne kaitsta meie polkude ja pataljonide taganemisteed. Täitke auga see ülesanne, täitke meremehe julguse ning alistamatusega.“

„Täidame!“ kõmasid mitmelt poolt tumedad hääled.

Me möödusime veoautost, millel tulistas kuuest maksimist kokkuliidetud kuulipilduja. Uhel hetkel, ma ei mäleta, kas see oli sakslaste poolt õhkulastud raketi või mõne põleva maja valgusel, arvasin ma kuulipilduja taga ära tundvat seda noort madrust.

„Nägemiseni, seltsimees!“ hüüdsin tema poole.

Kuid vastust ma ei saanud, võib-olla summutas kuulipildujate ragin mu hüüde.

Me sõitsime viimase laevaga reidile. Ma läksin alla ruhvi ja heitsin ühe meremehe koikusse väsinult nagu puuront pikali. Kuid polgukomissar jäi oma raske koguga

vastu reelingut najatuma, vaadates üksisilmi kalda poole. Keskpäeval leidsin ma ta ikka sealt. Nüüd oli ta kaks suurt rusikat nagu laevakolki reelingule pannud ja toetas pead sinna. Ta asend oli nõnda koomiline, et mõned möödaminejad turtsatasid:

„Kas see sihuke on mõni uus relv või fotograaf?“

Vihast lõkendava näoga pöördus polgukomissar välkiirelt ringi ja pöörutas:

„Krrr... kas te teate ka, et veel praegu võitleb Tallinna all väike vapper meremeeste rühm? Võib-olla on neid elus ainult parkümmend... võib-olla kümme... võib-olla ainult üks. Aga ka see üks ei lahku enne oma kohalt, kui on saanud käsu. Iga inimene peaks sellele kaasa mõtlema... selle kangelasliku võitlusega karastama oma südant tulevaste võitluste jaoks... Aga teie naerate, suud putru täis, nagu oleks kõigel lõpp, nagu sõidaksite nüüd koju tüdrukute seelikute taha.“

Samal silmapilgul hüüatas keegi tagantpoolt:

„Tulevad!“

Kõik laevalael viibijad pöörasid pilgud miinisadama poole. Kaks kiirpaati kihutas otse reidile, nõnda et näha olid ainult paatide ninad ja kõrgele tõusev veevall. Mõne silmapilgu pärast juba hüüti ahtrist:

„Madrused paadis!“

Nüüd võis juba kõiki selgesti näha. Paadid keerasid veidi paremale ja möödusid meist mõnesaja meetri kauguselt. Polgukomissar justkui tõmbas õhku kopsudesse ja mõirgas laevavile jämedusega:

„Püsti, valvel! Tervitada kangelasi!“

Paadid möödusid. Tuul lehvitas meremeeste mütside linte. Viimasel paadis, päris päras arvasin ma ära tundvat seda noort mereväelast, kellest olin nii palju mõel-

nud. Ta seisis püsti, terav nägu vastu tuult, ja vaatas üle teiste peade kuskile kaugele. Kiirelt, vahukobaraid lennutades kadusid paadid avamerel halli siluetina paistva ristleja poole.

Need olid vana Tallinna viimased kaitsjad.

1948.

Neid oli neli meest ja üks naine. Alles parkümmend minutit tagasi olid nad üksteist kohanud miinisadama vihmast märjal kail ning rutatasid nüüd seda mööda edasi. Nende taha jäi mahajäetud Tallinn suitsvate kvartaalide ning sadamas põlevate naftaladudega. Lahingukära oli peaaegu vaibunud. Juba varahommikul olid esimesed sakslased mööda Lasnamäe nõlvakut alla Kadriorgu ning Narva maanteele tunginud. Nüüd liikusid nad ettevaatlikult ja areldi sadamate poole. Aeg-ajalt prahvatasid seal bensini paagid ja lõhkesid reidil seisvate sõjalaevade suurtükimürsud.

Need viis inimest tõttasid miinisadama taga asuva väikese maanina poole, kus mõnikord hoiti varjul väikesi kaluripaate ning purjekaid. Kõige ees astus naine, kandes käes kulunud portfelli, mille kandesanga hoidsid ta pikad, külmast punetama löönud sõrmed. Aleks Laansoo heitis naisele lühikese kõrvalpilgu, kui see astus rutulise sammuga temast mööda. Ta nägi ainult selle vasakut õhetavat näopoolt, baretiga varjatud tihedaid juukseid ning pikergust, hästivormitud kõrva. Ja kuigi ta õieti rohkem ei näinudki, tundusid see vetruv kõnnak ning piha sirge hoiak talle siiski kuidagi tuttavaina. See näis mingi kauge, ammu-unustatud mälestusena, mille visemadki jooned olid hakanud pikkade aastate jooksul uba kustuma.

Kuid ta kissitas siiski järelemõtlikult silmakulme, nagu oleks just see meeldetuletus talle praegusel silmapilgul kõige tähtsam. Kas selles astumises ja piha sirges hoiakus polnud midagi elukutselist, niisugust, mis ühendab inimest tema tööga? Võib-olla... jah, võib-olla oli see nii. Kuid Aleks Laansoo ei jõudnud siiski mingile otsusele. See kõik hakkas jälle niisama kiiresti ta mõtetest haihtuma, nagu oli sinna tekkinudki. Ainult oimukohad jäid endiselt tuikama ja kogu pead pigistas kuklast kuni kõrge kühmulise otsmikuni piinav valu.

„See on magamatusest ja väsimusest... neli päeva pole olnud pealuseks muud kui kõva püssikaha...“ mõtles ta korraks silmi sulgedes ning astus õlga soonivat püssirihma kohendades teistega vaikides kaasa.

Mõlemad mereväelased sammusid kõrvuti ühesuguse rütmiga: kärmelt ja reipalt nagu inimesed, kes harjunud raskusi taluma. Nad näisid selles väikeses salgas kõige värskemad ning jõulisemad. Vanem neist võis olla juba neljakümnendates aastates, suur ja mähklik kogu, kes ka erariietes oleks paistnud meremehena. Tema raskele kogule andis iseloomuliku joone kumer, justkui sineliõmblustega kokkupigistatud turi, mille kohta inimesed väidavad, et selle omanik on kindlameelne ja headsüdamlik mees. Ta kandis puusal nagaani ja õlarihmalt lühikest ratsaväe karabiini. Kaks padrunilinti jooksis ristamisi üle rinna, kuna mõlemast sinelitaskust vahtisid välja granaatide hallid käepidemed.

Noorem meremees oli tumedajumelisem ja rahutum. Ta kandis lühikest meremehe musta joppi ning lehvi-vate lindikestega madrusemütsi. Nagu ta kaaslasel, nii oli ka temal heidetud üle vasaku õla karabiin, kuna

laskemoona-tagavara täiendas kaenlas olev tsinkplekist padrunikast. Kogu aeg heitis ta käies kiireid pilke merele, kus reidilt paistsid kaugete laevade suitsvad kogud. Ning iga kord, kui ta heitis pilgu sinna kättesaamatusse kaugusse, lõid ta tumedates silmades leegitsema heledad täpikesed.

Aleks Laansoo, kes seda märkas, mõistis neid täpikesi. See oli mingi kramplik, teiste eest varjatud hingeliigutus, üks neid rasketel silmapilkudel järsku esilepurskavaid ahastusi, mil inimene ärkvel olles tunneb, nagu näeks ta ebatõelist und. Ta ise oli viimaste päevade ja nädalate jooksul üle elanud selliseid piinavaid silmapilke. Need sarnanesid mingile kohutavale unenägude reale, mis kogu aeg justkui jätkusid, edasi kestsid, kõikusid tõelisuse ja ebatõelisuse piirimaal. Nii näis nüüd ka sellele noorukile, et see oli võimatu, täiesti uskumatu, et need kauged laevad, millede korstnad suitsesid reidil, olid neid maha jätnud.

Ta ei suutnud seda uskuda kogu oma meremehe südamega. Ja ainult mõningatel silmapilkudel, kui ta silmis vilkusid kahtlusesädemekesed, haaras teda siiski justkui kuskilt salapärasest sügavusest ootamatu hirm. Ent ta raputas end sellest jälle kohe lahti, sest oli uskumatu, et need laevad, mida ta nii hästi tundis, millega olid seotud ta nooruse ilusamad silmapilgud, olid valmis Tallinna maha jätma. Siin pidi peituma mingisugune arusaamatus, mis laheneb kohe.

Võib-olla just nende mõtete tõttu paistis ka ta ilme veidi rahutu ja ärev. Kuid selles rahutuseski võis vastu hommikust valgust näha iga ta näojoone ja liigutuse suurt sisemist kindlust ning veendumuse kaunist sära. Mõnel silmapilgul näis see Aleks Laansoole nõnda lähe-

dane ja omane otsekui oleks ta ise muutunud ligi paar-kümmend aastat nooremaks.

Järsku takistas nende edasiminekut kõrge, värvimata puust plankaed.

„Oeh!“ seisatas naine, nagu oleks ta alles praegu märganud takistust.

„Kus siin värav on?“ küsis Laansoo, vaadates paremale ja vasakule. Kuid nähtavasti asusid sissekäigud ainult linnapoolses otsas.

„Mida ei ole, selle teeme kohel!“ heitis meremees padrunikasti maha ja haaras õlalt karabiini.

Mõne löögiga avanes paar lauda ja nad pugesid ükshaaval nende vahelt läbi. Siit avardus vaade juba kaugemale, kuid noore meremehe silmad olid kiindunud ikka merele, sinna kaugusse, kus asusid ta laevad.

„Nad ootavad ikka veel... korstnad suitsevad ja ootavad,“ rääkis ta millegi üle rõõmustades. Võib-olla saadavad nad mõne paadi randa.“

Kõik heitsid rutulise pilgu merele, nagu olekski sealt lähenemas paat. Kuid kogu laht oli endiselt tühi, ainult eemal lainete kohal vilksatasid hallis valguses kajakate keerlevad tiivapaarid. Ja kaugemal, peaaegu silmapiiril seisis ikka veel suitsvad laevad nagu mingis ootuses.

„Neetud! Nad oleksid võinud seda ammugi teha,“ kostis korruga kõige taga kähisev mehehää. „Kas neil pikksilma pole, et ei näe meid? Näevad!“

See oli lohmakas drapp-palitus mees, kes sammus kogu aeg kõige taga. Ta paiskas seda justkui etteheitena ja süüdistusena vanema mereväelase poole, kellest oli saanud selle väikese salga juht. Aga see ei vandanudki tema poole tagasi, vaid vastas sammu aeglustamata:

„Mitte paanikasse sattuda... küllap saame ka is-
hakkama. Kogu rand ei või ju paatidest tühi olla.”

„Muidugi leiame midagi! Klopsime kas või mõne
parve kokku... iga meremees oskab sellega toime
tulla,” kordas ka nooruk õhinal vanema kaaslaste sõnu.
Ta lükkas oma lindikestega madrusemütsi veidi rohkem
kuklasse ja hakkas jälle merd silmitsema. „Ja kaugel
need laevad ära ei olegi... meid märgatakse kohe ja
võetakse pardale.”

Ta pilgud jäid peatuma kauguses ühele punktile,
suitsvate korstnate reale. See oli kindlasti sõjalaev
seda võis juba siia näha. Ning korraga hüüatas ta nagu
eneselegi ootamatult:

„Uskuge mind... silmapiiril paistavad „Kirovi” korst-
nad! Ma tunnen kirovlasi, nad ei jäta meid juba
hätta... kui jõuame ainult merele.”

Vanem mereväelane heitis talle naeratava kõrvalpilgu
ja küsis:

„Kas oled „Kirovilt”?”

„Ei...” raputas nooruk pead. „Mina olen kaatrilt,
aga ma tunnen „Kirovit” hästi. See on leningradlaste
uhkus, Balti punalipulise laevastiku kuulsus. Kaks aastat
tagasi käisime kooliga „Kirovil” ekskursioonil, kirov-
lased kutsusid ise meid külla. See oli juulis, sõjalaevastiku
päeval. Meid võeti lahkelt vastu nagu vanu sõpru.
seletati ja näidati kõik. Ah, missugune võimas laeva-
mürakas... hiiglane... tohutu terasmägi! Seda ei
suudagi keegi võita.”

Need sõnad justkui liigutasid ka vanemat mereväe-
last. Ta otsekui hellus ja vaadates silmapiiril tõusvate
suitsujugade poole, lausus hoopis pehmemalt:

„Jah, see on tõsi. Niisugusele hiiglasele on raske vastast leida.”

Esimest korda naeris vanem mereväelane kuuldavalt. Ta näol välgatas imelik sära, nagu oleks tal nooruki sõnadest kuidagi kergem hakanud.

Kõige taga sammuv lohmakas drapp-palitus mees oli teistest jälle mõned sammud maha jäänud. Ta hoidis oma püssi käes oskamatult ja tigeda vastumeelsusega. See püss... jah, selle oli talle miinisadamas kaptenleitnant pihku surunud, kui nad seisid tühja kai ääres, kust viimased laevad olid juba varahommikul reidile sõitnud. Nüüd olid see kohmakas vintpüss ja paar pihutäit mantlitaskutes klõbisevaid padroneid talle vastumeelseks ning tülikaks muutunud. Mis pidi ta nendega peale hakkama? Ta ümises kogu aeg midagi arusaamatut ning vandus tasakesi. Kuid ta püüdis seda siiski nõnda teha, et eessammuv naine seda ei kuuleks. Kogu ta astumisest paistis, nagu ei tahakski ta sammu kiirustada, vaid lonkis otsekui sunniviisil teiste järel. Tema oli ainuke, kes kogu aja lakkamatult suitsetas, süüdates käies ja oma tülikat vintpüssi vandudes ühe suitsu teise küljest. Põlenud paberossiotsad heitis ta ägeda hooga mere poole ning vandus jälle tasakesi.

Kui naine kuulis tema urisemisetaolist häält, heitis ta rahutuid pilke üle õla tagasi. Mõnikord näis, nagu põleks ta pilkudes isesugune rahutus, peaaegu piin, mis pani ka ta kitsa piha nagu külmavärinas võbisema. Mees märkas seda ja hakkas siis kiiremalt astuma üle kaldaäärse kiviräbu. Need kaks, mees ja naine, näisid olevat selles väikeses salgas ainukesed tuttavad. Sest ka mõlemad meremehed olid alles pool tundi tagasi esmakordselt kohtunud miinisadama tühjal kail. Kuid neid sidus

kohe see soe sõprus ja seltsimehelikkus, mis ühendab kõiki punalaevastiklasi nagu nähtamatute niidikestega ühtseks pereks.

Aleks Laansoo käeuur näitas juba pool üksteist.

Paremal õõtsuv augustikuu sombune meri justkui muutis teda veel uimasemaks ja väsinumaks. Kuid võib-olla oli see ka tolle suurtükimürsu tagajärg, mis oli tema öösel Lasnamäe veerul mitmeks tunniks meele-märkusetult pooleldi mulla alla matnud. Ja sellepärast oligi ta nüüd siin, teistest lahku jäänud ja maha jäetud.

Kogu veepind näis pärast öist vihma hall ja raske. Lained kahisesid jõuetult vastu rannakive. Päike virvendas tuhmilt. Paksud suitsupilved katsid eemal linna ja sadama kohal poolringis kogu idataeva. Aeg-ajalt otsekuu kärises mere hallus, välgatas terav leek ja kauge suurtükimürin veeres mere poolt nagu kõu üle vee. Sellele vastasid kohe sakslaste patareid heledama kilaga kuskilt Merivälja tipult.

„Tallinn ei ole veel langenud... ei ole veel langedud...” kumisesid mõtete rebenenud killukesed Aleks Laansoo kõrvus.

Ta tundis järsku, nagu voolaks temasse kuskilt uut jõudu ja värskust. Seda ei toonud tuul, mis pani ta sinelihõlmad lipendama, vaid temas endas hakkas jälle sirgu ajama ajutiselt kadunud enesekindlus. Sellest voolavast tundest hakkas hoopis soe. Nõnda kaua kui kõmisesid merelt veel suurtükid, polnud sakslased linnas peremehed.

Kuid samal silmapilgul kostsid ruttajate taga üksikud püssipaugud. Kõik värahtasid ja heitsid rutulisi pilke selja taha. Kas olid sakslased jõudnud juba miinisadamasse, selle kõrge plankaia taha, mis varjas nüüd neid?

Või nähti ruttajate kogusid kõrge ranna taustal ning mõni nurjatu reetur katsus neid tabada selja tagant?

Kuid kohe jäi kõik jälle vaikseks.

Drapp-palitus mees hirmus püssipaukude kajast ja hakkas sammu kiirustama.

„Oodake mind ... oodake ... ma ei suuda nõnda ruttu,“ kähises ta.

Võib-olla oleks ta suutnudki teistega sammu pidada, kuid nüüd oli see neetud vintpüss talle takistuseks. Ning korraga otsustas ta ja heitis püssi kividele. Mõlemad meremehed kuulsid seda, pöördusid ringi ja kaptenleitnant käratas järsult:

„Võtke oma püss!“

„Aga mis ma sellega teen ... ma ei oska...“

„Võtke!“

Mees kummardus nagu virildades ja tõstis ära visatud püssi uuesti üles.

Alles nüüd märkas Aleks Laansoo, et mehe kogu nägu oli üleni kaetud sõmerjate higipiiskadega. See ei olnud soojast drapp-palitust ega ruttamisest. Alles kaks nädalat tagasi oli Aleks Laansoo näinud Kose-Risti mõisapargis vangivõetud sakslasel sellist higipiiskades nõretavat nägu. Sakslase olid vangi võtnud hävituspataljoni võitlejad tiheda kuuse ladvast, kust ta tulistas maanteel sõitvaid Punaarmee autosid ja mootorrattureid. See kokkupigistatud lõuapärade ja päranikistud silmadega, higist üleni leotatud nägu väljendas paanilist hirmu järgmiste minutite, järgmise pooltunni ees.

Nüüd vahtis just samasugune hirm drapp-palituga mehe näost.

Kapten-leitnant viipas käega ja väike salk hakkas jälle sõnagi lausumata mööda kivist randa edasi ruttama. Kõi-

kide silmad vilasid viimases lootuses piki kaldaäärt. Kuid parempoolne, vastu reidi asuv kaldaäär oli tühi. Ainult mõned suured kivid valendasid rannaribal ja paar vettinud planguotsa kõikus vees. Siin polnud kuni kaugel tipuni näha ainustki kaluripaati ega purjekat. Ja need vettinud planguotsad... noorem meremees oli küll neist kõnelnud, kuid nüüd ei tahtnud ta sinnapoole vaadatagi.

Sõnatult pöördusid kõik vasakule, risti üle merre tungiva maatipu. Siit polnud veel võimalik täies ulatuses näha vasakpoolset, väikesest kõrgendikust varjatud kaldapoolt. Ja just see kitsas varjatud riba, mis oli praegu veel nende silmade eest peidus, hoidiski kogu salgal alles viimase lootusesädeme.

Nad olid saanud edasi astuda ainult mõned sammud, kui korraga kähises kõige taga ruttav drapp-palitus mees:

„Vaadake... kas näete... need kuradid said enne meid jaole!”

Peaaegu ühtaegu tema karjatusega nägid ka kõik teised väikest, ülestõmmatud purjega kaluripaati. See ilmus varjatud riba tagant nähtavale ning võttis otsejookes koosi reidil seisvate laevade poole. Paadis istus viis inimest: mees ja naine kolme väikese lapsega. Nende vahele istmete ja paadi põhja oli laotud perekonna vähene kraaminatuke, mingi tumedavärviline kast ja paar tekkidesse köidetud kompsukest.

Väike salk kiirendas samme ja järgmisel silmapilgul jõudsid nad madalale kõrgendikule. Siit paistis nüüd kogu seni pilkude eest varjatud kaldaäär. Kuid see oli tühi nagu parempoolnegi kallas, kuskil polnud näha ainustki paati ega purjekat. Ja nagu sellest pettumusest haaratud, hakkas noorem meremees hüüdma:

„Tulge tagasi!... Võtke peale!”

Ka naine tõusis ühele kivinukile ja viibutas portfelliga. Tema kõrval seisis drapp-palitus mees, kõrge otsmik kipras, nagu valmiks selle taga mingi kuri nõu. Paadis kuuldi hüüdeid, kõik vaatasid tagasi kalda poole, kuid tüüri juures istuv mees nähtavasti ei kavatsenudki tagasi pöörduda. Paat kaugenes endise hooga poolpõiki kaldast eemale. Alles siis taipas ka naine, et see kõik oli mõttetu. Väike paat, kus istus juba viis inimest, ei suutnud niikuinii neid kõiki mahutada.

Kapten-leitnant, kes seda oli juba esimese pilguga mõistnud, keeras selja vastu tuult ja süütas suitsu. Tikku maha visates lausus ta tasa oma kaaslasele:

„Jäta, sellest pole mingit kasu. Önn kaasa neile!”

Ta vaatas terava meremehe-pilguga ringi, kulmud kurdu tõmmatud. Kas siis tõesti ei leidu siin midagi, ükskõik mis see ka oleks, mis ainult annaks pääsemiseks lootust? Võib-olla need plangud, kui need kokku siduda? Kuid siin polnud kuskil ainustki köie- või traaditükki. Ka silmapiiril oli kõik tühi ja lage. Sine-tas ainult randa palistav veeäär ja kaugemal tõusid mõned kivimürakad. Ah need kivimürakad... kivi-mürakad! Nähtavasti sellepärast katkestaski ta järsult oma mõtte ning pöördus Laansoo poole:

„Teie olete kohalik elanik, kas teie ei tea midagi...”
Laansoo raputas pead.

„Kui edasi minna... kas seal poolsaarel leidub paate?”
näitas kapten-leitnant merre ulatuva tipu poole.

„Võib-olla... seda on raske öelda.”

Kapten-leitnant mõistis, jah, seda oli raske ette teada. Nad lootsid ka siit leida paate, mida olid näinud kümneid kordi ikka rannakivide vahel vaiade küljes kõiku-

mas. Kuid ometi oli nüüd kõik tühi. Nõiviisi võis pettumus neid oodata ka poolsaarel.

Ka naine oli lakanud portfelliga viibutamast kaugeneva paadi poole. Ta astus kivinukilt alla ja tõmbas justkui südame all jääka külma tundes oma õhukese mantlikrae kõvasti ümber kaela koomale. Sel silmapilgul tundus ta jälle oma abitu olekuga Aleks Laansoole kuidagi tuttavlikuna.

Ainult drapp-palitus mees vehkles ikka veel kätega ja karjus paadi poole.

„Tehke midagi... pidage nad kinni!” hüüdis ta ärevalt mereväelastele.

„Mida?” küsis madrusemütsis nooruk.

„Tulistage... ärge laske neil ära minna.”

Vastust ootamata hakkas ta kõrgendikult alla ranna poole jooksuma, nagu võiks ta veel paati peatada. Ja alles seal, nähes enda ees ülepääsematut veepiiri, mis lahutas teda paadist, mõistis ta kõik. Ta nägu virildus, huuled hakkasid värisema ja ühel silmapilgul näis eemalseisjaile, nagu oleks kõiki ta liikmeid tabanud tarretuskramp. Siis viskus ta järsku põlvili ning tõmbas ragesedes padruni rauda.

Naine nägi seda ülevalt kõrgendikult ja karjatas:

„Viktor!... Viktor!”

Ta surus portfelli vastu rindu ja hakkas kogu jõust mehe poole jooksuma.

Lajatas pauk, kuid kuul ei tabanud nähtavasti siiski paati. Laste pead kadusid kohe kokkudes paadiserva varju. Mees vaatas üle õla tagasi, hüüdis midagi naisele ja paat pöördus otsesihis. Näis, nagu tahaks mees väikest peret oma laia turjaga kuulide eest varjata.

„Viktor... mõtle, mis sa teed!” hüüdis naine uuesti poolel teel.

Ent nähtavasti ei kuulnudki see tema hüüet. Teda valdas mingi hullustus, raev, meeletu hirm, et see ainus paat jätab nad maha. Ta kiristas nagu virildades hambaid ning karjus rusikat näidates paadi poole.

„Nurjatud... tahate meid maha jätta! Oodake... ma näitan teile... näitan, mis see tähendab.”

Ta haaras uuesti püssi ning hakkas seda rutuliselt laadima. Kuid samal silmapilgul jõudsid ka mõlemad meremehed ja Aleks Laansoo randa.

„Jätke see rumalus,” haaras kapten-leitnant teda käest. „Raiskate ainult padroneid... muud ei midagi.”

Mees varjas püssi oma küljega, nagu kardaks nüüd, et see tal käest ära võetakse.

„Mis te tahate minust?” küsis ta mereväelast vereta-vate silmadega mõõtes.

„Jätke paugutamine, see pole enam nali. Näete ju, et paadis on lapsed.”

„Lapsed... kas neil on rohkem õigust kui minul? Tulgu tagasi, võtku mind paati... ma ei tee neile midagi. Ah... nad pääsevad putku!”

Ta haaras jälle püssi, kuid kapten-leitnant pani käe kabuurile ja käratas juba vihaseks saades:

„Jätke püss rahule ja tõuske püsti!”

Kuid mees oli juba märganud ta käeliigutust. See muutis ta justkui veel meeletumaks.

„Kas tahate mind maha lasta... eh?” karjus ta kähisedes vastu.

„Tõuske püsti!”

Ka naine kordas nagu paludes:

„Viktor... tõuse püsti.”

Ta lähenes, et meest aidata. Ent see kargas teda ootamata üles ning paiskas:

„Just sinu pärast, Olga, olengi ma siin. Sina oled selles kõiges süüdi... Ainult sina. Kas me poleks võinud jääda maale... sinna, kus olime... Kas sa arvad, et sakslased on niisugused nagu need jõmmid siin? Nägid, nad tahtsid mind siinsamas maha lasta... see suur jõmm jõllitab veel praegugi minu poole. Ma olin loll, et su tahtmisele järele andsin... täiesti loll. Kes teab, et su isa kommunist oli ja kinni istus... sinna kärvaski? Mitte keegi! Ja sa ise... mis halba sa tegid, et punaste ajal koolijuhatajaks olid... päh! Ma oleksin su ise päästnud... olin kaitseliitlane... kõik teavad, missugune inimene olen... juba minu pärast poleks sulle midagi juhtunud.”

Naine justkui sirgus seda ägedat sõnadevalingut kuuldes pikemaks.

„Ma ju ütlesin sulle, et tee, nagu sina tahad, aga lase minul oma teed käia.”

„Ah-haa... mõistan! Sa tahtsid minu juurest lihtsalt ära põgeneda.”

Mees haaras ägedalt naise käest kinni. Naine oli muutunud väga kahvatuks ja vaikseks. Ta huuled vaevalt liikusid, kui ta ütles:

„Jäta mind, Viktor. Jah, nüüd näen, et oleksin pidanud seda juba ammu tegema. Meil pole midagi ühist... see abielu oli ainult suur eksitus. Mu isal oli õigus... abielu aluseks ei ole ainult armastus, vaid ka ühised ideed, veendumused. Meie oleme kaks inimest eri maailmast... võib-olla ei ole veel hilja uuesti alata.”

Mees kõverdas huuli ja vastas põlglikult:

„Su isa oli kommunist, niisugune... Arvasin, et sina kasvad sellest rumalusest välja.”

„Ära teota mu isa!” hüüatas naine ägedalt.

„... kärvas vanglasse... seda sai ta oma rumalusest. Ajalehed ei võtnud surmakuulutustki vastu, et eluaegne sunnitööline Mart Kaalep on kolinud taevariiki.”

Korraga nagu selgines Aleks Laansoole kõik. Mart Kaalep, tema õpetaja, pikkade aastate kongikaaslane. Ja see oli Olga, väike Olga, kes ikka nii uhkelt ja iseteadvalt oma pead püsti kandis. See oli isegi ta nooruse esimene armastus, kaugete aegade mälestus, Aleks Laansoo tuha alla mattunud tuikav sädemek. Kuidas võib maailmas kõik juhtuda! Näis, nagu jookseksid kõik kõverteed, aastakümnete-pikkused eksimused, rahutused, unistuste väikesed rajakesed jälle suure teele.

Samal silmapilgul hüüatas noorem meremees:

„Laev!”

Kõik vaatasid poolsaare kauge tipu poole, kuhu näitas noor mereväelane.

2

Siin tegi rand kõverjoone, moodustades väikese tuulevarjus lahekese, mis sirgus kaugemale jälle küünetaliseks maaninaks. Ja selle maanina kohal seisis või liikus õige tasase käiguga laev. See oli kahemastiline mootorpurjekas, suur laev, mis võis mahutada hulga inimesi.

Kapten-leitnandi pruuniks põlenud näo üle vilksatas üheks silmapilguks nagu kahtlusevari.

Kui nad tahtsid tolle mootorpurjekani jõuda, siis tul neil jätta kõik abilootused reidil olevate laevade poolt.

Kõrgeneva kallaku ja varjava plangu tõttu ei nähta neid, kui juhtukski mõni paat või kaater miinisadamasse tagasi pöörduma. Ja kui nad seda näeksidki, ka siis poleks sellest kasu, sest nad ei jõuaks enam pika vahe-
maa tõttu õigeks ajaks sadamasse. Kuid ometi ootas seal maanina kohal laev, päris tõeline laev, mis elustas neis kõigis jälle tuhat lootust, kinkis neid tagasi elule, vabadusele, uuele võitlusele. See oli vist nende ainuke šanss.

Ka madrusemütsis nooruk seadis end kapten-leitnandi kõrvale laeva silmitsema.

„Mh... miks ta seisab niiviisi... niiviisi ahtriga kalda poole?“ päris ta veidi aja pärast silmi kissitades.

Jah, seda oleks tahtnud ka kapten-leitnant ise teada. Just seda, sest nõnda ei lähene laevad rannale ja nõnda ei jää nad ka madalas vees ankrusse ootama. See oli lihtsalt veider. Siit kaugusest näis, nagu oleks mootorpurjekas just nüüdsama võtnud koosi lahtisele merele. Aga ometi ei olnud teda veel viie või kümne minuti eest seal maanina kohal. Siin võis ainult oletada, et laev oli tulnud kuskilt kaugemalt, võib-olla poolsaare varjava tipu tagant, ning pöördunud just nüüdsama neile märkamatult sellisesse kummalisse asendisse.

„Ta ei liigugi... seisab!“ hüüdis jälle noor meremees.

Jah, ka selles küsimuses oli kapten-leitnant mõne minuti eest samale otsusele jõudnud. Kuid miks polnud näha ranna ja laeva vahel paate? Kas valmistus laev jälle ärasõiduks, et keegi neile ei lähenenud? Või oli too poolsaare tipp paatidest niisama tühi ja lage nagu miinisadama tagunegi? Kuid niisugusel suurel mootorpurjekal olid ju ometi laevapaadid! Miks ei kasutatud neid?

Need mõtted keerlesid kahtleva lainena, mingi segadikuna kapten-leitnandi peas. Oh, mis ta küll nüüd annaks hea pikksilma eest! Kuid see rippus tema koi kohal seinal, jah, seal ta rippus, see põrguline. Ning teda ennastki ei arvatud enam tagasi tulevat, sest kõik laevad ja paadid olid juba hommikul sadamast lahkunud, Võib-olla oli teda oodatud, küsitletud siit ja sealt, kuid neil päevil oli paljusid, kes ei tulnud enam tagasi. Ja kõige naljakam oli see, et keegi ei võinud aimatagi, missuguses kimbus oli samal ajal kapten-leitnant Lantratov üle aedade ronimisega. Jah, see oli alles tore lugul! Sakslaste tanksaapad klõbisesid juba tänavakividel, aga tema hiilis majade taga aedade varjus nagu kass. Ja kõik see tuli sellepärast, et vasak tiib ei pidanud sidet, tõmbus teatamata tagasi. Kui kapten-leitnant Lantratov läks uurima, miks seal tulistamine oli vaikunud, oli ta korruga sakslaste hulgas nagu mesilane vapsikute pesas. Ainult hommikune udu ja üks lahtijäetud õuevärav päästsid ta.

Kuskil avati üks aken ja hea inimene sosistas:

„Seltsimees... ärge siit edasi minge, kõrvalmajas on sakslased.“

Kes see oli, seda polnud tal õieti aega tähelegi panna. Tükk aega keerles ta aedade rägastikus, jõudis ühe pistandaia äärde, mille vahelt paistis tänav, ning leidis, et oli tulnud valesti. Ta puges jälle tagasi kõrgete herneritvade varju, sest väljas hakkas kiiresti valgenema. Kahest tänavast jõudis ta õnnelikult üle, kuid ei leidnud siis enam avatud õueväravat. See oli alles ronimine, kui ta pidi end mööda vihmaveetoru üles vinnama, kuna paarkümmend sammu eemal risttänaval mürisesid juba sakslaste autod.

Kuid neis majatagustes aedades leidis ka teisi eksijaid. Ta ootas ühe õuevärava varjus, et teha kiire hüpe üle tänava, kui teda ootamatult ennetas kõrvalt õueväravast pikk mereväelane. Korraga lajatas kuskilt pauk ja tundmatu meremees veeres sillutisele. Jälle pidi kapten-leitnant Lantratov ootama, varjuma, keerlema aedades, sõtkuma juurviljapeenraid ja ehmatama magavaid koeri, et pääseda edasi, ikka edasi varjava sadama poole.

Ja nüüd oli ta viimaks siin.

Kapten-leitnant võttis mütsi peast ja pühkis rusikaga üle otsmiku. Tal hakkas ikka palav, kogu ihu lõi õhetama, kui tuli otsustada midagi väga tähtsat. Ja praegu olenes tema otsusest tema enda ja nende nelja inimese elu ning surma küsimus. Kas jääda siia hea õnne peale ootama mõnd paati või eemalduda linnast veel kaugeemale, lõigata tagasitulekutee?

Tema noor kaaslane, kes kogu aeg oli tähelepanelikult silmitsenud laeva, pöördus nüüd ringi niisuguse ilmega, nagu oleks avastanud midagi väga tähtsat.

„Noh?” küsis kapten-leitnant, kes seda kohe nooruki näost aimas.

„Seltsimees kapten-leitnant... mootorpurjeka pardal on inimesed.”

Ka Lantratov oli hakanud seda aimama, kuigi ta kauge vahemaa tõttu midagi kindlat ei näinud. Ja need silmad, need kipitasid veel aedades vahtimisest ja ronimisest.

„Kas näed selgesti?” küsis ta.

„Jah... see ei või olla laadung... terve tekk on inimesi täis. Seltsimees kapten-leitnant, uskuge mind, see on evakueeritute laev. Nähtavasti oodatakse veel midagi.”

Midagi niisugust oli hakanud kujunema ka kaptenleitnant Lantratovi mõttes. Võib-olla oli poolsaarele kogunenud veel inimesi, keda taheti peale võtta. Aga paadid... just need paadid! Kui laev ootab, kavatseb veel peale võtta mahajäänuid, siis peavad ometi paadid ranna ja laeva vahel ühendust pidama. Kuid ta ei saanud oma mõtet lõpuni arutada, sest noor madrus, kes kogu aeg laeva teraselt silmas pidas, hüüdis:

„Ahoi, paat!”

Nüüd nägid ka kõik teised väikest punktikest, mis alles mõni silmapilk tagasi oli eraldunud rannast. See oli kindlasti paat, selles polnud kahtlust. Ja paadis paistev tume mütsak oli inimeste kogu, kes sõudsid laeva poole.

Kaptenleitnant Lantratov surus nagu otsustades mütsi tagasi pähe. Nüüd polnud enam mingit kõhklemist, seal seisis nende ainuke šanss pääsemiseks. Ta vaatas veel ühe silmapilgu nagu nõu küsides kordamööda oma saatuskaaslaste otsa. Aleks Laansoo rahulikud ja hallid silmad näisid iga tema otsusega päri olevat. Seda inimest võis usaldada, ta näis olevat läbi teinud karmi hävituspataljoni-võitleja tuleproovi. Ta sügavate kurdudega kaevandatud näos oli veel midagi omast ja lähedast, millele kaptenleitnant Lantratov ei osanud otsekohe nime anda. Kas see ei meenutanud millegipärast neid vanu töölisi-võitlejaid, kes olid teinud kuulsaks bolševike partei?

Ta vaatas edasi naise poole, otsis mingit märki tema ilmes. See oli keeruline lugu, kaptenleitnant Lantratov ei olnud niisugustes küsimustes asjatundja. Kuid naine väarris poolehoidu, sest mees oli ülekohtune ning alatu. Veel praegugi värelesid ta kitsal, hästivormitud lõual ja väga

puhta ilmega kaunil näol hiljutise ärevuse varjud. Kuid see juhtum rannas, need inetud etteheited ja kaitsetu paadi alatu tulistamine olid nagu tema sisemisele võitlusele andnud otsustava tõuke. Tema kuulus praegu kindlasti sellesse väikesesse salka.

Ja siis see drapp-palitus mees, see kõhklev paanikatekitaja ja argpüks. Temaga oli lugu halb, selliseid inimesi ei valita rasketel silmapilkudel oma kaaslasteks. Teda ei võinud usaldada, raske oli aimata mõtteid selle kipratõmmatud otsmiku taga. Kuid nähtavasti hoomas drapp-palitus mees silmapilkselt, mida kapten-leitnant tema kohta kaalutles. Ja ta oskas otsekohe osavalt abi leida; sest ta küsis naiselt:

„Olga, kas sa lähed nendega kaasa?“

„Lähem,“ vastas see mehe otsa vaatamata.

Näis, nagu oleks juhtum rannas purustanud nende vahel viimased ühendavad niidikesed.

„Hea küll,“ välgatasid mehe silmad. „Kui nii, siis tahan näha, missugusesse meeletusse sa meid viid. Lähem kaasa . . . võib-olla tuleb sul veel minu abi tarvis.“

„Mitte minu pärast . . .“ tõrjus naine käega.

Kapten-leitnant ei saanud nende eestikeelsest kõnest aru ja küsis:

„Noh, mida otsustasite?“

Mees heitis hooletult, varjatud tigidusega silmis:

„Laseme käia, kui tee on pärimäge!“

Nüüd justkui sirgus ka kapten-leitnandi kühmus turi veidi sirgemaks. Hea küll, vankrirehvid hõõruvad kruusatükid peenikeseks. Ta viipas ja komandas kurgu põhjast jämeda bassiga, nagu juhiks väikest väesalka:

„Käies marss!“

Minekul heitis ta veel korraks pilgu tagasi, et vaa-

data, kas drapp-palitus mees oli oma püssi kaasa võtnud. See kandis seda nüüd õlarihmal nagu teisedki.

Neil tuli minna mööda ranna kõverjoont tükk maad tagasi tulnud teed. Seal algas samasugune liivane, kiviräbuga kaetud rand nagu siingi. Kaugemal oli näha mõni üksik hall kaluriosmik, rannikule viltu püsti jäänud võrguritv, rohtu kaduv keerlev teerada. Kõik oli vaikne ja rahulik — just kummaliselt rahulik — nagu polekski sõda. Nüüd oleks siin mõne liivakünka taga nõnda hea lamada, lasta jahedal tuulel puhuda üle rutamisest õhetava ihu. Imelik, et just nüüd, kõige raskemal silmapilgul, tulid kapten-leitnant Lantratovile selised kentsakad mõtted.

Taamal kõrgenev poolsaare kivine tipp varjas tükiks ajaks minejate eest väljavaate maanina taaha merele. Nad ei näinud ka laeva, mis jäi sinna kaugele kalurionnide ja poolsaare kiviräbu varju. Sellepärast hakkasid kõikide sammud nagu iseenesest kiirenema ja korraga olid ka kadunud kapten-leitnant Lantratovi kentsakad mõtted liivaküngaste taga lamamisest ja puhkusest.

Aleks Laansoo kõndis nüüd kogu tee kõige taga. Ta oli tabanud ühe kapten-leitnandi silmavilksatuse, väikese märguande, mille mõtet kohe taipas. See oli tolle drapp-palitus mehe kohta, kes nüüd justkui trotsides püüdis kogu aeg kangekaelselt püsida oma naise jälgedes. Ta ruttas tema kannul, hingas raskelt ja käheldalt, nagu sellega kogu aeg märku andes, et tema pole jäänud kaugele, on ikka kohal. Kuid see teistest mahajäämine justkui andis ka Aleks Laansoole võimaluse lõpuni mõtelda kõike seda, mis oli hakanud seal rannas temas uuesti elama, kohama, justkui üle keema.

See siis oli Olga Kaalep, terve pikk lugu, mille sündmustik oli siiski kulgenud ainult ühepoolset rada. On päris kummaline, et mõnikord võib inimene, kellel ise sellest aimugi pole, varjatud mõtete ning sündmuste käiguga olla seotud kellegi teisega, temale päris võõra inimesega. Nii oli ka Olga Kaalepiga. Aleks Laansoo oli teda ainult korra kohanud, ühel päeval, kui ta isa kodus polnud ja Aleks Laansoo oli tulnud tagasi tooma laenatud raamatuid. Ta mäletas veel praegugi neid kaht kogukat köidet, millest üks oli „Prantsuse revolutsiooni ajalugu“ ja teine Viktor Hugo „Pariisi Jumalaema kirik“. Tüdruk võttis temalt raamatud, heitis pilgu nende pak-susele ja ta suuvõru ümber mängles naeratus.

„Oo... missuguseid pakse raamatuid te loete,“ lausus ta, kuid mitte pilgates ja mitte solvates, vaid mingi avala kõrvalmuigega. Ta seisis ise trepiastmel ja näis Aleks Laansoost pikem. „Ja mina mõtlesin, et olen näinud teid kuskil mujal... kas mitte uisuteel?“

„Käin ka seal mõnikord,“ tunnistas Aleks Laansoo, nagu oleks see suur süütegu.

„No siis ikka seal! Mulle jäävad kõik inimesed otsekohe meelde. Ma võiksin teid ka kümne, kahekümne aasta pärast ära tunda. Tõesõna! Kas teil on ka niisugune meelespidamine?“

„Ei... ei... mina mäletan inimesi halvasti,“ kogeles Aleks Laansoo, kartes, et võib veel tüdrukut kuskil kohata ja oma kohmetuses teda mitte teretada. Siis oleks see heaks mittetundmise vabanduseks.

„Kahju!“

Keegi hõikas esiku avatud uksest:

„Olga, tule ruttu, triikraud on tulinel!“

Tüdrukuke noogutas peaga ja lippas minema.

Niisugune tavaline ja mittemidagiütlev oligi nende ainuke kohtamine.

Kuid mõnikord eemal tänaval, uisuteel, puiestiku varjus tüdrukukese alati tõtlevat kuju nähes mõtles Aleks Laansoo, et see on *tema* kooliõpetaja tütar. Aastate pärast, ta oli juba lõpuklassis, lisanes sellele veel uus mõttevarjund. Nüüd oli Olga Kaalep *tolle* kooliõpetaja tütar, kes kommunistliku mõtlemisviisi pärast järsku vallandati. Sellest kirjutasid isegi ajalehed, ja Mart Kaalepi järglane pühkis kateedri ääre valge taskurätikuga puhtaks, nagu kardaks ta sealt koos tolmuga sisse hingata oma eelkäija kahjulikke mõtteid.

Ja ühel päeval tundis Aleks Laansoo midagi väga ängistavat ja piinavat, kui ta kaaslane müksas teda küünarnukiga tänaval ning sosistas poolkuuldavalt:

„Vaata... seal on Mart Kaalepi tütar, kelle isa eluks ajaks sunnitööle mõisteti. Kommunist! Tüdruk tahab nüüd isa asemel kooliõpetajaks hakata.”

Ühel silmapilgul oleks Aleks Laansoo tahtnud astuda neiu ette ja teha midagi, ta isegi ei teadnud mida. Vaevu suutis ta end taltsutada, sest müidugi oleks see kõik osutunud kuidagi väga rumalaks ja piinlikuks. Võib-olla polekski neiu mõistnud teda, seda kõike, mis temas surus, mäsles ja otsis väljapurskamist kitsast ummikust. Jah, see kõik võis koguni näida solvamisena või provokatsioonina.

Ent mõni kuu hiljem tabas teda juubeldav rõõmutunne. Postkontori varjatud luugist ulatasid kitsad käed talle pikerguse ümbriku tembeldamiseks ja kinnitamiseks. Ta ei näinud küll kirjatooja nägu, see oli varjatud mattklaasi taha, ent ta aimas kindlasti, et see oli Olga Kaalep. Tembeldades ja kviitungit kirjutades heitis ta kir-

jale pilgu: see oli adresseeritud Keskvanglasse. Kvii-
tungit ulatades ütles ta:

„Saadame öösise null kolmekümne kahese postiron-
giga.“

Naine ei tundnud teda häälest, ta ei mõistnud ka, et
see oli tarbetult öeldud, päris ebaametlik ühe postitee-
nistuja poolt. Kuid ta näis olevat kõigist niisugustest
mõtetest kaugel, sest ta vastas kõlatult:

„Jah... see on hea. Suur tänu.“

Järgmine kiri tuli nädala pärast, siis jälle peaaegu
kindlatel päevadel kaks korda kuus. Nad tulid enamasti
õhtuti, kui operatsioonisaal oli päris tühi. Aleks Laan-
soo nagu hakkas ootama neid klõpsuvaid samme saali
tahvelkividel, mille kõla ta õppis eraldama kõigist teis-
test sammudest. Kord juhtusid nad täiesti ootamatult
vastamisi. Aleks Laansoo võpatas, ta tahtis justkui
põgeneda kuskile selles kitsas vahekäigus. Kuid see
naine, kes alles neli-viis aastat tagasi oli hoobelnud
oma hea inimeste meelepidamisega, ei tundnud nähta-
vasti ometi teda. Ja sellest justkui hakkas Aleks Laan-
sool isegi kuidagi kergem.

Vastu uut kevadet jäi Aleks Laansoo koht mattklaasi
taga tühjaks. Küllap muidugi tuli sinna keegi teine,
kelle hoolimatutesse kätesse rändasid nood kirjad.
Aga millegipärast pidi Aleks Laansoo neile ikka mõt-
lema, neid meelde tuletama, kuidagi ühendama oma saa-
tusega. Tema ei saanud nüüd kelleltki kirju, eeluuri-
mise karm kord lõi ka kõik ühendused välismaailmaga
katki. Ja õieti polnud tal ka ainustki inimest, kes oleks
astunud postkontori valgesse saali ning ulatanud matt-
klaasi taha tema nimele kirja. Jah, seda ei olnud.
Vahest ainult seltsimehed peaksid teda meeles, kuid

nendegi käsi oli käinud samuti nagu temal. Kodanlus tahtis anda viimase purustava hoobi, lämmatada lõplikult iga vabama hingamise, välgatava mõtteraasu. Ja need ainukesed inimesed, tema seltsimehed, olid siin tema saatuskaaslasteks, täitsid laialipillatuina kõigi vangimajade hämaraid konge.

Aleks Laansoo oli juba „vana istuja” — nimetus, mis omas nende suletud müüride vahel ka austavat kõla — kui ta kohtas Mart Kaalepit.

Ta tundis tema kohe ära: veidi küll kõhnunud, vane- maks ja kahvatumaks muutunud, kuid ikka selle puru- nematu julguse ja optimismiga, mis mõningaid inimesi kaunistab justkui igavese säruga. See kiirgab kogu nende olemusest, igast liigutusest, häälekõlast, igast näo hingestatud joonekesest. Ja just vangimajades, nende suletud müüride vahel, on neil inimestel täita määratu suured ülesanded.

„Me ootasime sind juba ammu... ligi aasta,” lausus ta Aleks Laansoole niisuguse enesestmõistetavusega, nagu polekski nende kohtumisest möödunud kuus aastat. „Nüüd on ka sulle tööd...”

Ta pani käe Aleks Laansoo õlale, vaatas selle väga kõhnaks muutunud näkku ja küsis, nagu oleksid nad ikka veel koolis, üks õpetaja, teine õpilane:

„Nagu ma mäletan, oli sul koolis vene keelega raskusi. Kuidas nüüd sellega on?”

„Läheb paremini, aga mitte hästi.”

„Pole midagi... meil on siin väike õpiring. Inimene on saanud inimeseks töö läbi ja õppimine on tähtis osa tööst. Nii... hiljem võid hakata minu tütrega vene keeles kirjavahetust pidama. Sa ju vist mäletad teda?”

„Mäletan.”

„Ta on nüüd kooliõpetaja. Võib-olla jätkab ta minu tööd sealt, kus see pooleli jäi. Sa pead just temale kirjutama... tema oskab sulle vastata ka ridade vahelt.”

Ja korraga nagu langes Aleks Laansoo õlgadelt kogu raskus, mis oli sinna kogunenud pikast eeluurimisest, uurijate lakkamatutest ülekuulamistest, naeruväärsest kohtuotsusest ja paljust muust, mis piinab ning väsitab. Nüüd avanes talle Mart Kaalepi sõnade läbi sellest umbest terastornist, millesse ta tundis end lämbumiseni suletud olevat, väike vaatepilu välismaailma. Ta justkui ei teadnudki seda oodata. See vaatepilu oli küll nõnda kitsas ja väike, et vaevalt võimaldas näha kogu tolle müüritaguse elu täit suurust, selle lõhnu, hääli, tuhandeid piasjasju. Kuid ometi hakkasid Aleks Laansoo sise maailmas jälle elama mitmesugused pildikesed, kujutlused ja mõtted. Need justkui ergutasid ja julgustasid teda valmisolekuks kauge tuleviku jaoks. Ja üks neist pildikestest, mis kargas nüüd nii sageli ta kujutlusse, et muutus peaaegu tõeliseks nägemuseks, oli niisugune: ta nägi postkontori valgustatud operatsioonisaali, mille tahvelkividel klõpsusid lähemale ruttavad sammud. Siis ilmusid varjatud mattklaasi taha tuttavad valged käed, mis ulatasid tembeldamiseks kaks kirja, kaks ühesugust ümbrikku.

Ning justkui kuskilt kaugemalt kõlas tundmatu hääl:

„Saadame öösise null kolmekümne kahese posti-
rongiga.”

Mart Kaalep nägi, et ta oli suutnud oma noore kaas-
lase jälle elule äratada. Jah, need esimesed aastad, need esimesed aastad, need olid kõige painavamad. Inimene sarnanes siis justkui puule, mille juured olid küll terved ja tugevad, haarasid kogu jõuga rammusat

maamulda, kuid pikne oli käristanud ladva, halvanud selle elujõu. Alles pikkamisi võis jälle paraneda puu, ja niisama pikkamisi kogunes ka siin jõudu tuleviku jaoks.

Kuid Mart Kaalep ei olnud niisugune puu. Ta oli jäänud ka siin selleks, mida oli olnud kogu oma eluaeg — inimeste kasvatajaks. Tema visa vaim tungis läbi kõigist takistustest, ületas vanglamüüride paksuse ning suletud kongiüksed. Mõni aeg hiljem sosistas ta Aleks Laansoole:

„Nüüd on sulle tööd. Hakkad abistama esimese mai vastuvõtmise organiseerimist.“

Aleks Laansoo ei vastanud midagi, ainult haaras vana sõbra käe ja raputas seda nagu tänades.

Kuu aega hiljem saabus Olgalt esimene kiri. See teade tuli läbi mitme sosistava suu, sest poliitilistel vangidel oli esimese mai demonstratsiooni eest kolmekuuline kirjakeeld. Selle demonstratsiooni organiseerimine oligi too töö, millest Mart Kaalep rääkis. Koridorides antud tähelepanematute märkide, väikeste paberilipakate, suust suhu sosistatud sõnade kaudu valmis märkamatu läbi lukustatud uste ja paksude müüride väga keeruline ja aeganõudev side. Aga ta edenes, muutus päev-päevalt laiemaks nagu nähtamatu võrk. Kogu selles tohutu suures kivikolossis polnud ühtki kongi, ühtki koridori ega ühtki majakorda, alates alt rõsketest keldritest kuni sarikaalusteni, kuhu poleks tunginud see nähtamatu, administratsiooni poolt tabamatu, ikka käest äralibisev valmisolekusignaali. Ja esimese mai hommikul kõlasid sadade kodanliku vägivalla poolt müüride taha suletud inimeste suust ühtaegu „Internatsionaali“ helid, nagu polekski neid üksteisest lahutanud kongid, koridorid ja paksud müürid.

Kolme kuu pärast sai Aleks Laansoo peotäie kirju.

Kümme aastat... kümne aastaga mõtleb inimene üksinduses palju. Mõningatel silmapilkudel hakkavad ta ümber elama kauged inimesed, muutuvad lähedasteks, saavad armsateks. Nendega võib koguni vestelda — see harjub paljudele vanglas külge — nad koguni naeravad ja liiguvad, nagu juhib neid kujutleja mõte. Kuid nad jäävad ikka sellisteks, just niisuguste joontega ja omadustega, nagu sööbisid mällu viimastest mälestustest.

Ja sellepärast ei aimanudki Aleks Laansoo miinisadamas ega ka hiljem, et see naine, kelle kõnnakus ja piha sirges hoiakus oli küll midagi tuttavlikku, ammu unustatud, võis olla Olga Kaalep. Tol korral, nelja aasta eest, kui ta vanglast vabanes, kuulis ta Olga abiellumisest. Ta oli seda aivanud varemgi mõningate kirjade ridade vahelt, kus Olga oskas öelda kõige tähtsamat. Ja nii jäigi neil kohtamata, katkes kõik, nagu juhtub nii sageli elus. Järgmisel päeval sõitis Aleks Laansoo lõuna poole ühte väikesse valda, kuhu kodanlike võimude poolt talle oli määratud elamispiirkond.

Nüüd jõudis väike salgake madalalt liivaselt rannalt kõrgemale, kust hakkas jälle paistma kogu poolsaare tipp. Selle väljasirutatud küüne kohal kerkisid vastu mere tagapõhja nähtavale laevamastid, siis järkjärgult kogu alumine osa, reeling ja tekk. Noor mereväelane oli õieti näinud — see oli evakueeritute laev.

Kapten-leitnant Lantratov luges ahtrilt poolkuuldavalt mootorpurjeka nime.

Ta võis nüüd kogu laeva üleni näha, ja korraga oli talle selge laeva veider asend — mootorpurjekas oli ahtriga rannamadalikule kinni triivinud. See selgus

tabas teda peaaegu nagu nuiahoop. Nähtavasti olid laeva mootorid kohe sõitu alustades rikki läinud ja tuul kandis inimestega täidetud mootorpurjeka poolsaare tippu madalikule.

Kapten-leitnant Lantratov seisatas. Ta võttis mütsi peast ning pühkis rusikaga higist märga otsaesist. Nüüd ei julgenud ta seda kõike avaldada neile kolmele inimesele, õieti naisele ja hävituspataljonimundris mehele, kes olid usaldanud teda, järgnenud talle siia poolsaarele. Ta oli toonud nad ummikusse.

„Seltsimees kapten-leitnant, seal on inimesi,“ ütles tema kõrval noor meremees, näidates väikesele inimeste salgale, kes oli kogunenud poolsaare tippu.

Miski ei reetnud tema häälekõlas, et ka tema oli mõistnud olukorda. Ainult ta noor nägu oli muutunud kuidagi tõsisemaks, päris valjuks.

Kapten-leitnant Lantratov pani jälle mütsi pähe ning hakkas edasi astuma. See oli nüüd ükskõik, sest polnud ka kuskile mujale minna.

3

Poolsaare tippu oli kogunenud mõnikümmend inimest.

Need olid kõik eraisikud, relvadeta inimesed: mehed, naised ja lapsed. Igaüks neist kandis mõnd kompsukest või kohvrit, kuhu rutuliselt olid pakitud esimesed kättejuhtunud esemed. Mõned kandsid kätel mantleid või üleriideid, nagu oleksid nad välja jooksnud põlevatest majadest. Pikk, lahtiste kuuehõlmadega mees oli tulnud käsikäruga. Seal lamasid läbisegi koormas kokkoidetud riidepuntrad, toidunõud, mitmesugused tarvi-

likud ja mittetarvilikud asjakesed. Koorma otsas seisis kast puusepa tööriistadega. Nähtavasti oli mees ehitusmeister, kes ei raatsinud oma tööriistu maha jätta ja oli need veel viimasel silmapilgul tõstnud riietekuhja otsa.

Käru kõrval seisis viie-kuueaastane tüdrukuke, hallitriibuline kass süles.

„Isa, kas laev ei võtagi meid peale?“ küsis ta õlgu vihi-seva tuule käes koomale tõmmates ja kassi triibulist turja silitades.

„Ei võta,“ vastas mees süngelt. „See istub sabapidi kinni.“

Need inimesed olid ühel või teisel põhjusel miinisadamast väljuvatele laevadele hilinenu. Nüüd ruttasid nad viimases ootuses siia lagedale poolsaarele, sest sadamas räägiti, et siin leiduvat kaluripaate, milledega võib reidile laevadele järele sõita. Ent kogu rand oli tühi, paate polnud kas üldse või olid esimesed kohalejõudjad nendega juba merele sõitnud. Ainult paar lagunenud külgedega vana lootsikut vedeles kuivale tõmmatult kivide vahel. Uhe niisuguse paadi olidki mõned noored agarad poisid kuidagi korda seadnud ja sellega laeva juurde sõitnud.

Selles inimeste summas äratas kõikide tähelepanu suurekasvuline vanamees, kes kõndis kepile toetudes päris üksikuna ja mahajäetuna teiste hulgas. Ta näis pisut eriskummaline oma rinnuni ulatuva valge habeme ja vanamoelise pruuni mantliga, mis oli keskelt vööga seotud nagu mungal. Niisugusena sarnanes ta inimesele, kes oli justkui möödunud aastakümnete varjust välja astunud tänapäeva ellu. Inimesed silmitsesid teda vargsete pilkudega, sest just temal võis nende hulgast olla kõige raskem. Ta oli juut, üks neist põlatutest, keda

sakslased armutult tapsid ja hävitasid. Temal polnud ainustki lootusesädet elule, ta oli juba ammu surma mõistetud.

„Miks siis teie nii hiljaks jäite?“ küsitlesid teda inimesed, kui ta neist sirge ja vankumata kõnnakuga mööda astus. „Teie teate ju kõige selgemini sakslaste otsust juutide kohta.“

„Tean... tean...“ noogutas vanamees rahulikult pead. „Mina ei looda neilt halastust ega armu... minu jaoks neil seda polegi. Kuid nad ei saa mind kätte... mina olen neile tabamatu...“

„Põrunud!“ vahetasid inimesed üksteisega tähendusrikkaid pilke.

Vanamees jätkas oma teekonda, läks kuni rannajooneni ja pöördus sealt jälle tagasi. Ta seisatas uuesti inimeste juures nagu oma eelmist juttu jätkates:

„Teie küsite, miks ma laevadest maha jäin? Igalet inimesele on elu armas, kuid mõnikord leidub maailmas veel kallimat. Mu naine oli suremas, teda ei saanud transportida, sel polnud enam mõtet.“

Ta läks jälle eemale, kõndis kuni rannajooneni, nagu koguks neil käikudel mõtteid. Või oli tal raske ja üle jõu käiv seda kõike korruga välja öelda? Kui ta uuesti inimeste ees seisatas, näis, et ta oli jõudnud oma mõtted lõpuni mõelda.

„Meie olime viiskümmend kaks aastat abielus...“ haaras ta oma luupidemega kepiist veel tugevamini kinni. „Kuidas sain ma teda viimsel silmapilgul maha jätta? Ei... see oli võimatu! Võib-olla on mul veel antud elada aasta... kaks... kolm... see on tühine silmapilk selle kõrval, mis olime juba koos elanud. See on madal hind inimese eest, kes on sulle lähem kui su oma süda.“

Täna hommikul suri mu naine, ja ma tulin sadamasse, et ära sõita, täita ta viimne soov. Kuid sealt olid juba kõik laevad lahkunud ja ma tulin siia. Kuid siingi pole paremat leida. Nüüd jalutan ma veel veidi... siin puhub karastav tuuleke, siis lähen koju."

"Aga sakslased võtavad teid kinni!" hüüdis ehitusmeister vahele.

Vanamees naeratas vaevalt märgatavalt.

"Sakslased..." kordas ta pikkamisi. "Ma olen ka neile mõelnud. Kui inimene on jõudnud juba ligi kaheksakümne-aastani, siis ei hirmuta teda enam ükski vägivald. Ta on sellest üle oma vanaduse, oma usu ja oma eluga."

Samal ajal jõudis kapten-leitnant Lantratovi väike salgake nähtavale. Kõik inimesed pöördusid vana juudi ümbert nende poole ja hakkasid küsima:

"Kas sakslased on juba linnas? Mis seal põleb niisuguse musta suitsuga? Võib-olla saab veel koju minna... midagi ette võtta?"

Neile vastas drapp-palitus mees kibeda tigidusega:

"Minge... hakake liduma... teil näib taipu olevat. Sakslastest pole veel lõhnagi."

Kapten-leitnant Lantratov asus temast sammu ettepoole. Siin oli mõnikümmend inimest, väike rühmake, kes võis hädakorral avaldada vaenlasele veel vastupanu. Ja just tema kohus oli iga selle sammu ja edasitungi takistada, organiseerida vastupanu, võidelda iga jalatäie Nõukogude maa eest.

"Seltsimehed!" hüüdis ta üle inimeste sumina. "Meil on veel lootust, sakslased pole siia jõudnud. Organiseerime vastupanu, võitleme oma kodulinna viimase maalapikese eest. Kellel on relvi... püsse, revolvreid, padruneid... kogunege siia!"

„Ei ole!“ kostsid mitmelt poolt vastused.

„Ainult rusikas... siin,“ sirutas ehitusmeister oma tugeva kämbla ette.

Rusikas... kapten-leitnant Lantratovil oli raske otsustada. Neil oli neli püssi, padruneid, mõned granaadid. Sellega ei suutnud need inimesed kuigi kaua vastupanu avaldada. See oleks nende asjatu ohverdamine.

„Nii... minge siis, kuhu igaüks saab,“ otsustas ta vähese kõhklemise järele. „Varjake endid... võideldge oma rahva elupõlise vaenlase vastu salaja... lööge teda üle kavalusega. Ka iga mutter, mis jääb vabrikus tegemata... iga kilogramm vilja, mis on maasse peidetud sakslase eest... iga käsi, mis ei tõsta nende kasuks relva — on võitlus nõukogude korra eest. Nägemiseni, seltsimehed!“

„Nägemiseni!“ kostis inimeste hulgast nagu kahetsuslaine tagasi.

Kapten-leitnant Lantratov tõstis liigutatult käe mütsinoka juurde. Võib-olla oli see, mida ta praegu tegi, sel silmapilgul kõige õigem. Kord tuleb siia jälle tagasi nõukogude kord, siis leiab ta nendes inimestes oma esimesed toetajad ja poolehoidjad. Nad ei unusta seda lahkumist.

„Aga teie ise?“ küsis ehitusmeister.

„Meie jääme,“ vastas kapten-leitnant Lantratov oma noore kaaslaste ja Laansoo otsa vaadates. Ta ei küsinud neilt nende otsust, sest teadis seda juba ette. Siis libises ta pilk edasi Olga Kaalepile ja, nähes selle silmis nagu mingit küsimust, ütles ta: „Aga teie otsustage ise oma südame järgi.“

„Ka mina jään,“ vastas see.

„Olga, kas sa ei võta ikka mõistust pähe!“ sööstis

drapp-palitus mees tema juurde ja haaras tal käest kinni. „Sakslased võivad iga silmapilk siia jõuda, aga sina talitad nagu meeletu. Sul tuleb sellegagi raskusi, kuidas seletada oma koolijuhatajaks olemist. Aga nüüd tahad end päris hävitada. Tule, Olga, läheme... ma ütlen sulle seda sellepärast, et armastan sind...”

„Armastad?” küsis naine.

„Jah, jah... Ma olen vihanud su isa ja ka sinust seda osa, mis ei anna mulle järele, mis mõtleb teisiti kui mina. Aga oma armastust sinu vastu ei saa ma maha suruda... sa pead siiski minuga kaasa tulema.”

Osa inimesi oli oma kompsukesed jälle kokku korjanud ning hakanud tagasi linna poole liikuma. Teine osa seisis ikka veel kahevahel olles paigal. Nad teadsid, missugune saatus neid okupantide ikke all ootab. Kuid ka siin polnud pääsemiseks ainustki võimalust. Just praegu paistis jälle kaugel linna pool trobikond lähenevaid inimesi. Võib-olla andsid need mingit lootust.

Kuid järsku tundsid nad lähenejad ära. Nad tundsid neid rohekashallidest kogudest, kiivritest ja püssidest, mis hakkasid nüüd selgemalt silma paistma. Kuid nad tundsid neid ka sellest asendist ja liikumisest, mis toimus ainsa silmapilgu jooksul nende trobikonnas. Nagu kari hajijaid pudenesid nad laiali, valgusid üle poolsaare, et lõigata ära inimeste põgenemistee.

Kapten-leitnant Lantratov tõusis ühele kivile ja hüüdis:

„Hajuge! Püüdke neist läbi lipata, mööda minna!”

Kõik jooksid laiali, jättes oma kompsukesed ja kohvrid maha. Ainult vana juut jäi rahulikult oma kepile toetudes seisma. Ta kõrge ja auväärne kogu justkui sirgus veel suuremaks.

„Kas teie ei saa joosta?“ hüüdis Laansoo tema poole.
„Mul pole kuskile joosta,“ vastas vana juut.

Olga Kaalep nägi, kuidas ta võttis midagi oma vana-moelise mantli laiast varrukast ja pistis suhu. Ühe silmapilgu jooksul seisis ta veel sirgemalt kui varem ja vaatas seda ajujahti, mida sakslased korraldasid inimestele. Siis justkui hakkas ta jõud lõppema. Ta vaarus ja varises käsi välja sirutades maha.

See sündis kõik nõnda ruttu, et Olga Kaalep esimesel silmapilgul arvas, et vanakest oli tabanud sakslaste kuul. Ta tahtis temale appi rutata, kuid Laansoo hüüdis:

„Siin pole enam midagi aidata, mürk!“

Silmapilguks kattis Olga Kaalep näo kätega. See oli hirmus, kuid siin polnud ka teist teed. Sakslased ei saanud teda kätte, ta jäi neile tabamatuks. Ja nagu sellest toetust leides paiskas ta mehe poole:

„Kas nägid... see vanake oli targem ja kaugemale nägev kui sina. Ta mürgitas enda, et mitte jääda sakslaste kätte. Aga sina meelitasid mind just nende küünte vahele. Kui sa mind tõsiselt armastad, siis jääksid minu kõrvale võitlema. Aga nüüd on su armastus ainult egoism, julgusetus... sa keelitad mind just enese päästmiseks.“

„Olga!“

Eemalt kostsid püssipaugud. Ehitusmeistri käru oli veerenud tee kõrvale kummuli, ta ise lamas selle taga. Väike tüdrukuke põlvitas tema kõrval, kuna hallitriibuline oli juba ammu ehmudes putku pistnud. Sakslased haarasid lehvikutaoliselt laialijooksnud inimesi, surudes neid kokku.

Kapten-leitnant Lantratov näitas ranna poole, kus tõusid madalad ahervarred:

„Sinna! Sealt leiame veel veidikeseks ajaks varju.”

See oli mingi varisenud hoone alusmüür. Paar rida üksteisele laotud paekive moodustas väikese kaitsevalli. Selle taga asus varjatud nõgu, kus neli-viis inimest võis kuulide eest varju leida. Ja kaugemal algas juba meri, mille lained tormi puhul võisid ulatuda kuni ahervarte jalani. Seal leidis kapten-leitnant Lantratovi väike salgake viimase varjupaiga.

Noor madrus hüppas esimesena valli taha ning valmistas kiiresti laskeasendi. Paar siledat kivikest püssitoeks, lindikestega madrusemüts uljalt kuklasse, tsinkplekist padrunikast käepäraselt külje kõrvale, nõnda oli ta paari silmapilguga võitluseks valmis. Kapten-leitnant Lantratov kiskus taskust välja granaadid ja asetask need õla kõrvale.

„Kui nad peaksid mind varem tabama, siis heida sina,” lausus ta oma kaaslasele. „Heida kohe meremehe moodi... kahekümnelt sammult.”

„Just nii, seltsimees kapten-leitnant... kahekümnelt sammult.”

Aleks Laansoo valis endale koha kapten-leitnandi kõrvale, kuna drapp-palitus mees pugus sügavamale paetükkide varju, nõnda et ainult ta püssi ots jäi paistma. Olga Kaalep võis väikeses nõos koguni poolkülitada istuda.

Eemal olid sakslased jõudnud juba laialijooksnud inimesed ühte trobikonda koguda. Seal nad seisid, need kakskümmend või kolmkümmend meest ja naist ülestõstetud kätega oma laialipaisatud asjakeste keskel ja ootasid oma saatuse kohta otsust. Kalgid näod ei ennustanud midagi head. Räpased käed sorisid nende taskutes, rebisid lahti palitute hõlmu, pillasid jalgadega laiali

kompsukesti ja kohvreid. Keegi ei teinud väljagi ümber-tõugatud kärust ja väikesest tüdrukukesest, kes nuttis isa laiba juures. Kedagi vist löödi revolvripäraga näkku, kõlas järsk karjatus ja inimeste ümber tõusid valvajate automaatide otsad.

Kapten-leitnant Lantratov jälgis kogu aeg paekivist müüri varjust tähelepanelikult sündmust. Üle ta päevitanud otsmiku oli tursunud pikuti veresoone sinakas vorp. Kas hakkavad sakslased siinsamas nende õnnetute inimestega arveid õiendama? Ta tundis, nagu lämmataks miski ta hingamist. Siis on ka tema olnud kergeusklik, liialt lihtsameelne, aus võitleja, kellele eraisikud on olnud lahingus ikka puutumatud. Võib-olla ei talitanud ta siiski õieti, kui laskis need inimesed kaitseta minna?

Viimaks hakkas kogu trobikond valvurite saatel liikuma linna poole. Kapten-leitnant Lantratov hingas kergendatult, nagu oleks ta vabanenud raske koorma alt. Kuid kümnekond sakslast jäi kohale. Nad hakkasid nüüd ettevaatlikult, veidi küüru tõmbudes lähenema poolsaare tipule. Mõned neist hargnesid jälle tiibadele, heitsid pikali, kavatsedes nähtavasti roomates lähemale hiilida.

„Tähelepanu, kavatsevad hakata piirama!” teatas ta sellest oma kaaslastele.

Kõige ees sammus suurekasvuline sakslane. Ta kiiver oli surutud otsmikule ja automaat sihtis ähvardavalt ette. Järsku vist mõnest liigutusest ehmudes viskus ta ühe kivi taha varju ja hüüdis:

„Pange relvad maha ja andke alla! Nägite... meie kontrollisime dokumente... muud ei midagi. Ka teid viiakse linna dokumentide kontrollimiseks... hiljem saate vabaks. Igaüks võib minna, kuhu tahab. Annan

aega kaks minutit... kaks minutit... siis kutsume kohale tanki."

"Näru!" sülitas vihaselt pead tõstes noorem mereväelane. "Nägime juba seda dokumentide kontrollimist. Tule lähemale, pista nina kivi tagant välja, siis kontrollime dokumente... sina minul ja mina sinul. Vaata, kumb varem siruli jääb."

Aleks Laansoo kuulis enda taga kivide rabinat. Drapp-palitus mees roomas tagurpidi naise juurde ja ütles häält peaaegu sosinaks madaldades:

Olga, kas sa kuulsid... nad ainult kontrollivad dokumente ja siis võib igaüks minna, kuhu tahab."

"Kas sa usud seda?" küsis naine temalt vastu. Ta hääles kõlas juba tülpimuse teravus.

"Muidugi usun, nad on ju kultuurinimesed!" paisus mehe hääl kärisevaks. "Ainult sina... sina üksi ei usu midagi! Ma tean nüüd ka milleks sa ihkad kogu ihust ja hingest minna sinna traataia taha... sinna Venemaale. Sa armastad ikka veel toda võllanägu, kellele kogu aeg trellide taha kirjutasid. See ootab sind seal... sul on praegugi temaga mingi ühendus. Mine... mine, või kärva siia! Mina ei seisa enam sinu eest..."

Aleks Laansoo ei jõudnud veel ümber pöörduda, sest see kõik tuli talle nii järsku ja ootamatult, kui juba drapp-palitus mees püsti kargas ning ahervarte vahelt välja jooksis. Ta komistas vastu paekivist alusmüüri ja kaotas mütsi, kuid jooksis ikka edasi, nagu polekski seda märganud.

"Seis!" hüüdis talle järele noor mereväelane ning tegi järsu liigutuse, nagu kavatseks põgenejat tulistada.

Kuid kapten-leitnant Lantratov viipas tema poole käega ja ütles:

„Jäta, tühi temaga! Näed, inimene on sattunud paanikasse... hirm kihutab teda tagant.”

Tal näis olevat õigus, sest põgenik jooksis ainult paarkümmend sammu otsejoones sakslaste poole, siis pörkas nagu millestki hirmutatuna alla kõvera rannajoone suunas. Teda oli poolel teel järsku haaranud meeletu hirm ka sakslaste ees. Alles nüüd nägi ta ühe silmapilgu jooksul nii selgesti seal kaugemal ümbertõugatud käru ja selle taga kägerasse vajunud kogu. See hirmutas teda, tegi päris meeletuks. Seal tagapool mustendas veel midagi, kuid ta silmade ees tantsis ja keerles kõik läbisegi, nõnda et ta ei suutnud eraldada, kas need olid põgenejate laialipillatud kompsukesed või sakslaste ohvrid. Ta nägi nüüd ainult üht: seal kivide taga rannajoonel oli veel vaba läbipääs, sealt võis joosta linna, varju, koju.

Ent järsku tärises otse ta ees ühe kivi taga automaat. Midagi arusaamatut hakkas ta riietesse kinni, kiskus ta maha, paiskas kummuli teravate kivide vahele. Ja sinna ta jäigi liikumatult lamama.

Aleks Laansoo kuulis enda selja taga summutatud häälsust. See polnud nutt, vaid piinav, kogu sisemust käristav oie. Ta oleks tahtnud öelda mõne sõna, kuid samal silmapilgul tuiskasid kuulid ta ees üles mulda ja paekilde. Tema kõrval tulistasid mõlemad meremehed. Üks kuul lajatas vastu paeplaati ning lendas rikošetiga vingudes kaugele.

„Tähelepanu!” kõmises üleskerkinud tolmupilvekestest kapten-leitnant Lantratovi hääl.

Viis-kuus sakslast sööstis lähemale, tulistades joostes automaafidest. Üks neist kukkus ja hakkas tagurpidi roomama lähema kivi varju. Teised jätkasid seda tähele

panemata jooksu. Samal silmapilgul tõusis Aleks Laansoo kõrvalt püsti kapten-leitnant Lantratovi hiiglaslik kogu. Ta käsi tegi kiire liigutuse õhus, kuid enne veel kui veeres granaadiplahvatuse laine õhus, prantsatas ta ise küliti paemüürile.

Aleks Laansoo tõmbas ta kivide varju ning nägi alles nüüd, et noor mereväelane oli sööstnud ülestõstetud püssiga kahele sakslasele vastu. Ta osav kahalöök tabas ühe, kuid teine tulistas vaevalt paari sammu kauguselt kogu valangu noorele mereväelasele rindu. See kõik sündis nõnda kiiresti, piltide metsikus segus, et alles nüüd lõhkes kapten-leitnant Lantratovi poolt heidetud granaat.

Kui Aleks Laansoo uuesti pea tõstis, oli kõik vaikne.

Väikese kaitsevalli ees lamas kolm laipa: kaks sakslast ja noor mereväelane. Kapten-leitnant Lantratov veeretask enda oiates küljele. Ta kallutas pea tahapoole ja lausus Aleks Laansoo otsa vaadates:

„Seadke mu püss nõnda vallile, et nad arvavad meid ikka kaks olevat. Ja siis... võtke mu ümbert padrunitlindid. Granaadid on seal... heitke meremeeste moodi... kahekümnelt sammult.“

Laansoo vastas nii, nagu varem oli vastanud noor meremees:

„Just nii... meremeeste moodi... kahekümnelt sammult.“

Kapten-leitnant Lantratov sulges silmad. Tal oli raske rääkida, sest automaadi valang oli tal purustanud vasaku õla ja nähtavasti olid mõned kuulid tunginud ka kopsu. Olga Kaalep katsus talle kummargil olles sidet teha. Kuid haavatu kogu vasak külg oli üleni verine.

Verd purskas mitmest nirest, nõnda et siin polnud väikese sidemerulliga midagi peale hakata.

„Kas teil sidematerjali on?” küsis ta pead Laansoo poole pöörates.

See päästis oma välitasku lahti ja heitis selle alla nõkku.

Seda kuuldes avas meremees jälle silmad. Ta polnud minestanud, ainult see metsikult põletav valu, mis hõõgus kogu küljes, tegi teda jõuetuks ning liikumisvõime tuks. Ta tajus praegu veel nii selgesti iga pisiasja, kuulide lajatusi vastu kivivalli, tuulepahinat pea kohal, päikese kaldumist õhtusse. Viimastel päevadel ja nädalatel oli ta mõnikord just niisugusena kujutanud oma elu raskemat tundi ja siis oli temas valminud üks kindel otsus, mis vene meremeeste juures oli kujunenud peaaegu ajalooliseks traditsiooniks. Ta ei tohtinud haavatuna vangi langeda.

Rõõmuga märkas kapten-leitnant Lantratov, et ta võis sirutada parema käe külje alla ning lahti päästa kabuuri nõöbi. Kuid püstoli väljatõmbamiseks polnud tal siiski jõudu, see oli vajunud tema keharaskuse alla ja nõudis ka haavatud õla liigutamist.

„Aidake,” sosistas ta Olga Kaalepile.

Selle käed hakkasid värisema, kui ta mõistis meremehe mõtet.

„Ei... ei...” raputas ta ägedalt pead.

Kuid samas meenus talle vana juut ja ta hakkas ettevaatlikult püstolit välja tõmbama. Kuid enne kui ta pani selle kapten-leitnant Lantratovi käe ulatusse, heitis ta pilgu rullile. Sealtsärasid talle vastu padrunikestade vaskotsad. Neid oli rohkem kui üks, seda tuli meeles pidada.

Väljas oli jäänud kõik peaaegu vaikseks. Ainult mõned üksikud valangud puurisid veel vastu kivivalli või vihisesid üle peade. Nähtavasti ei kavatsenudki sakslased enam ette võtta uut rünnakut, vaid tulistasid ainult eemalt. Nad olid muutunud ettevaatlikuks, kaks surnut ja üks haavatu tegid nad araks.

Aleks Laansoo vaatas kella, see oli juba neli läbi. Ta mõtles pingutatult, millal hakkab augustikuu lõpul hämarduma. Kell üheksa on päike loojunud. Võib-olla tõuseb udu... kell kümme on kindlasti pime.

„Seltsimees Kaa...” Ta lämmatas selle nime, nagu oleks teda tabanud kõhahoog. „Kas te ujuda oskate?”

„Miks te seda küsite?”

„Nelja-viie tunni pärast on pime... võib-olla jõuate ujuda ümber poolsaare tipu.”

„Ei... ma ei suuda.”

Aleks Laansoo silmitses mootorpurjekat, mis seisis ikka endisel kohal.

„Aga laevani?” küsis ta uuesti.

Võib-olla rippus seal mõni köis või leidus abistav seltsimees.

„Ei... ka seda mitte.”

See oli ainuke võimalus, muud ei olnud. Kui sakslased ei teegi uut rünnakut, on nad siiski valvel, et keegi nende vahelt läbi ei pääse.

Laansoo tundis oma näol naise pilku ja vaatas üles. See silmitses teda nagu midagi meelde tuletades ja küsis:

„Te näite nii tuttavana... kas me pole kuskil kohanud?”

Korraga hakkas Aleks Laansoo kõrvus helisema üks teine hääl, pisut küll selle sarnane, kuid hoopis naerulisem ja heledakõlalisem:

„Mulle jäävad kõik inimesed otsekohe meelde. Ma võiksin teid ka kümne, kahekümne aasta pärast ära tunda. Tõesõna!”

Nagu katki lõigates selle meelitavat kõla, vastas Laansoo ükskõikselt:

„Vaevalt... ma polegi siit pärit.”

Ta surus end kõvasti vastu paekilde, üks terav serv lõikas valusalt näkku.

Linna poolt kostis mootorimürin ja kapten-leitnant Lantratov tõstis pea.

„Tank.”

Aleks Laansoo vaatas eemalt kerkivat suitsukeerist. Veerand tundi... kümme minutit, siis on sellest väikestest kivivarest järelejäänud ainult suitsev rusuhunnik. Kuid nüüd polnud sellel enam tähtsust, kogu linn oli juba sakslaste käes. Tema lähedal asetsesid meremehe padrunilindid ja granaadid. Viimased padrunid ja granaadid, mis kaitsevad Tallinna. Ja nendega tuli hästi kaitsta, meremeeste moodi, kahekümnelt sammult. Nii oli ta töötanud kapten-leitnant Lantratovile.

Kuid oli veel midagi hoopis tähtsat. Seal nende selja taga seisis nelja-viiesaja meetri kaugusel liivanukile jooksnud laev. Laevalagi oli täidetud inimestega, noorte ja vanadega, kes hinge kinni pidades jälgisid seda viimast võitlust. Neile oli tarvis saata see imesõna, see nähtamatu ja kuulmatu kinnitus, et võitlus kestab, jätkub Peipsi taga, Leningradi ja Moskva all, Ukraina põldudel ning Volga ääres. Nagu kord tähelepanematute märkide, väikeste paberiribakeste, suust suhu sosistatud sõnade kaudu valmis märkamatult side, mis ühendas võitlejad lukustatud uste ja paksude müüride taga, nõnda

peavad ka need inimesed saama aimu, et nad pole maha jäetud, unustatud.

Kop-kop! nõnda helises müüride kaudu signaal, mis ühendas üle maa kümneid tuhandeid inimesi võitluseks. Nüüd peavad nõnda kajama ka need viimased paugud meremeeste moodi, kahekümnelt sammult, kajama inimeste südamesse.

Aleks Laansoo surus püssi õlga ja jäi ootama lähenevat tanki.

*

Tuuled puhuvad üle Paljassaare tipu. Väike kivivare seisab ikka seal, see on pikkade aastate jooksul veel madalamaks kulunud. Aeg on pühkinud kõik jäljed, siin pole enam märkigi ammusest võitlusest. Aga midagi hakkab siiski silma sügisese, kulunud rohu juurte varjus. Ma tõstan selle üles, see on roostetanud padrunikest. Kas pole see sama padrunikest, mille pauke kuulis mu kaaslane, kes jutustas mulle selle loo, tol augustikuu hämarduval õhtul laevalael? Kes teab... võib-olla ongi see roostetanud kest viimane tunnismees sellest unarusse vajunud loost.

1948.

Pikas, helekollase paneeli ja kõrgete võlvkaartega kaunistatud ooteruumis ootas paarkümmend inimest. Laiadest akendest, millede ruudud olid täis kleebitud risti-rästi jooksvaid paberiribasid, paistis ruumi augustikuu viimaste päevade soe valgus. See täitis kogu ruumi, ujutas üle heledate laikudega seinte sopilised pinnad ja kaunistas veidi tumedamate mustritega lae kõrgeid võlvkaari.

Avatud akende taga kohisesid tasakesi vanad pärnad.

Aeg-ajalt justkui käristas seda ühetoonilist vaikust ja rahu lennukimootori ootamatu surin. Ooteruumis muutus kohe pinevaks, mitmed ootajad tõusid istmetelt ning ruttasid akende alla. Nad katsusid näha kõrge, vabrikute suitsust veidi pruunitooniliseks muutunud taeva tagapõhjal lennukite väikesi täpikesi.

„Näete, seal ta jälle ongi... just praegu kadus pilvesagara varju!” hüüatas üks või teine, kummardudes aknalaua kohale. „Vaadake... nüüd pistis jälle nina välja! Ah, kuidas tiivad läigatasid!”

Juba mõni aeg tagasi olid ilmunud Leningradi kohale esimesed saksa luurelennukid. Enamasti põrisesid nad mõõtmatus kõrguses, pealpool pilvi, kust vaevalt-vaevalt hakkasid silma nende tibatillukesed täpid. Ainult mootorite terav huilgamine ja mõõtmatus kõrguses hajuv suitsutriip kuulutasid vaenlase olemasolu.

„Miks neid ei tulistata?“ kõhis kinnipigistatud rusikasse ukse juures istuv metallitöölise riietes vanem mees. „Minema tuleks kihutada... valu anda, et nad ei julgeks enam oma nina näidata. Vaat, ühel päeval valavad veel ootamatult niisuguse pommirahe kaela, et ära hingagi.“

„Seda nad just otsivad ja uurivadki,“ toetati kõnelejat kaugemalt.

Just metallitöölise riietes mehe vastas istus tumedajuukseline avatud sineliesisega noormees. Ta kõrval seisis tuliuus kark, kuna valgetesse sidemetesse seotud jalg oli pikalt ette sirutatud. Kuuldes neid hüüatusi ja jutukatkendeid hakkas justkui midagi ta suurtes elavates silmades vilkuma.

„Mis te kihelete, seltsimehed... need on ju omad... päris meie omad,“ hüüatas ta väikese tagasihoitud mui-gega.

Selles naeratuses oli ühtaegu ka midagi kindlat ja asjatundlikku.

„Tont seda teab, kes on oma, kes võõras,“ pomisesid akende juures vahtijad, kuid hakkasid kohe oma iste-kohtadele tagasi valguma.

„Häälest tunneb... mootori laulmisest,“ lausus nende poole tumedajuukseline noormees. „Ja mitte ainult häälest, vaid kogu olemusest, nende liigutustest, kurjast iseloomust. Sakslane... see on justkui röövlind taeva all, kes otsib oma terava noka ja küünte jaoks saaki. Juba ainus pilk ütleb: hoia, see on vaenlane! Ja siis näed, kuidas meie kotkad tormavad vastu, kaitsevad, varjavad, võitlevad. Igas nende liigutuses on hoopis midagi teistsugust, seletamatut, niisugust, mis täidab südame rõõmsa uhkusega.“

Ooteruumi teises otsas avanes kõrge uks ja õde hüüdis:

„Järgmine!”

Sinelis noormees haaras oma kargu, toppis selle ruttu kaenla alla ning õõtsutas end kargu ja terve jala abil üle pika linoleumiga kaetud põranda.

*

See oli ühe Leningradi sõjaväehaigla arstliku komisjoni ooteruum.

Siin ootasid inimesed, kes olid juba osa võtnud esimestest lahingutest kodumaa piiridel, Visla ja Düüna ääres, Balti mere käärakutel. Paljud neist olid mere-mehed, suurtükiväelased, jalaväepolkude võitlejad. Kuid eraldusmärkideta sinelitest võis nende hulgas ära tunda ka mitmesuguste Leningradis viibivate eesti ja läti hävituspataljoni ning töölispolkude võitlejaid. Enamasti olid nad alles hiljuti jõudnud Narva või Pihkva kaudu Leningradi. Õieti polnudki nad veel päris sõjamehed, kogenud, lahingutes karastatud võitlejad, sest paljud neist olid ainult mõningad päevad või nädalad osa võtnud sellest moraalsete ja füüsiliste jõudude kõige raskemast proovist, mida asetab võitlejale lahing.

Kui uks sõdurisinelis noormehe taga kinni langes, liigutas end tema naaber, tihedaisse habemeokastesse kasvanud mees.

„Jaa...” lausus ta üht jalga teisele heites, „... võite uskuda, tema tunneb asja. Ligi kaks kuud on need need raisakullid keerelnud ja vihisenud meie peade kohal nagu katk. Iga sõiduk, iga inimeste rühm maanteel, iga tulelõke metsa all tõmbas nad justkui magneediga

kohale. Kuid kõige hullem oli siiski Tallinnast tulekul ... lahtisel merel Soome lahes."

Nagu mälestuste kauge, tume vari lendas üle habemetüügastes mehe näo. Kõik ooteruumis viibijad pöördusid kohe kuulatades tema poole. Nad olid küll igauks läbi elanud sõja esimeste päevade raskused: vantsinud väsimuseni tolmustel maanteedel, võidelnud tallatud rukkipõldude varjus, ujunud taganedes üle jõgede, vaadanud lugematuid kordi silma hädaohtudele ja surmale. Kuid nad olid siiski huvitatud teiste, oma seltsimeeste jutustest sõja keerukatest olukordadest, hädaohtlikkudest silmapilkudest ning nagu ime kombel pääsmistest, mis mõnikord olid veel ebatavalisemad kui kõige julgemad väljamõeldised.

"No räägi, jutusta ... kuidas siis oli."

"Tean ... olen ise kaks kuud Tallinnas elanud."

"Olite ise nende röövlite käes?"

Habemetüügastega mees vastas raske hingusega:

"Jah ... laeva lasksid alt põhja. See oli kahekümne viiendal augustil, kui sain miinist põrutada ja mind paigutati hospitalilaevale. All ruumides oli nõnda kuum ja lämmatav, et hingatagi ei saanud. Higi jooksis üle kogu keha ja silmade ees tantsisid punased rõngad. Kergemad haavatud läksid üles laevatekile, et hingata paar sõõmu värskemat õhku. Lamasin kaks päeva uimasena ja segasena mingil diivanil. Siis mõtlesin, et lähen tekile, ja hakkasin roomama mööda treppi üles. Juba mõne astme järel lõi värsket õhku vastu. Seisatasin ja ahmisin seda lahtise suuga nagu jooksin vett. Kuid ma ei saanud seal poolt minutitki seista, kui miski justkui kraaksatas kõrvulukustavalt mu pea kohal. Alles hiljem mõistsin, et see oli vaenlase pikeeriv lennuk, mis lõi oma müraga

mu põrutatud kõrvad päris kurdiks. Kuidas kõik edasi juhtus, ei teagi. Kogu laev nagu oleks üleni värisenud ja rappunud, trepp kõikus mu jalgade all, tuled kustusid ja üle minu pea jooksis tuline pahin. Söötsin ettepoole, haarasin inimestest kinni, sest ma ise ei näinud peaaegu midagi. Sain ühe obaduse siia silma alla... ma ei tea, kas see oli kellegi rusikas või õhus lendav puutükk... siis sumasin vees. Vesi tundus neetult külm, miski hakkas mind justkui jalgadest allapoole kiskuma. Tõesõna, ma mõtlesin, et midagi rasket on jäänud mu jalgade külge, võib-olla takerdusin mõnda võrgutükki või vedasin enesega kaasa üle parda pool laevatreppi. Siis mõistsin järsku, et need olid mu kinniseotud püksisääred, mis takistasid vee läbijooksu. Katsusin neid lahti sõlmida, kuid vesi tuli suhu. Keerlesin meres ringi, sumasin kätega ja karjusin, kõik sündis justkui mingis painajalikus unenäos. Ja just samal silmapilgul, kui tajusin nii imeselgesti, et ühe või kahe minuti pärast on minu võitlus võideldud, pole enam lootust, abi, pääsmist, — tõukas mind miski valusalt vastu õlga. Plank! Haarasin sellest mõlema käega kinni... nii armast haaramist pole ma tundnud kogu eluaja."

"Ja laev läks põhja?" päris keegi.

"Põhja. Viie või kuue minutiga vajus nagu plekk-karp. Nägin seda päris lähedalt, sest mul polnud jõudu raske planguga kaugemale ujuda. Võtsin siis püksid jalast ja sidusin end nendega üht kätt pidi kuidagi kinni. Hiljem ujus veel väiksema lauatükiga minu juurde üks madrus, ja nõnda meid alles viie tunni pärast päästetigi."

"Ainult kahekesi?"

"Ei tea, küllap oli rohkem... vool kandis laiali. Kuid laeval viibis siiski ligi tuhat haavatut."

Rusuv vaikus tekkis ooteruumi. Avatud akna all istus tõmmu näoga vanem mees, aastat nelikümmend vana, kelle mõlemad kepile toetuvad käed hakkasid jutustajat kuulates nagu palavikus värisema.

„Ma... ma tean,“ suutis ta suure vaevaga kogelda. „Me... meie trans-sport sai ko-kolm taba-must... pol-polnud sealt pa-palju pääsjaid. Mi-mind paiskas õ-õhu-sur-ve me-merre. A-aga n-nüüd ei saa lusikat su-suu juurde tõsta, su-supp rap-rappub mah-ha.“

Kõneleja käed võppusid, nõnda et kepiots klõpsus põrandal. Ta katsus end istmelt püsti ajada, tumedad silmad sügavates koobastes süttisid põlema, ja korraga paiskas ta nagu karjatuse ruumi:

„Nee-neetud! Ku-kui ma veel terv-terveks saan, siis on mu-mul nendega ar-arved õi-õi-õiendada! Tulgu nad, nur-nurjatud!“

Ta komistas oma nõrkadel jalgadel ja oleks peaaegu kukkunud, kui kõrvalistuja poleks saanud temast kinni haarata ja tagasi istmele paigutada. Ooteruumis jäi kõik korraga vaikseks. Järsku purustas selle vaikuse kõlav hüüatus.

„Õigus, isake: arveid tuleb õiendada!“

Kõik vaatasid akna poole, kus näjatuse istme puudusel terava, väga ilusasti vormitud näoga noor poiss. Ta mõlemad rusikad olid kokku pigistatud otsekui kavatses ta järgmisel silmapilgul nägematule vastasele kallale tormata. Haigemaja halli mantli avatud kaelusest paistis meremehe sini-valgetriibuline särk. Nüüd hüppas ta aknalaualt nõtkelt maha ja küsis vanema mehe ees seistes:

„Kas oled ka meremees?“

„Kü-kütja,“ vastas see.

„Arvasin seda kohe, sul on suus just meremeeste sõnad. Hästi ütlesid: arveid tuleb õiendada! Nägin oma silmadega, kuidas nad pommitasid „Sibiri“. Laev oli kaitsetuid inimesi täis, aga nemad tormasid nagu mõrtsukad kallale. Ja siis ei lasknud ka päästekaatreil hädaliste läheneda, hakkasid neid madalalt pardarelvade tulega niitma. Seal saingi rikošetiga vastu küünarnukki.“

Jälle avanes kõrge valge uks. Õde aitas karguga noormehe välja ja hüüdis:

„Järgmine!“

„Loobun! Ei lähe!“ keeras end meremehesärgis poiss ringi.

Korraga lõi ta noor kaunis nägu särama mingis imelises valguses. See polnud mitte augustikuu päeva valgus, mis kaunistas ta kõrget otsmikku, elavaid silmi, kitsast kaarjat suud, kogu ta nägu. See valgus hõõgus nagu tema sisemusest, täitis kogu tema noore keha. Õde ei taibanud järsku, milles seisis lugu ning kiirustas:

„Ärge laske oodata.“

„Ma ei lähe komisjoni,“ vastas noor mereväelane veel kindlamalt. „Mis kasu on mul sellest komisjonist... tean ise, kus on mu koht. Arveid tuleb õiendada! Head aega, taadike! Õieti ütlesid. Kui olen kõige hullemas keerises, tuletan meelde.“

Ta keerutas pihus lintidega madrusemütsi, millest mõnelpool meremehed ei loobunud isegi haiglas. Surus selle järsu liigutusega tihedatele läikivatele juustele, millest jäi väike lainetav kaar otsmikul nähtavale, ja läks.

„Tub-tubli poiss... s-saab eh-ehtne meremees,“ vaatas kütja talle järele.

Õde tuli kohe tagasi ja hüüdis:

„Järgmine!”

Kütja tõusis ning astus kogu kehast rappudes üle ruumi.

Suurem osa inimesi, kes ootasid selles ruumis arstliku komisjoni läbivaatamist, olid alles hiljuti jõudnud Lenini gradi. Sellepärast nad ei teadnudki sellest Saksa ja Soome pommitajate metsikusest, mis toimus juba Suure Isamaasõja alguspäevadest saadik Riia lahest kuni Kroonlinnani. Evakueeritud naiste ja lastega täidetud laevade põhjalaskmine, merehädaliste tulistamine pardarelvadest, kaatrite poolt päästetud inimeste metsik niitmine kuulipildujatest, õnnelikult pääsnute lakkamatu pommitamine väikestel saarekestel, — see kõik pani midagi enneolematut prahvatama nende paarikümne inimese südames, kes olid ausalt võidelnud, südilt kaitsnud oma kodumaad.

Ja võib-olla hiiisid nüüd samad mõrvarlikud lennukid Lenini linna kohal, varitsedes silmapilku, et tormata ootamatult kallale linnale. Sellepärast tahtsid inimesed veel enam kuulda sakslaste alatutest kallaletungidest, ja mitmelt poolt hüüti habemetüügastega mehele:

„Jutusta edasi.”

See nagu oli oodanudki seda soovi ja jätkas:

„Jah... viie tunni pärast õngitses meid üks väike kaater välja nagu jääpulgad. Isegi hambad ei tahtnud avaneda, kui kallati suhu kuuma punšši. Kihutasime Kõrgesaarele, kuhu olid kogunenud juba sajad päästetud. Seal siis see hakkas jälle... üks röövkull tuli, teine läks. Kuskil polnud end varjata, ainult paljad kivid. Needki lendasid pommide plahvatusest õhku, purunesid, vihisesid kildudena alla. Inimesed katsid kätega kõrvad, et mitte midagi kuulda, kuid maa värises ikka. Alles järg-

misel ööl tuli üks vana kaubaaurik ranna lähedale ning võttis päästetud pardale. Teel Kroonlinna saimegi mere-meestelt teada, et Tallinn oli langenud."

"Tallinn langenud?" kõlas hele hüüatus teisel pool ruumi otsas.

Kõik vaatasid sinna, nagu olid vaadanud pool tundi tagasi noort mereväelast. Kaugemalt istmelt oli üks noor poiss erutatult püsti karanud ja vaatas käsi välja sirutades kohkunud ilmel jutustaja poole.

"Tallinn langenud?" kordas ta jälle nagu segaduses. Ta pilk libises ühelt inimeselt teisele, nagu ootaks neilt abi. "Millal see oli?"

"Kahekümne kaheksandal augustil."

"Üleeile?"

"Jah... üleeile."

Nooruk kandis rohelist hävituspataljoni mundrit, üleõla-rihma ja laia, just kõrvalesta alt algavat ja kuni lõuani ulatuvat plaastrit. Ta näis olevat veel päris noor, võib-olla üheksateistkümne või kahekümne aastane. Kuid tema olemuses oli juba midagi täiskasvanut, küpset, niisugust, mida omavad ainult noored inimesed, kel on tulnud seista juba varajasest noorusest alates silm silma vastu elu karmusega. Ta polnud venelane, seda tõendas juba tema puudulik keeleoskus. Ka see pruun vaskpandlaga üleõla-rihm eraldas teda kõikidest siinolijatest. See polnud Punaarmee viisnurkse vasktähega komandöri-rihm, vaid hoopis võõras, erisugune.

Võib-olla sellepärast küsiski temalt habemetüügastega mees:

"Kas Tallinn oli sinu kodulinn?"

"Jah," hingas poiss raske kähinaga. "Sündisin ja kasvasin seal."

Ta häälest kõlas meeleheitlik ahastus. See ootamatu sõnum näis paiskavat segamini kogu ta olemuse. Seni oli temas ikka püsinud mingi kangekaelne lootussäde, et kuigi sakslased jõudsid tungida üle Emajõe, jõudsid Peipsi kallasteni, Oudova ja Vasknarva alla, tungisid Pärnust edasi, ei suuda nad ometi alistada Tallinna. See vana ajalooline linn kujunes tema kujutluste säras nagu mingiks pöördepunktiks, kus alles algas tõsine võitlus, sakslaste lüüasaamine. Kuid nüüd oli ometi see uskumatu ja võimatu juhtunud, — Tallinn langenud.

Jälle avanes kõrge valge uks, vana kütja komberdas välja ja õde hüüdis ooteruumi:

„Järgmine!”

Nooruk vaatas ukse poole, kogu ta nägu oli ikka veel kaetud ärevuspunaga. Nüüd polnudki tähtsust sel komisjonil. Näis nagu tahaks ta samuti hüüda, nagu oli hüüdnud veidi aja eest noor mereväelane:

„Loobun, ei lähe! Arveid tuleb õiendada!”

„Kes on, kiirustage!” hüüdis õde rahutult.

Nooruk kägardas oma pilotka pihku ja astus siis kiirete sammudega valgesse avarasse ruumi. Selle keskel seisis laud, mille taga istus kolm arstliku komisjoni liiget. Esimees näis olevat soo prillidega valgepäine arst, kes tõstis kohe pilgu sisseastuja poole. See astus veel sammu lähemale ja nimetas oma nime. Ta õlad olid ettepoole kühmu vajunud ja suu kõvasti suletud. Kuid nüüd oli temas kõik juba selgunud, ta teadis nii selgesti, mida öelda.

Ent prillidega arst jõudis temast ette. Ta tegi vaevalt märgatava liigutuse õe poole ja lausus:

„Võtke plaaster ära.”

Õde astus lähemale, kuid nooruk taandus mõned sammud ja hüüdis arstide poole:

„Pole tarvis... olen juba päris terve! Võin minna tagasi rindele.”

Kõikide pilgud pöördusid kohe tema poole.

Neil raskete võitluste päevil, kui vaenlane tungis edasi mööda Ukraina lagendikke, jõudis juba Dnepri äärde ning ähvardas kauge kõmaga Staraja Russa ja Narva juurest Lenini linna, ei juhtunud esimest korda, et üks või teine haavatu soovis minna vabatahtlikult tagasi rindele. Need olid enamasti inimesed, kelle südames põlesid kustumatu viha ja kättemaks alatu vaenlase vastu. Paljud neist olid näinud tuhaks muutuvat oma kodu, kaotanud armsad ja lähedased inimesed, näinud vaenlase hävitavat laastamist. Need tunded andsid neile inimestele nagu määratu jõu, vormisid neid ümber, suursugustasid, muutsid nad otsekui rahva muistsete lugude legendaarseteks kangelasteks.

Nüüd seisis üks niisugune nooruk jälle nende ees.

Vanemarst tõusis sõnagi lausumata oma istmelt, astus nooruki juurde ja, pöörates veidi selle pead, rebis plaastri ainsa tõmbega maha. Ta valvsad silmad märkasid, et poiss ei liigahtanudki selle küllalt valusa tõmbe juures. See oli justkui proov, katse temale.

Haav oli peaaegu terve, ainult punetas veidi.

„Korras,” lausus vanemarst. „Nüüd võtke plus seljast.”

See pikk haav, mis algas juba kaelalt, läbis lõualuu alumise serva ja tuli uuesti nähtavale peaaegu ülemiste hammaste kohal, tekitas ikka veel valu. Võib-olla oli selle põhjuseks lõualuu liikumine, purustatud igemed ja kaks väljalöödud hammast. Ent neid tühiseid väikesi miinikildude armikesi, mis sinetasid vasakul küljel just roideluude all ja ainsa kuuga olid nii hästi paranenud,

ta ei kartnudki. Viimastel nädalatel tundis ta ainult tui-
kamisi nende kauget, justkui kuskilt sügavusest tõusvat
tuima valu.

Vanemarst koputas sõrmenukkidega vastu haavatu
selgroogu ja kohendas näpitsprille ninal. Ta mõtles
silmapilgu. See lõuahaav oli tühine asi. Ent siin seisid
ikka veel väga ohtlikus kohas, just selgroo all, mitmed
miinikillud. Need ei olnud suured, mõned neist võisid
olla väiksemad kui tiku väävlipea. Ent nad olid kisali-
sed, teravad, kurjad ja hädaohtlikud. Operatsioon oli
küllalt raske ja kardetav. Mõnikord võis see palju enam
kahju tuua kui need tühised metallitükid, mis kõik
kokku võib-olla ei kaalunud viit grammigi. Kuid teine-
kord osutus jälle ka kõige väiksem, tühisem metalli-
killuke hoopis kardetavamaks kui kõige keerulisem, ris-
kantsem operatsioon.

Ta astus tagasi laua juurde ja vaatles röntgenüles-
võtet. Seal nad olid, need viis-kuus tumedat täppi, ähvar-
davat võõrkeha. Üks neist oli nagu teravate, ettepoole
sirutatud servadega kärn, mis oli oma nina puurinud
just vastu selgroolüli jätkukohta. Näis nagu kavatseks ta
iga hetk sellesse tungida.

„Kus teie väeosa võitleb?“ küsis vanemarst peaaegu
järsu tooniga, tõstmata pilku ülesvõttelt.

„Ei võitle enam,“ kogeles nooruk.

„Kuidas ei võitle?“

„Minu hävituspataljon saadeti Narva tagant Lenin-
gradi ja demobiliseeriti. Mina aga sain varem haavata ...
juba sõja esimestel päevadel.“

Vanemarst nagu poleks kuulnudki vastust. Ta kum-
mardus üle laua ja kõik kolm uurisid tähelepanelikult
röntgenülesvõtet. Nad arutlesid millegi üle ja laiutasid

kättega. Väikekasvuline, kepile toetuv arst raputas mitu korda ägedalt oma allalangenud musta juuksesalka.

Siis pöördus vanemarst jälle ümber.

„Kuhu teie tahate siis minna, kui hävituspataljon on demobiliseeritud?”

Nooruk ei vastanud ägedalt, kuid ta sõnades helises imelik kindlus:

„Ükskõik kuhu... ainult rindele. Just praegu sain ma kuulda, et mu kodulinn on langenud. Ma... ma pean midagi tegema... ei saa nõnda tegevusetult pealt vaadata, kui sakslane tungib ikka kaugemale ja kaugemale...”

Ta takerdus sõnadega, kõik see, mida oleks tahtnud öelda, nagu hajus mõtetest. See muutis teda veel tusasemaks, nõnda et huulte ümber tekkis mõru joon. Nad peaksid ju isegi seda mõistma... milleks siin veel sõnu?

Vanemarst laskis ülesvõtte langeda ja astus pehmete, peaaegu kuulmatute sammudega noormehe juurde. Ta haaras mõlema käega selle õlgadest kinni, keeras poisi näo vastu heledat valgust ning, end veidi kallutades, ütles:

„Ära karda... mõistame sind... teame, mis keeb su südames. Sa ei ole esimene, kes kipub vabatahtlikult võitlusele ja on valmis ohverdama inimesele kõige kallima — oma elu. See teeb au meie noorsoole, näitab, et oleme alistumatud. Täna juba loobus üks noor meremees komisjonist. Ta oleks saanud kindlasti kaks kuud terviseparanduslikku puhkust.”

„Nägin teda ooteruumis,” tõstis nooruk pilgu.

„Nägid, siis on hea. Vaatasid peeglisse, kust paistsid küll vastu teistsugused näojooned, juuksed, naeratus — võõras inimene. Aga kui oleksid võinud vaadata selle

noore mereväelase südamesse ja hinge, siis oleksid leidnud, et olete sarnased nagu võivad sarnaneda teineteisele kaks veetilka."

Vanemarst laskis käed nooruki õlgadelt langeda, pöördus tagasi laua poole ja ütles nagu pooleldi üle õla:

"Nii... me saadame sind pooleks aastaks terviseparanduslikule puhkusele. Sõidad tagalasse, hakkad tööle, ka seal tuleb võidelda. Mine, homme vormistame dokumendid..."

Esimest korda lendles üle selle tõsise mehe näo naeratuseni. Ta oli muutunud otsekui nooremaks. Need kaks noort, mereväelane ja see hävituspataljoni võitleja, kaevasid ka tema salajasemast südamesopist päeva-valgele mingi kauge soovi. Võib-olla tuleb kord ka see suur silmapilk temale, siis on ta nende noorte sarnane.

Kui kümme minutit hiljem sammus hävituspataljoni võitleja läbi ooteruumi, siis küsiti mitmelt poolt:

"Noh, kuidas läks?"

"Pooleks aastaks terviseparanduslikule puhkusele," vastas see tusaselt.

"Vaat, kuidas vedas!" hakkas kohe kädistama üks uustulnuk, rõugearmiline mees, kes istus akna all ja salamahti pihus vilkat tõmbas. "Mina olen purusant, läbi ja läbi invaliid, sooled käivad kubemesse... kopsud rögisevad... asemegi teen mõnikord märjaks, aga ikka tahavad kraedpidi rindele saata. Siin on aga noor mees ja korraga kuus kuud..."

Seotud jalaga mees viibutas kõneleja poole karguga ja mõirgas:

"Midagi pole sul häda, simulant oled, argpüks, kes tahab ahju taga kükitada."

Kui nooruk minust möödus, ütlesin talle tasakesi:

„Soome vaksali taga Viiburi poolel formeeritakse hävituspataljoni. Sinna võetakse ka eestlasi ja lätlasi. Kuula järele... kui süda just rahule ei jää.”

Ta naeratas mulle tänulikult ja läks.

*

Nädal hiljem sõitsin ma Kingissepa alla.

Hävituspataljonid koos Punaarmee osadega olid uuesti tunginud linna, vabastanud selle esimesed kvartaalid. Maantee oli täis võitlejate salku, voore ja sõidukeid. Meie auto jäi mõneks silmapilguks seisatama selles tropis.

Eestpoolt tulid sanitarid kanderaamiga. Nad asetasisid selle kraavi kaldale ja jäid nähtavasti sõidukit ootama. Heitsin pilgu kõrvale ja korraga tundsin oma kaaslase haigla ooteruumist.

„Kas raskelt haavatud?” pärisin sanitaridelt.

„Raskelt,” vastas neist üks, suitsuotsa maha visates. „Rindelõigu ülem tegi isiklikult korralduse esimese autoga Leningradi evakueerida. See on kangelase austamine. Kogu päeva ja öö panid nad kolmekesi sakslastele vastu. Sakslased põletasid maja maha, aga nemad ronisid keldrisse ja jätkasid tulistamist. Kui meie pataljon läks rünnakule, kuulsime sealt veel kuulipilduja valanguid.”

Sanitaarauto sõitis kohale ja sanitarid tõstsid kanderaami sõidukisse. Ees vabanes tee, meie auto hakkas jälle edasi liikuma. Kingissepa esimeste majade kohal lasksin ma peatada auto ja astusin välja.

„Kus võitlesid siin kolm kuulipildurit?” küsisin ühelt valvepostilt.

„Siin,“ näitas see põlenud ahervartele. Aia lähed kõik keldrisse.”

Astusin mahatallatud ja põlenud õunapuudega aeda. Kitsas kivitrepp viis nagu redel maja alla. See oli väike võlvlaega kelder, mis oli nüüd täis mörkjat suitsulehka. Kaks kitsast akent avanesid nagu ambrasuuripilud tänavatele.

„Siia seintele on midagi eesti keeles kirjutatud,“ lausus mu kaaslane elektrilambiga valgustades krobelist seinat.

Lugesime vaevaga kriidiga kirjutatud aapeid:

„Seltsimehed, nüüd tuleb Tallinna eest võidelda Kingissepa ja Leningradi all.“

Ma ei tundnud seda käekirja. Kuid ma uskusin kogu südamega, et neid ridu võis olla kirjutanud ainult mu kaaslane sealt haigla ooteruumist.

Nädal hiljem said need sõnad kõigile eesti võitlejaile Leningradi rindel lipukirjaks.

1948.

Neljakümne esimese aasta hilissügisel viibisin ma mõned nädalad ühes väikeses Mordva külakeses.

Pikk tanum, äärestatud valastunud majakeste ja sügis-kollaste aedadega, kulges nagu sakiline hari piki mäeseljandikku. Küla ümbritsesid veerjad põllud, mis lõppesid põhjas vana jõesängiga. Päikesepoolsel lõunaküljel aga laiusid suured viljapuuaiad, rajatud siia alles mõni aeg enne Suurt Isamaasõda. Puud olid veel noored, suurem osa neist küündis vaevalt mehe õlgade kõrguseni. Aga nad seisid pikkades korrapärastes ridades just nõnda, et iga jaamast tulija või sinna mineja pidi tahtmatult seistama ning seda suurt noorte viljapuude kasvandust silmitsema. Mis siit küll kord saab! Kogu ümbruskond, kus varem vaevalt kasvas mõni kidur õunapuu, muutub õitsvaks viljapuuaiaks.

Ma hakkasin sellest kord losukile vajunud katusega küüni juures rääkima ühe taadiga. Ta karjatas kitsi ja teda ennastki kaunistas peaaegu samasugune naljakas valge habemetutt nagu tema sokukesti.

„Hakkate kord palju puuvilja saama,“ alustasin jutulõnga.

„Hakkame, hakkame,“ välgatas taat rõõmsalt peaaegu valgeks pleekinud silmi. Ta tõstis habemetuti kõrgemale, et vaadata üle noorte viljapuude. „Nüüd tulevad inimesed siia ja rõõmustavad. Rõõmustavad selle üle, et juba

mõne aasta pärast võivad maitsta esimest saaki, ja rõõmustavad ka selle üle, et näevad seda kõike oma silmadega."

"Oma silmadega?" küsisin veidi arusaamatult.

"Jah... oma silmadega... tervete silmadega," lendas nagu tume mälestuste vari üle mu jutukaaslase näo. "Veel aastat paarkümmend viis tagasi oli kõigi Mordva külade nuhtluseks niisugune kuri silmahaigus — trahhoom. Lapsedki sündisid poolpimedatena... kõik laadad, kirikud ja kõrtsid aga olid täis pimedaid kerjuseid. Mõned katsusid arstida sikuverega, mõned jõekääraku mudaga, nii kuidas keegi välja mõtles ja arvas. Niisugune pime öö kattis siis veel Mordva külasid ja rahvast!"

Taat peatus silmapilguks ja viibutas kepiga kahele kitsele, kes kavatsesid nähtavasti noorte viljapuude vahele kaduda. Siis jätkas ta jälle:

"Nõukogude võim hakkas saatma rajoonidesse ja küladesse arste. Meie külla tuli niisugune nooruke naisterahvas: kleenuke nagu rehavars, mitte palju pikem tublist kolmeteistkümneaastasest tütarlapsel. Vihmasadude ajal on meie tanumad nõnda porised, et annab jalgu välja sikutada. Aga tema kaotas oma kalossid ja kingakesed ning jõudis ainult sukkadel minu poole. Mina andsin peavarju, kuid mitte sellepärast, et arst ja valitsuse poolt saadetud, vaid hakkas lihtsalt vaesekestest kahju. Mõtlesin: las elab nädala, nutab paar nuttu, külalaps kaob tasapisi sinna tagasi, kust tuli."

Võtsime puseraist tubakat ja süütasime suitsud. Mu kaasvestleja ilme oli muutunud muhelevaks, ta meenus nähtava heameelega seda kauget mälestust.

"Jah, nii... aga ma ei tundnud tol korral Marina Ivanovnat. Ta näis mulle lihtsalt nii väike, kleenuke ja

õnnetu. Aga õhtul laenas ta minu eidelt porisaapad ja hakkas käima tarest tarre, hävitades kõik posijamooride määrdepurgid, käskis naistel puhtaks küürida põrandad, lauad, kopsikud ning kulbid ja saunatas kõiki inimesi kolm päeva järjest. Siis hakkas arstima lapsi, pani nad magama puhastele linadele, ei lasknud juurdegi tulla emadel, kes kannatasid kurja silmahaiguse all. Ja kümne aasta pärast — näete, missugune visa ja kuri haigus see on — polnud meie külas ainustki trahhoomihaiget.”

Taat peatus silmapilguks, vaatas kõvera muigega minu otsa ja ütles:

„Ja vaadake, mis tuli: nüüd on meie külast kasvanud kolm õppinud arsti, mitu inseneri, kooliõpetajat, lendurit. Meil on kasvamas ka see noor viljapuude meri... uus aeg on nagu kevad jää läbi murdnud. Kui, meil oleks veel see kuri haigus silmis, mis siis oleks? Siis oleks kõik nagu vanasti. Et see aga nii ei ole, selle eest tänu nõukogude võimule ja Marina Ivanovnale.”

Taat kummardas viljapuude poole.

Samal ajal lähenes mööda teed kärmete sammudega väikekasvuline aastailt juba vanem naine. Seisatamata hüüdis ta vanamehe poole:

„Grigori-taat, kas villu on... kinnaste jaoks? Näed, talv hakkab lähenema, kuidas nad saavad võidelda, kui külm näpistab sõrmi!”

Jälle kummardas taat ja vastas aupaklikult:

„On, Marina Ivanovna, tulge ainult järele. Ja lisaks paar jänesenahka kõrvikute jaoks. Kas teie lähete jälle kirjakesi viima?”

„Jah... kuidas siis muidu. Kiri, olgu see omastelt või tundmatult, soojendab võitleja südant.”

„Tervitage ka minu poolt. Ja teinekord jutustage neile

meie silmahaigusest, kuidas sellest lahti saime ning elama hakkasime nagu inimesed. Kuidas mitte anda selle eest villa, kõrvikuid, ükskõik mis. Selle eest antakse elugi."

Väike naine noogutas naeratades pead ja ruttas edasi.

Olin teda varemgi nii sageli näinud külavahel. Ta ei paistnud praegugi palju pikemana kolmeteistkümneaastasest tütarlapselt, kuid tema ruttav samm tuletas meelde teraslehe vibreerimist. See oli ikka energiline, kuhugi tõttav, alatasa just kui midagi kinni püüdev.

Mõnikord silmasin teda kartulipõllul naiste ridades küürutamas. Ta oli neist varsti oma tööga ette jõudnud, tühjendades rutates, pooljoostes kartulikorve. Töö just kui kaunistas teda omapärase iluga. Ma ei suutnud kunagi selgusele jõuda, kas see ilu peitus tema hallides lahketes silmades või tema ilmes, milles säras midagi väga puhast ja kaunist. Ehk hoovas see koguni tema rutust, õhinast, millega ta haaras kinni nii tööst kui ka igast heast ning kasulikust mõttest.

Ma polnud teda seni kordagi kõnetanud.

Kuid kord, kui tahtsin jaama minna, kuulsin selja taga hüüatust:

"Seltsimees komandör, kas lähete jaama poole?"

Seisatasin ja vastasin:

"Jah, just sinna."

Nägin, et tal oli peos pakk kirju.

"Palun, laske need posti ja küsige, kas minule midagi on."

Kirjad... Ma olin siit ja sealt pisut kuulnud, et Marina Ivanovna kirjutab mingisuguseid kirju. Istub sageli öösiti pärast tööd ja askeldusi laua taga ning kirjutab kuni keskööni. Räägiti sedagi, et need on kirjad võitlejaile rindel ja haigemajades. Ta jutustavat neis

oma küla tööst ja elust, noorest Sofiast, kes läks vaba-
tahtlikult rindele sanitariks, Grigori-taadi jänesepaeltest
ja hoolsasti pargitud kitsenahkadest, millest saab
õmmelda nii häid käpikuid ning kõrvikuid, ja lendur
Miikast, kes tulistanud alla kolm vaenlase lennukit. Kuid
iga tema sõna ja lause hõõgus vihast saksa okupantide
vastu, nagu võitleks ta ise kuskil eesliinil relvaga nende
vastu.

Ning rindelt saavat ta võitlejailt vastu kirju, kus
tänamakse teda meelespidamise eest, küla kingituspaki-
keste ja hoolsa töö eest. Mõningad kirjad luges Marina
Ivanovna koosviibimistel ette, aga rohkem jutustas ta
töö juures nende võitlejate elust ja kangelaslikkusest,
keda ta ise ega ükski siit küla inimestest polnud kunagi
näinud. Ja siin tunti varsti nimepidi neid Marina Iva-
novna lendureid, tankiste, meremehi ja sanitaartöölisi,
nad olid omaseks saanud nagu oma küla inimesed, isegi
nende perekondadega tagalas olid loodud sidemed.

Nüüd olid need kirjad minu käes, terve hunnik, võib-
olla ligi paarkümmend. Tõsi, ei ole ilus vaadata võõraid
kirju, kuid uudishimu sundis mind silmitsema vähemalt
nende aadressegi. Seal oli esimene, ühe Musta mere liini-
laeva komandörile. Teine kandis blokeeritud Leningradi
ühe haigemaja numbrit. Kolmas ja neljas olid adresseeritud
kahele reavõitlejale, samanimelistele, vist venda-
dele, kellel välipostid kandsid erinevat numbrit. Võib-
olla võitles üks neist põhjas, Leningradi all, teine aga
lõunas, Musta mere kallastel.

Otsustades käekirja järgi, ei kirjutanud Marina Iva-
novna neid kirju üksi, vaid saatis edasi ka teiste omi.

Postil ulatasin sideteenistujale kirjad ja küsisin:

„Kas Marina Ivanovnale on ka midagi vastuseks?“

„On. Temale on alati.”

Sideteenistuja kummardas kirju vastu võtma ja lausus siis kuidagi vaiksema häälega:

„Täna on Marina Ivanovnale kurb päev. Just praegu saabus teade, et Jevgeni Stepanovitš on surnud.”

„Kes on Jevgeni Stepanovitš?”

„Teie ei tea, kes on meie Jevgeni Stepanovitš?” muutusid sideteenistuja silmad imestusest suureks. „Odessa sangar, mereväelane, kes luuras sakslaste kolonni kõrges rohus ja pani süütepudelitega põlema kolm vaenlase tanki. Sakslased tulistasid teda, aga tema pugus kuhugi varju, jõudis end peita. Neli ööd roomas haavatuna, kuni jõudis omadeni välja. Nüüd heitles ta juba kaks kuud haiglas elu ja surma vahel. Marina Ivanovna kirjutas talle kirju, kogu küla teab sellest, igaüks pärib, kuidas käib meie sangari käsi. Aga nüüd... see on suur südamevalu Marina Ivanovnale ja meile kõikidele.”

Tagasi küla poole sammudes tundsin ka mina, nagu oleks seal kaugel surnud mulle väga kallis inimene.

... Aasta hiljem sammusin jälle lumist rindeteed.

Tuul hammustas vingudes läbi tublist soldatisinelist. Käed kohmetusid jänesenahast kinnastes. Ainult turjal oli soe, sinna oli laotud kogu rindemehe raskus: seljakott ja püss.

Õhtu eel peatusime hõredas kuusesalus.

Ma ei jõudnud veel lõketki süüdata, kui tagapool rabisesid lumel reejalased ja keegi hüüdis:

„Poisid, tulge kingituste järele!”

Jooksime ree ümber, kust kaks valgetes kasukates võitlejat hakkas pakikesi jagama. Need avati kohe seal-samas. Neis leidus kindaid, sokke, kõrvikuid, mõni soe lambanahast alusvest. Minule juhtusid kindad just

parajad külma vastu jänesenahast käpikute alla. Tõmbasin nad kätte ja tundsin vasakus pöidla midagi krabisevat. See oli kiri.

Sain mahti seda kauget sõnumit lugeda alles hiljem lõkketule vaevalisel valgusel. Seal olid ainult mõned read, kauged ja armsad read, mis andsid südamele sooja.

„Tundmatu võitleja!

Võta vastu minu väike kingitus, ja valmistagu see sulle palju rohkem rõõmu, kui on seda väärt. Mu isa langes Moskva all ja vend on teist korda haavatuna haiglas. Ma ei ole küll veel viisteist aastat vana, kuid astusin nende asemele rindejoonele. Töötan ühes tehases ja valmistan seda, mida vajad kõige rohkem lahingus. Sa mõistad ju, rohkem ei taha ma sulle kirjutada — see on sõjasaladus. Löö saksa fašistlikke röövvaldajaid, taba neid igal sammul! Võitleme käsikäes, siis tuleb kord pidu ka meie tänavas!”

Lugesin veel ja veel kord neid väheseid ridu. Mu kõrval lugesid samuti teised seltsimehed kirju, mis nad olid leidnud sokkidest, mütside kõrvadest, soojade nahkvestide vahelt. Iga kingitus kehale oli ka kingitus südamele.

Sel õhtul meenus mulle jälle nii selgesti Marina Ivanovna, too väike, alati askeldav ja ruttav naine. Nüüd teadsin ma tema kirjade sisu, kuigi polnud neid kunagi lugenud.

Võitleme käsikäes, siis tuleb kord pidu ka meie tänavas!

Ja pidu tuli.

1948.

Kaks korda nädalas tõi postimees kirju sellesse väikesesse, raudteedest eemal asuvasse Siberi külla. Võõral oleks päris raske leida jõekäärakute ja metsatukkade vahelt seda üleni lumme mattunud asulat. Vaevalt paistakski see silma selles toredas valguses, lume ja päikese sillerdavas säras, kui mõningatest korstnatest ei tõuseks keerus sõõridena üles suits.

Vana postimehe paun oli raske. See sisaldas nüüd imelikke kirju: kolmnurkseid ümbrikke, ajalehepaberist väljalõigatud ja kokkukleebitud kirjakesi, pikergusi valgeid kartongitükke, mille ühele küljele oli kirjutatud aadress, teisele paar armast ning kauget sõna. Need sõnadki olid enamasti kirjutatud kohmetanud käel kuskil laagritule ääres, mõnel miinikasti kaanel või vaikselt tunnil enne lahingut. Kuid need olid siiski armsad sõnad, mida oodati ja igatseti, mis tõid rõõmu ja rahu inimeste südamesse.

Neil päevil ootas kogu küla postimeest.

Juba esimeste lumiste väravate varjus seisid valgetes kasukates ja kirevates pearätikutes eided. Nad nägid juba kaugelt eemalt, kas postimehel oli nende jaoks kirju või ei. Siis säras selle lai valge habe justkui iseäralikus hiilguses. Silmad muhelesid ja jänesenahast käpik hoidis midagi varjates pihus. Lähemale jõudes hüüdis ta üle aia:

„Laske kepsu, eided! Tants tasub postimehe teevaeva.“

Eided kepsutasidki mõned tantsusammud, rõõmsad ja elevil, südamed soojad, sest isegi lugemata kiri tõi kõige rõõmsama sõnumi — tervituse kallilt inimeselt.

Ja peagi oli kohal terve kari väikesi poisse ja tüdrukuid, mõni härmatanud habeme ja võõtatud kasukaga taat, paar neidu, kellede pearätikute alt vilksatasid ootavad pilgud. Vana postimees sõtkus lumehange väikese kõrgendiku ning hakkas ulatama üle peade kirju.

„Semjonovite perekonnale.“

„Armsale naisele Tatjana Petrovna Petrovile.“

„Seltsimees Mihhail Ivanovitš Legostajevile.“

Ja alati, kui ta oli lõpetanud kirjade kätteandmise, nägi ta enesel paari heledaid nooruki silmi. Need justkui katsusid tungida ta vana nahkse postikoti põhja. Ja alles siis, kui kõik olid lahkunud, küsis ta:

„Mulle ei ole jälle midagi?“

Vana postimees raputas naeratades pead. Kohendades oma postipauna mõtles ta:

„Imelik poiss! Alati ruttab ta vastu niisuguse särava näoga, nagu saaks ta ilmingimata kirja. Kuid seda ei tule ega tule. Kunagi pole minu kotis olnud midagi tema jaoks. Ta on võõras, evakueeritu... vist sealt kuskilt Soome lahe äärest. Mis kiri see niisugune on, mida ootab too imelik poiss? Kas tal võitleb isa rindel... või on see vend?“

Ka poiss oli jäänud pisut tõsisemaks ja mõtlikumaks. Ta kahlas pikkamisi tulnud teed tagasi ja mõtles:

„Kunas ma saatsin kirja? Oo, sellest on möödunud terve igavik! Võib-olla peaaegu paar kuud või veel rohkemgi. Ja kas tulebki sellele vastust?“

Nooruki südame all nagu pigistas miski. Miks märkis ta oma sooviavalduses, et on alles seitsmeteistkümne aastane? Võib-olla ei võetagi nii noori eesti rahvuslikku diviisi? See mõte rõhus teda mõnikord öösiti nagu luupainaja. Ah, miks ta ei märkinud end aasta vanemaks! Kuid võib-olla arvestatakse siiski seda, et ta võitles juba möödunud suvel hävituspataljoni ridades. Ta sai Pärnu all haavata ja saadeti siis kaugele põhja terviseparanduslikule puhkusele. Küla võttis teda vastu niisuguse lahkusega, nagu oleks ta elanud siin kogu eluaeg. Poes kaaluti leiba, külanõukogu esimees ulatas sooja kasuka, keegi kinkis päris valgest jänesenahast mütsi.

Nüüd oli ta terve ja võis jälle võitlusest osa võtta.

Nii mõtles ta kaua rahutult oma asemel. Uni ei tahtnud ega tahtnud tulla. Sada kujutlust ja mõtet keerles peas. Ja jälle pigistas nagu tangidega südame all: võib-olla tõesti ei võeta nii noori vabatahtlikke. Nad ei vastagi kirjale, neil oli nüüd muudki teha. Kuid siis läheb ta isiklikult, sõidab üle lumise Uurali sinna, kus formeeritakse eesti rahvuslikke väeosi. See otsus oli juba nii kindel ta südames, et tõi igakord rahu.

Kuid ühel päeval saabus siiski kauaoodatud kiri.

Ta oli meie polgu kõige noorem võitleja.

Esimestel päevadel silmitses roodukomandör teda tusaste pilkudega ja raputas pead. Milleks kõlbab niisugune võitluses? Võib-olla sidemeheks telefonitoru juures. Või tuletegijaks välikatla alla. Aga tema rood oli laskurüksus, siin andis täiskasvanuilgi raskusi taluda.

Roodukomandör mõõtis temast suurte sammudega mööda ja küsis:

„Kas ahju kütta oskad?”

„Oskan.”

„Siis jääd esialgu ahjukütjaks.”

„Just nii... ainult...”

Roodukomandör pööras uue ringi tagasi ja päris:

„Mis on?”

„Palun mind laskeharjutuse päevadel rooduga kaasa võtta.”

„Viut!” vilistas roodukomandör ja vaatas esimest korda terasema pilguga polgu noorima võitleja otsa. Mida mõtles poiss sellega? Kas ta tahab proovida püssilaskmist? Nojah, see on paljudele noorukitele suur lõbu.

See oli vist pataljoni kõige suurem üllatus, kui järgmistel laskeharjutustel tuli muldonni ahjukütja kahes relvaliigis — kergekuulipildujas ja vintpüssis — võitjate esirinda. Vanad laskurid kirusid tuult ja sumedat ilma, et nendega võis juhtuda niisugune äpardus. Veel enam, see oli koguni häbiasi. Nad olid valmis veel kord proovima, et kaotust tagasi teha. Kuid roodukomandör hakkas juba midagi aimama ja astus vahele.

„Kaotusi tehakse tagasi lahingus,” naeris ta. „Oodake... seal proovite oma tõelisi võimeid... see teeb otsuse.”

Sel ilusal suvel Uurali sädeleva päikese paistel juhtus meie vabatahtlikuga justkui ime. Ta näolt kadus kahvatu vari, andes aset kuldsele särale. Uhes sellega muutus ka ta piht sirgemaks, kõnnak painduvamaks, nagu hoopis uus inimene sirgus vanast tagasihoidlikust kestast. See oli nooruki sirgumine täiskasvanuks. Uhel päeval võeti ta vastu Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ridadesse. Sel õhtul õmbles ta pluusirinna alla oma südame kohale väikese hallide kaantega raamatukese jaoks tasku.

Siis seisis kogu polk pikkades ridades keset avarat välja. Silmapiiril tõusid Uurali kõrged mäekuplid vastu sinist taevast. All orgudes valendasid sihvakad helevalged kasetüved. Taamal sirendasid tumedate metsasakkide varjust mägijärvede sopid.

Polgu rivi ees seisis noorim võitleja ja hoidis käes punasest siidist lippu. Kui ta silmad üles tõstis, helkisid voltide vahelt kuldsed tähed: Surm saksa okupantidele! Rändlipp eesrindlikemale väeosale.

Lipu eest kõlasid polgukomissari sõnad:

„Meie ei kata oma lippu häbiga! Me peame võitlema nii, et viime punalipu vabastatud Nõukogude Eesti pinnale ja heiskame ta Pika Hermani tippu.”

Mägedest ja kasesaludest kaikusid vastu ta sõnad:

„Ei kata häbiga... viime Nõukogude Eesti pinnale... heiskame Pika Hermani tippu!...”

Palju kuid hiljem meenusid noorele vabatahtlikule jälle need sõnad. See oli uusaasta-ööl, noorte võitlejate kõige raskemal silmapilgul — esimestel tuleristsetel. Tema jagu oli saanud ülesande liikuda teiste eel ning rünnata Taraštšanka külas üht sakslaste kindlustatud tugipunkti — kivimaja. Nad roomasid üksteise järel maantee kõrval aiaäärt mööda eesmärgi poole. Vaenlane tulistas ägedalt. Aeg-ajalt valgustasid raketid värviliste leekidena pimedat ööd. Neil hetketel litsusid võitlejad endid vastu maad ja püsisid liikumatult. Kas avastab vaenlane nende tumedad mütsakud valgel lumel? Kas ei kannu juba kuulipildujate tuli nagu terasest saag nende poole? Mõnikümmend sekundit ootust, kõige pinevamat, puurivamat ja närve söövat ootust, siis võisid nad rakettide kustudes jälle oma teekonda jätkata.

Juba mõnekümne sammu järel võisid nad täpselt kindlaks määrata vaenlase relvade asukohad. Seal tulistas kaks raskekuulipildujat ja automaadid. Üks raskekuulipilduja asus kivimajast veidi vasemal, teine paremal. Nende vahet täitsid automaaturid. Just nende ees madalal lumisel künkal põles üks hoone, mis muutis kogu ümbruse valgeks nagu päeval. Nähtavasti olid sakslased süüdanud selle kõrvalhoone, et keegi neid pimedusest ootamatult ei saaks üllatada.

Noor vabatahtlik oli jõudnud aia äärt mööda teistest ette. Tema kannul püsis ainult kaks võitlejat, teised olid jäänud tahapoole. Vaenlase raskekuulipilduja tulistas just üle nende peade, nõnda et iga valangu ajal oli tunda viis või kümme sentimeetrit kõrgemal nagu nähtamatute tiibade lööke. Siis sulges ootamatult üks ristlattidest ehitatud aed nende tee.

„Alt läbi kaevata,“ kostis jaokomandöri käskluse sosin.

Kolm labidat hakkas tööle. Ukski liigutus ei tohtinud ulatuda õlast kõrgemale. Iga labidatäis lund tuli ettevaatlikult laiiali puistata. Ja alles kümne minuti pärast vastati eest:

„Läbikäik valmis!“

Kõik kolm roomasid aia alt läbi ning seisid enestelegi ootamatult puust maja ukse ees. Selle kindlustatud aknaavast tulistas vaenlase paremal asuv kuulipilduja. Vastu valgustatud ruumi tagaseina paistsid sakslaste tumedad kogud.

Noor vabatahtlik haaras granaadi ja vaatas selja taha kaaslaste poole. Ta luges ainsa hetkega nende nägudelt vastuse. Kui temal ebaõnnestub vise, siis astub tema

asele kohe kaks uut võitlejat. Sakslaste tulistuspunkt hävitatakse.

Ta tõusis järsku kogu oma pikkuses püsti ja heitis granaadi. Aknaava asus vaevalt kümne meetri kaugusel, kuid see oli tehtud palju kitsamaks, kindlustatud palkide ning liivakottidega.

„Tabas!“ kostsid tagapoolt kaaslaste hääled.

Järgmisel hetkel välgatas ruumis leek ja kõmas plahvatus.

See oli noore vabatahtliku esimene lahinguöö Velikije Luki lähiseil.

Hommikul kutsus rooduülem ta enda juurde. Ta istus ühes liivaaugus, mille perved suurtükkide ja miinipildujate tuli oli sisse tampinud. Veidi eemal lamas telkmantlil kolm uhiut kollasest saarepuust päradega automaati. Roodukomandör võttis neist ühe kätte ja ütles:

„See on kingituseks eilse eest. Olgu ta sulle parimaks sõbraks ja seltsimeheks lahingus. Usalda alati oma relva, see on võidu pant.“

Noore võitleja nägu lõi õhetama. Sel ööl oli ta kümne punaväelase vanem, kes ründasid depoo juures valget maja. Nad lähenesid märkamatuult hoonele ning korraga lendas ustest ja akendest kümme granaati sisse. Vaenlane pistis paaniliselt põgenema.

Noor vabatahtlik ootas maja varjus, sõrm automaadi päästikul. Korraga vilksatas purunenud müüri all vari. Siis teine, kolmas, neljas. Seal roomasid ettevaatlikult sakslased, kes olid põgenenud läbi müüriava. Mõneks hetkeks vilksatas pilvede vahelt kuuhelk üle maja.

„Trr... trr... trr...“ tärises noore vabatahtliku uus automaat.

Sakslased ei roomanud enam edasi.

Mõni päev hiljem tungis ta üksi jaama ette rongide juurde. Umberringi suurtükimürskudest ja lennukipommidest purustatud hooned. Vastu halli hommikust uduvalli kerkisid varisenud müüride siksakilised seinad. Kuid need müürid, tühjade aknaavadega hooned, katused ja korstnajalad peitsid endis lugematuid vaenlase snaipereid. Kõikjal vihises nägematu surm. Veetorni avadest, suitsvatest korstnajalgadest, lumiste kelpade alt lajatasid snaiperite lasud.

Noor vabatahtlik jäi varitsema purukslastud vagunite alla. Järsku nägi ta, kuidas ühe depoo aknaraamis ilmus nähtavale maskis saksa automaatur. Ta oli kuulnud neist maskidest, mida saksa varitsejad kandsid näo varjamiseks.

Nüüd aga nägi ta esmakordselt seda ühelt poolt roheliseks teiselt mustaks värvitud maski, mis sulas ühte purustatud kivide, mullakampade ning põlevate hoonete suitsuga. Teda haaras silmapilguks ärevus, kuid juba järgmisel hetkel tõusis kindlalt tema automaat ning saatis vaenlase pihta kaks täpset valangut.

Nõnda võitles meie polgu noorim vabatahtlik. Kaks korda riivas teda kergelt vaenlase kuul. Ent tema ei riivanud oma automaaditulega vaenlast. Viisteist hävitatud saksa okupanti märgiti Velikije Luki all tema nimele.

... Ühel päeval astus roodukomandör minu madalasse muldonni. Tema selja taga seisis noor sihvakas võitleja, automaat rinnal. Mõlemad õhkusid jaanuari-pakast.

„Seltsimees vanem, koostage üks ilus kiri.“

„Kellest? Mis jaoks?“

„Minu roodu noorima võitleja võitlusteest. Tahan selle

saata Siberisse ühte külla. Saagu nad teada, et on tasutud nende hoolitsus, kasukas . . . kõik, mis nad on teinud head. Kirjutage: nende väike evakueeritu on kasvanud kangelaseks. Olgu nad uhked meie polgu noorimale võitlejale."

Nii sain ma teada loo noore vabatahtliku võitlusteest.

1943/1948.

Esmakordselt kohtasin ma teda Taškendi sõjakomis-
sariaadi trepil.

Seda kitsast, lahtiste kanalite ja valgete, justkui näoga õue poole pööratud majadega vaikset tänavat ilustas ainult üks moodsa ehituslaadiga hoone. See oli Taškendi sõjakomissariaat — suur laiade tiibade, raskete tammest uste ning kivikatusega maja. Kaks valget, trepiastangu kõrval nagu hüppevalmis lõvi näis mõnulevat jaanuari-kuu päikese helenduses.

Piki kogu tänavat tõusid ainult valgeks lubjatud majade seljad mõne võretatud või luukidega suletud aknaga. Majaseina kõrval algasid kohe kõrged savimüürid, mis varjasid pisikesi, niisutusrennidega ruutudeks jagatud viinamarjaaedu. Kuski tänavalõpu kauguses astus mõni kirevas mantlis ja värvilises tjubiteikas rahulik kogu. Siis veel mõni vilksatus — kuskilt kitsast, võlvitaolise kaarega väravast ilmus veekruusiga naine, et juba järgmisel hetkel kaduda nagu vari väike-
sele kaevuplatsile.

Kuid paremalt, sealt, kus kõlises tramm ja ühtaegu autopasuna röögatusega kaikus kaamelite läbilõikav kisa, tulid aina käratsevad ja uljalt kuraasitavad mere-
mehed, hävituspataljonide võitlejad, mitmesugused sõja-
väelased ja eraisikud. Nad seisatasid silmapilguks sõja-

komissariaadi trepi ees, andsid lõvidele käppa, pakkusid neile suitsu, kratsisid nende kivist, kräsuks raiutud lakka ja astusid siis mööda astmeid üles.

Mõni aeg hiljem avanes jälle sama raske, nikerdustega kaetud uks, lastes kogu trobikonna veel käratsemalt ning kuraasikamalt välja. Nüüd olid meremeeste rinnaesised lahti ja mütsid viltu peas, sõjaväelased justkui kohendasid oma rühti ja olemust aukraadide kohaselt ja erarõivais poisidki hüüdsid üksteisele:

„Seltsimees jefreitor, andke tuld.“

„Põrgu... nüüd ei raisata enam tuld, tuld tuleb hoida sakslaste jaoks!“

Kuid kõikide silmades justkui põles ja sädeles midagi uut.

Need olid kogu Nõukogude Liidu kaugetest maanurkadest siia sattunud venelased, ukrainlased, lätlased, eestlased, poolakad, keda sõda oli mitmesugustel juhuslikel ja keerulistel põhjustel kandnud Taškendi kuuma päikese alla. Paljud neist olid evakueeritud, kodutud, kes sõitsid ikka edasi ja edasi, isegi teadmata kuhu. Teised olid võidelnud neljakümne esimesel aastal hävituspataljonides, töölispolkudes, miilitsas ja nüüd demobiliseeritud. Kolmandad viibisid haiguspuhkusel, neljandad olid nn. „broneeritud“, viiendad ei teadnud isegi, mis nad õieti olid.

Nüüd kutsus kodumaa neid kõiki jälle uuesti võitlusse.

Astusin mööda treppi üles ja nägin lõvide juures seisatamas sõdurisinelis, üleõla-rihma ning otsmikule vajutatud pilotkaga keskmist kasvu meest. Ta koputas just rusikaga lõville nina otsa ja rääkis eesti keeli:

„No vaat... jälle seesama lugu. Jätaksin hea meelega, vanapoiss, need paberilipakad sulle hammaste

vahele, kuid mul pole ühtki muud dokumenti. Mitte midagi pole... kõik läks laevaga kus kurat."

Seisatasin ta selja taga ja ütlesin:

"Tervist, seltsimees! Kas eestlane?"

Ta pöördus kiiresti ringi, vilkad silmad uurisid ainsa minuti minu mundrit, hindasid, kaalusid, otsustasid. Siis vastas ta pead noogutades:

"Jah, eestlane, Tallinnast."

"Mis siis muret teeb, et nõnda tusane?"

Ta näos tõmblesid lihased, ja need peenikesed, mõrataolised kibrad, mis korraga katsid ta silmaaluseid, suunurki ja jooksid kuni üles meelekohtadeni, lasksid oletada, et mu kaaslane võis olla tublisti vanem, kui ta just esimesel silmapilgul välja nägi. Võib-olla oli ta aastatelt üle kolmekümne, aga siiski pingul kehahoiuga, lühikasvuline, kuid rühikas, käre, ent kiire otsustamisvõimega.

"Bürokraadid... kantseleirotid... tubakatohtrid... Igal Nõukogude kodanikul on õigus võidelda, kaitsta oma kodumaad. Aga mida teevad nemad? Nad tahavad mind ligi pooleks aastaks toppida mingisugusesse puhkekodusse... terviseparanduslikule puhkusele. Kus on siin mõistus?"

Ta andis rusikaga niisuguse hoobi vastu lõvi kräsus turja, et sellelt tõusis lendu valge kriidipilv. Siis astus sammu mulle lähemale ning küsis:

"Kas on mul õigus võidelda?"

"On."

"Muidugi on. Olin hävituspataljonis ja töölispolgus, võitlesin Kiviloo ning Tallinna all. Sain kopsust haa-vata... puhas auk läbi. Ja siin on see neetud tunnis-tus... kümme kuud terviseparanduslikku puhkust. Nüüd

ei taha ükski sõjakomissariaat mind ka nuusutada... olen neid tükki kuus-seitse läbi käinud."

Teadsin seda lugu. Olin ise käinud niisuguse dokumendiga kolmes sõjakomissariaadis. Alles Ferganas saatis mind üks ametnik ukseni ja naeratas:

„Milleks teil tarvis seda dokumenti näidata? Esitage midagi muud."

Mõistsin teda ja olingi nüüd sellepärast Taškendi sõjakomissariaadi trepil.

„Oodake," ütlesin oma kaaslasele. „Katsun ka oma õnne."

Kahekümne minuti pärast olin tagasi piletiga Tšeljabinski.

Sel õhtul läksime seltsis jaama. Tškalovi rong seisis tagavarateel. Mind lasti pileti ettenäitamisel vagunisse, kuid mu kaaslasele pani tüse, kogu vagunitreppi kattev vagunisaatja käe ette ning käratas lühidalt: „Piletita ei saa."

Hakkasime asjaolusid jutustama, meelitasime tragit naiskonduktorit meelitusnimedega, naljatasime. Viimaks kohendasin välitaskus kaht ilusat pappkarpi tubakaga. Aga meie cerberus muutus veel kangekaelsemaks ja vihastas:

„Mis te mõtlete, ise olete Nõukogude kodanikud, aga tahate mind tubakapakiga ära osta. Minema! Kutsun miilitsa... teate, mis siis on? Paragrahv 118!"

Kõndisime loendamatud tiirud ümber jaama ja rongi. Õppisin nende väheste tundide jooksul tundma seda haruldast, terasvedrule sarnanevat inimest. Ainult kolm kuud maldas ta oma läbilastud kopsuga Saranski haiglas püsida. Ja ka siis oli ta voodi ümbrus üle kuhjatud raamatute, ajalehtede, täiskirjutatud paberilipakatega.

Vaevalt suudan ma kujutleda seda lugemise väsitavust, mida ta pidi taluma, sest igast loetud kümnest venekeelsest sõnast olid talle üheksa tundmatud. Juba esimestel päevadel märkas ta, et nõnda oma keeleõpinguga kaugele ei jõua. Sellepärast leiutas ta lihtsama ja tagajärjekama meetodi. Ta hakkas arstidelt, õdedelt ja kaashaigetelt pärima mitmesuguste esemete venekeelseid nimetusi.

Kui tuli Tamara, väike, mustade, otse ligi pead soetud juustega naissanitar, küsis ta kitlile näidates:

„Kuidas seda nimetada?“

Vanemõelt sai ta teada kummivooliku, rohuklaaside, sõrmuse ja selles sädeleva rohelise kivi nimetused. Mõne nädalaga tundis ta enda ümber kõiki esemeid saapapaelast kuni voodilina nõöpauguni, toidukandjate vineerkandikust kuni aknalengini, arsti saapa kriuksumisest kuni vanemõe juuksepandlani.

Palatiarst lausus talle naeratades:

„Uskuge mind, te tunnete oma palatit paremini vene keeles kui mina.“

Ühe kuu pärast võis ta voodist tõusta ning koridori minna. Seal oli jälle palju uut: värviline kiviparkett, seinaleht, trepikäsipuu. Akendest paistsid majade katused, tornide tipud, puud. Eemal tänavakäänakul kõlises tramm, vihises tuul, lendas aknaplekile nobe värvuke. Seda kõike oli tarvis tal teada.

Ühel päeval kutsuti ta kõrvalpalatisse. Seal lamas talvesõjas saadud haava tagajärjel halvatud jalgadega suur ja tugev mees. Ta puuris oma süsimustad silmad sellesse imelikku iseõppijasse, kellest oli juba palju kuulnud, ja ütles:

„Olen kooliõpetaja, pedagoog. Kas ma võiksin teid kuidagi abistada?”

Nende kahe inimese energia muutus nüüd nagu üheks vägevaks jõuks. Kooliõpetaja hakkas koostama väikesi kergeid lugemistekste, milledest õpilane mõistis juba pooled sõnad. Elutud read muutusid justkui elavaks, kõla asendas kujutlusi ja pilte. Kui ta ei saanud aru sõnast „tuul”, siis kooliõpetaja pungitas põski ning puhus nagu vihur. Nad õppisid kergelt ning lõbusalt, õpetaja laksatas hiiglakäega õpilase turjale:

„Eh, sina, sinust võib veel saada kirjanik!”

Ja juba paari kuu pärast võis ta õdedega vene keeli naljatada.

Kuid nüüd haaras teda veel suurem ja raskem eesmärk. Peaaegu vägisi lahkus ta haiglast, õhukese sineli all palatiarsti poolt kingitud soe nahkvest, ning sõitis lõunasse. Ta igatses oma silmadega näha Kasahstani, Kirgiisiat, Turkmeeniat, Usbekistani, kogu Nõukogude Liidu suurust. Tšimkendis jäi ta palavikku ning paigutati haiglasse. Seal sai ta õdedelt teada, et see on kuulus tinakaevanduste linn, mis asub peaaegu Näljastepi piiril. Ta laenas ühelt haigelt püksid ja sineli ning hulkus terve päeva, et oma silmadega näha kuulust tinalinna. Paar päeva hiljem sõitis ta juba vaatama Tšu kanali ehitust. Siis kutsusid teda särav Alma-Ata, paplitterikas Frunze, avar, valge Taškent.

Läbinud Fergana, kavatses ta sõita üle Kaspia mere Kaukaasiasse. Kuid Kokandi jaamaesisel kohtas ta kaht eestlast, kes rääkisid uudisena eesti rahvuskorpuse loomisest Uuralis.

„Ma pidin ju seda kõike oma silmadega nägema,” jutustas ta mulle õhinal, nagu jutustatakse elu ilusamast

süüdmusest. „Kord lähen ma tagasi oma süünnimaale, siis tuleb mul sellest kõigest jutustada, õpetada inimesi nägema meie kodumaa suurust ja rikkust. Siin on aga oma silm kuningas.“

Kuid Kõkandis haaras teda veel võimsamalt kutse uuele võitlusele, eesti rahvusväeosade loomisele. Ta hakkas käima mööda sõjakomissariaate, nõudes enda saatmist Tšeljabinski. Kuid ta ainuke, Saranski haiglas saadud dokument pani pead raputama kõik sõjakomissariaadid ning arstlikud komisjonid.

„Kuid ma jõuan ka sinna... jõuan!“ hüüdis ta rusikat viibutades. „Mul on õigus võidelda... olen Nõukogude Liidu kodanik.“

Arvasin ta silmis hõõguvat palavikusädet.

Ja just sel silmapilgul välgatas minus üks mõte, väike tühine mõte, mis näis juba ette nurjuvat. Kuid mõnikord tahab inimene otse kiuslikult sellestki viimasest võimalusest kinni haarata. Seisime ühe kirevas mantlis ristijalu kükitava müüja ees, kelle ümber asetsesid mitmevärvilised puust kastid, sumadanid, kohvrid.

„Ostame kaks kohvrit,“ ütlesin.

Ta silmis tekkis arusaamatus. Hakkasin oma mõtet selgitama:

„Mina olen invaliid ja teie aitate mul kohvrid vagunisse tuua. Kui valime aja mõni minut enne rongi väljasõitu, siis...“

„...siis sõidan — hurraa! — kaasa,“ haaras ta palavikuliselt minu mõttest kinni.

Oli juba varajane videvik, kui hädiselt mööda perrooni väljasõiduvõalmis rongi poole lonkisin. Taga kandis mu kaaslane kaht kivisõega täidetud kohvrit. Tuttava vaguni uksel ei seisnud enam endine rinnakas ja

kogu sissekäiku varjav vagunisaatja, vaid vanem raudteelase mundris naine.

„Vagun on puupüsti täis,“ lausus ta mu piletit vaadates.

„Küllap mahun, tädike. Mul aitab käskjalg inimesi koomale pressida. Ehk kohvri otsas leiian siiski isteaset.“

„No katsuge“.

Vagun oli tõesti puupüsti reisijaid täis. Meie võitlesime edasi, ikka kaugemale ja kaugemale, sest mida rohkem oli meie selja taga inimesi, pakke ja pampe, seda enam oli kindlustatud mu kaaslaste kaasasõit. Kaks korda kuulsime kaugel selja taga hüüet:

„Kes tuli kohvritega rongile, astuge maha, kohe on ärasõit.“

Seisime vastamisi kiilutuna ühes nurgas, kohvrid kõrgele pea kohale tõstetud, kui läbi vaguniterea jooksis puhvrite kõlin. Uhest vaguniakna nurgast nägin tagane-mas valget jaamahoonet. Kümne minuti pärast vilksatasid mööda Taškendi pisikesed, ruutudeks jagatud viinamarjaaiad. Mõlemad käed olid väsinud kohvri hoidmisest.

„Neetud kivisüsi!“ puristasin läbi hammaste.

Meid õpetas üleval pakiriivulil kõveras lamav vanaaätt:

„Pange kohvrid maha ja seiske otsas... ega's muidu ei saa. Näete, mina ripun siin justkui Kaasani kiriku risti otsas... vööga toru küljes kinni. Muidu löön alla prantsatades pool tosinat vigaseks.“

Talitasimegi vanaäti nõu järgi.

Selle öö ja järgmise päeva sõitsime püstijalu. Siis nägin oma kaaslast vankuvat. Ta huuled olid kuivanud nagu kitsaks krobeliseks paberilindiks. Silmad vaatasid hallilt ja ähmaselt mu otsa. Korraga kukkus ta minu vastu ja ma tundsin teda üleni hõõguvat.

„Vett... vett...“ sosistasid ta kuivanud huuled.

Mulle ulatati käest kätte peotäis vagunikatuselt kokku-
kraabitud tahmast lund. Väljas oli alanud lumetuisk, see
mattis vaguniaknad nagu tiheda eesriide taha. Möödu-
sid Kasahstani tühjad lagendikud. Rong kihutas sirg-
joones põhja. Vahutav Sõr-Darja saatis meid kord lähe-
malt, kord kaugemalt.

Õhtul sain oma kaaslase paigutada kägaras vastu
nurka. Punaarmee vormis komandör tõi jaamast sooja
vett, kuid ta ei joonud. Kogu keha võppus nagu pala-
vikus. Järsku ajas ta enda ühe jaama ees püsti ning
küsis:

„Mis... mis jaam see on?“

Ta vist ise ei suutnud midagi näha, sest ta silmaterad
olid üleni hallid.

„Ksõl-Orda,“ vastasin.

„Ei... ei,“ raputas ta ägedasti pead. „See on Narva,
varsti oleme Tallinnas.“

Kasalinskis tuli arst ning katsus ta pulssi. See oli
lühikasvuline sarvraamis prillidega kasahh. Nägin mingi
halvaendelist varju vilksatamas üle ta pruuni näo.

„Äge kopsupõletik,“ koputas ta küünega vastu valget
kitlit. „Tuleb otsekohe haigemajja paigutada.“

Kui saabusid sanitarid kandraamiga, mu kaaslane
justkui virgus.

„Ei lähe... ei lähe... mul on õigus võidelda!“ kähi-
ses ta hääl üle vaguni.

Arst surus oma kitsa käe ta otsmikule. See justkui
rahustas ning taltsutas teda. Ta tahtis midagi öelda, nae-
ratas minu poole ning vajus kandraamile.

Istusin oma kohvritele, mis nüüd olid tarbetuks muu-
tunud. Nägin vaguniaknast sanitaride rappuvaid õlgu ja

arsti valget kitlit. Seal kanti minu kaaslast, seltsimeest, kellega oleksin tahtnud seista kõrvuti võitluses.

Rong vilistas, puhvrite kõlin jooksis läbi vagunite rea.

Uhel päeval nägin ma ajalehes tuttavat pilti. See oli mu kaugete maade reisikaaslane, kahekordne ordenikandja, ülesehitava töö eesrindlane. Targad ja tulised silmad vaatasid pildilt nagu elusalt vastu. Ja korraga hoomasin neist selle inimese ülimat mõtet, kogu tema elu eesmärki:

„Mul on õigus võidelda... olen Nõukogude Liidu kodanik.

1947.

Väikese Kasahstani jaamakese ees peatus pikk ešelon. See oli üks neid suuri kaubaronge võimsate vedurite, hiiglasisternide, täiskiilutud platvormide ja kõrgete lillakaspunaste kuuekümmetonniliste kaubavagunitega, mis varustasid Suure Isamaasõja päevil õlide, masinate, kivisöe ning toiduainetega kogu Nõukogude rinnet ja tagalat.

Neid ronge-hiiglasi veeres kõigil raudteedel. Nad tulid kalade, konservide ja soolatud lihaga Kaug-Ida sügavustest, kandsid Uurali relvade-sepikojast rindele võimsaid tanke ja suurtükke, vedasid põhja lumistelt väljadelt metsamaterjali, kivisöe ja boksiidi hinnalisi koormaid. Nagu alati tuikava, elu andva vereringvoolu imepeenikesed niidikesed, nii varustasid ja toitsid need üliirasked ešelonid kogu Nõukogudemaad raskes võitluses vaenlase vastu.

Väike jaamake, mille ees ešelon peatus, kandis nime: Aralskoje More.

See asub suure Taškent-Tškalovi raudteemagistraali vahemaal, veidi põhja pool Sõr-Darja ruttavat kohinat, just Kara-Kumi — Mustade Liivade — piirimail. See suur magistraal algab Kaspia kallastelt, lõikab läbi Turmeenias ja Usbekistani kaunid oasilinnad ja kulgeb üht võimast liini mööda läbi Näljastepi kõrveliidakute ning Alma-Ata Siberi suurele raudteele. Teine haru suundub

peaaegu otsejoones põhja, haarates vasakult ja paremalt ümber kogu Nõukogude Liidu südamiku Uuralitest kuni Moskvani.

Kui võimas vedur seisatas jaama ees ja laskis kuulda-vale jämeda huike, siis justkui pudenesid selle kõlast valla esimesed keerlevad lumeräitsakad. Umberringi helkis jaanuarikuu päikese paistel ääretu Kasahstani lagendik nagu määratu suur pinguletõmmatud helevalge vaip. Ainult veidi vasakul, päris madalal horisondi äärel, paistis Araali järve sinetav, kaugusse kaduv triip.

Kohe rongi seisatades jooksid vastu naised kalakorvide, päevalilleseemnete, keedetud munade ja soolatud aedviljadega. See polnud küll reisijaterong, kuid mitmele poole kaubavagunite vahele, suurtele platvormidele ja hiiglasisternide treppide külge oli kiilunud hulk sõitjaid.

„Munad... kuivatatud kalad... soolatud arbuusid-melonid... seemnekesed!“ kilasid kõikjal müüjate hüüded.

Lumi sadas nende korvidesse, õlgadele, kuhjus puuvilla-tutikestena naiste pearättidele ning poisikeste karv-mütsidele. Kuid samas löid perroonil ning raudteerööbaste vahel sädelema kitsad, elavhõbedana elavad veenired. Ja peaaegu niisama ruttu kui oli alla langenud lumepilv, jooksis see veeks, kadus liiva. Ainult kaamelid, lamades põlvili, püüdsid oma karedate keeltega nilda mõnd lumetutti või vasttekkinud veeniret.

Kõige viimasel lahtisel platvormil, seljad vastu mingit metallimürakat, käed vaheliti varrukais, istus kaks poissi. Nad olid umbes ühevanused, mõlemad üle kaheksateistkümnepäevase, teineteisega veidi sarnasedki. Üks neist kandis rohekasvärvilist sinelit, laia üleõla-rihma ja

pungil välitaskuga. Teine poistest oli lihtsas vattkuues, kuid kandis peas uhket karusnahaga äärestatud „kubankat“, mille laial helesinisel põhjal sätendas lai hõbedane triip. Ta nägu oli nooruslikult rõõmus, temale näis see kauge maa kohisevate jõgede, ääretute liivalagendike ning sädeleva päikesehelgiga, milles keerlesid udusulgedena lumeräitsakad, nagu muinasjutt.

„Aa... see ongi Araal... Sõr-Darja ja Amu-Darja meri,“ lausus ta püsti tõustes ja nagu aukartuses üle valeda lagendiku järve sinavat triipu silmitsedes.

Järsku meenutas talle see kauge nimi veel midagi, mille ta oli juba peaaegu unustanud. Ta pöördus oma kaaslaste poole ja küsis:

„Kallid, kas sa mäletad meie Saleikumit... Uno Kiro-tari?“

„Mäletan,“ noogutas kaaslane pead.

„Tema unistuseks olid just Araali järv, Bet-pak-dala ja Sõr-Darja. See oli temale sisse kasvanud, nagu sinule vanad margid. Isegi ta ilme omandas hoopis uue sära, kui võis kellelegi rääkida kümme minutit oma muinasmaast.“

Ta peatus hetkeks, mingi mineviku vari kattis ta nooruslikult rõõmsat nägu. Jah, see Saleikum oli tore kaaslane ja seltsimees! Nad oli võidelnud hävituspataljonis koos Pärnu all ja teinud seltsis kaasa pika ja raske taganemistee kuni Tallinnani. Ja seal oligi Saleikum ühel viimasel augustikuu ööl jäljetult kadunud. Ühed rääkisid, et teda oli tabanud Lasnamäe veerul sakslaste miin. Teised teadsid jutustada kahest noorest luuremehest, kes ei tulnud vaenlase tagalast enam tagasi. Mis oli juhtunud seal nende kaaslastega?

*

Ešelon koosnes ligi seitsmekümnest suurest kaubavagunist ja sisternist. Siin oli suure Balhani naftat, Buhhaara karusnahku, Fergana oru puuvilja, Sõr-Darja kalaste riisi ja Tšimkendi tina. Kogu lõuna saatis oma rikkalikke ande rinde jaoks. Ešeloni pani liikuma võimas „FD“-tüüpi vedur, moodsa aja Herkules, raudne hiiglane, kes vedas nagu mängeldes üle kümne tuhande tonni raskusega koormaid. Need pikad ja rasked ešelonid olid kõikide raudteelaste uhkuseks, vedurijuhtide ja kütjate unistuseks. Iga lihtsamgi lipumees hoidis niisuguse ešeloni möödudes signaali, nagu hoiab polgu lipukandja paraadil oma lippu.

Võib-olla sama uhkusesädeme pärast oligi täna Mitka Uvarovil, selle suure ešeloni kütja noorel abilisel, nagu nii määrdunud ja õline. See justkui kuulus selle ärevuse, üllatuse ning kuulsuse juurde, mis tal tuli üle elada viimase neljakümne kaheksa tunni jooksul. Tõepoolest, see oli pauk, sihukest asja ei võinud ta uneski näha! Ja sellepärast näiski ta sisemas olevat niisama kuum ning tuline nagu veduri helepunaselt leegitsev ahjuruum. Võib-olla oli see koguni tulisem, sest iga hetk pistis Mitka pea veduriluugist välja, lastes lippaval tuulel sasida oma veidi punakavärvilist juuksetukka.

Kuidas see ometi juhtus, et just tema, Taškendi raudteekooli vedurijuhtide klassi õpilane, määrati nii austavale ja vastutusrikkale kohale? Miks ei saanud see austus osaks Kostja Spiridonovile või Ilja Gromovile, kes mõneski asjas andsid talle teadmiste poolest silmad ette. Jah, tõsi küll, möödunud suvel oli ta Andišanis praktikal ega tulnud sealt hoopiski tühjalt tagasi. See oli väike valgete majadega linn, mida palistasid lähemal viinamarjaaiad ja kaugemal lõpmatud puuvillaväljad. Linna

kulges kolm raudteed. Kaks neist moodustas ringtee: Kokand — Namangan — Andišan, Margelan — Kokand. Kolmas oli tupiktee — Andišan — Oš. Ja just sel vähe- tähtsal tupikteel oligi Mitka Uvarov mõnikord kütja abilisena sõitnud. Kuid enamasti seisis tema töö ainult selles, et koputas pikavarrelise vasaraga kaugelt tulnud vagunite rattaid, täitis õliga laagrikanne, askeldas sadade piasiasjade kallal, mida oli tarvis ja mida polnudki teinekord vaja teha.

Nüüd aga niisugune üllatus!

Vana vedurijuht, pikk mees tumedaksparkunud näo- naha ja valendavate silmadega, justkui aimas, mis pul- bitses poisi südames. Ta tundis niisuguseid poisse, neist said tublid vedurijuhid, kütjad, masinistid ja lukussepad töökodades. Neile oli iga ese, iga rattake, ventiil või kruvike nagu elus olend, mida tuli hoolikalt kohelda. Nad vaatasid justkui teiste silmadega oma ülesannetele ja tööle. Nende jaoks polnud määrivat nõge ja vastikut suitsu, vaid kohustus töö vastu.

Vana vedurijuhi arvates oli ka Mitka Uvarov nii- sugune poiss.

Ta polnudki veel kaheksateistkümne aastane, kuid tema näole andis meeldiva sära see südidus ja ind, mil- lega ta sööstis iga tundmatu eseme kallale. Siin, sellel vedur-hiiglasel, leidis ta igal sammul palju hoopis uut, varem nägematut. Kuidas suutis see hiiglane sõita ligi tuhat kilomeetrit, ilma et oleks vajanud veepaakide täiendamist? Kust tuli see lisajõud, aur, mis võimaldas ka tõusudel sõita peaaegu kiirust vähendamata?

Mitka Uvarov oli seda kõike õppinud, ta võis sellele eksamil hästi vastata, kuid siin polnud eksam, siin pul- seerisid otse tema silmade all kõik need teoorias kergelt

ülemindud nähtused. Ta teadis väga hästi, et ainult kahe päevaga ei saa seda kõike õppida. Kuid ta südames kees rahunus, võib-olla sattus ta niisama juhuslikult siia kütja abiliseks, võib-olla oli see koguni mingi eksitus. Võib-olla määrati koguni keegi teine aga, näe, sattus tema. Kostja Spiridonov oskas ju temast palju paremini mate- maatikat. Ta ehitas koguni väikese vedurikese kolme tibatillukese kaubavaguniga, mis väikese katla auru jõul sõitsid ringteel. Kogu kool imestas Kostja meistri- teost, see pandi isegi näitusele ja noor ehitaja sai au- hinnaks toredas kõites raamatu. Võib-olla määrati just Kostja Spiridonov siia kütja abiliseks, aga kuskil tehti mingi eksitus ja, näe, sattuski tema.

Need mõtted tegid Mitka südame veel rohkem rahu- tuks. Juba mitmendat korda küsis ta vanalt vedurijuhilt:

„Seltsimees vedurijuht, kas sama koosseis tuleb ka rongiga tagasi?“

See vastas lühidalt oma töö juurest:

„Kui mõnd tähtsamat ülesannet ei anta, siis harilikult sama.“

Mitka võttis mütsi peast ja pühkis selle voodrisse oma õlist nägu. Tuul puhus ta juuksed kohevile. Tal kasva- sid need pikad ja tihedad, veidi punakavärvilised, nagu on septembris vahtra lehed. Mütsi pähe tagasi pannes mõtles ta endamisi:

„Mh-mh! Tähendab, kui on eksitus, siis selgub see alles tagasisõidul.“

Tal hakkas sellest mõttest nagu pisut kergem. Uhe reisi saab ta ikkagi kaasa teha, olgu see siis õigusega või valega. Ja seegi on juba tema noortes aastates sünd- museks. Seda esimest reisi ei unusta ta kunagi, mitte eluilmaski.

Vedurijuht vaatas tema otsa ja küsis:

„Mis eksitusest sa seal pomised?“

Mitka otse kokkus. Kas ta oli seda siis kõvasti rääkinud?

Vedurijuht näis olevat napisõnaline, kinnine, mõnikord vist järskki. Kui Mitka poleks tundnud nõnda hästi neid inimesi, kellede hoolde oli usaldatud niisuguste tähtsate ešelonide juhtimine, siis oleks ta võinud pidada seda inimest koguni uhkeks või upsakaks. Kuid nende kahe aastaga, mis ta õppis raudteekoolis, töötas depoodes, jaamades ja veduritel, õppis ta põhjalikult tundma neid pealtnäha pisut puisi, karedaid ja tahumatuid, kuid südamedelt kuldaväärt inimesi. Nende töö justkui oli niisugune, mis ei sallinud lobisemist, kergemeelsust, asjatut tühisust. Andišaniski oli ta leidnud nende hulgast omale tõsisemaid sõpru ja õpetajaid.

„Ma — ma arvan, et pole vist õigesti...“ kogeles Mitka.

„Mis pole õigesti?“ küsis vedurijuht.

„See... see minu sattumine siia. Ma pidin minema tagasi Andišani, aga korraga... siia.“

Nüüd välgatas üle vedurijuhi õlise näo arusaamise vari.

„Mis siis, kas siin ei meeldi?“ küsis ta silmavalgete vilksatades.

„Meeldib... väga meeldib!“ lõi Mitka ägedalt rusikaga oma sõnade kinnituseks vastu rinda. „Seda olen just tahtnudki, kuid nüüd...“

Ta langetas pea alla.

„Aga mis siis nüüd?“

Vana vedurijuhi hääles kõlas siiras osavõtlikkus. See meelitas jutustama, kõik kahtlused südamedelt puistama. Mitka tõmbas hetkeks hinge. Seda kõike, mis keerles

kogu tee ta peas, pannes selle otse ratasringi käima, oli raske jutustada. Võib-olla tuleb sellest välja vaid mingi arusaamatu puder. Kuid ta usaldas seda pikka veduri-juhti, kelle silmades välgatas nii palju arusaamist ja osavõtlikkust.

„Vaata, asi on nii,“ algas ta hetkelise kaalumise järel. „Meil on koolis üks poiss, Kostja, minust küll tublisti peenem ja kleenukesem, kuid nupumees. Kostja-insener, nõnda teda kutsutaksegi, valmistab niisuguse veduri väikeste vagunitega, mis ise auru jõul sõidab. Tore asi, näituselgi äratas tähelepanu. Kostja on ühtlasi ka kooli parim matemaatik. Ja joonestab nii, et tõele au andes, võta juba kaugel müts maha. Ma arvan, et just temal oleks õigus niisugusel ešelonil sõita ja töötada. Tema on meie hulgast kõige parem, esimene. Aga nüüd sattusin mina, tont teab kuidas, siia.“

„Ja sellepärast valutabki süda?“

„Sellepärast jah. Ja ka sellepärast, et nüüd, kus olen oma silmadega kõike näinud, ei raatsiks enam lahkuda. Nood Andišani ešelonid olid sellega võrreldes päris sus-sid. Aga noh, kui on juhtunud mingi eksitus, eks siis tule minna.“

Mitka huuled vajusid päris torusse. Seda nähes naeratas vedurijuht esmakordselt ning küsis:

„Kuidas on selle Kostja-inseneri nimi?“

„Konstantin Spiridonov.“

Tekkis lühike vaikus. Mitka märkas, et vedurijuhi näol väreles ikka endine naeratus, salapärane muhelus, nagu varjaks ta selle taga mingit üllatust. Alles tüki aja pärast lausus ta otsekui hoopis isesuguse häälega:

„Kostjat huvitab teine elukutse, ta läheb õppima tehnikumi. Võib-olla saab temast tulevikus tõeline insener,

nende vedurite ehitaja ja looja. Õieti öeldes, ta ei sobigi siia suitsu, nõe, õlide, pakase või kõrvetava kuumuse kätte. Tema tervis on nõrk, ka kehaehituselt on ta peenike ja kleenuke, nagu sa ise ütlesid. Siin aga peavad olema raudsed mehed. Suured ülesanded nõuavad ka suurt kehalist jõudu ja head tervist. Sellepärast oled sina palju kohasem kui tema. Temast ei võrsuks kunagi head vedurijuhti, kuid sinust võib seda loota. Ka Kostja ise teab seda väga hästi, ja sellepärast ta soovitaski just sind."

Seda kuuldes muutus Mitka nägu õhetavaks.

"Kostja soovitas?" küsis ta hämmeldudes.

Nüüd meenusid talle ka järsku Kostja Spiridonovi salapärased vihjed, kui raudteekoolis hakkasid kuulduma uudised, et viis või kuus paremat kursuslast määratakse juba enne õppeaja lõppu teenistuskohadele. Siis oli Kostja sosistanud talle midagi „FD“ kohta. Ent tema pidas seda pilkeks, sest kogu kool tundis teda kui raskevedurite piiritut imetlejat.

Nagu kõigele sellele vastust oodates vaatas Mitka küsides vedurijuhi otsa. See pani käe ta õlale ja vastas tõsiselt:

"Jah, Kostja soovitas sind, see on tõsi. Kas sa mind ei tunne? Olen Kostja isa."

See oli Mitkale teine rabav üllatus.

Anton Ivanovitš Spiridonov, kuulus Turkmeenia-Siberi raudtee raskete ja üliraskete ešelonide vedurijuht, Tööpunalipu ordeni kandja, Usbekistani Ülemnõukogu saadik, kogu maa kuulsus. Sel hetkel tundis Mitka päris häbi, et ta oli olnud kogu aeg justkui pime. No muidugi pidi see olema Kostja isa, teisiti ei võinud see ollagi. Aga tema mõtles kogu aeg ei tea mis. Kümneid kordi oli

ta näinud kuulsa vedurijuhi pilte ajalehtedes, temast räägiti koolis ja koosolekuil. Kord oli ta teda näinud isegi Kostjaga rahvapargis jalutamas. Aga ometi ei tundnud ta teda elusana enese ees nähes ära — see sööb südame seest. Jah, see oli veel vähem andeksantav kui see, et ta kohmitses siin saamatult ringi nagu kammitsas kukk viinamarjaväätide vahel. Ta oli väärt seda, et ta kui saamatu käpard, pimekana, viimane kohmitseja kohe esimeses peatuses ešelonilt maha kihutatakse.

Nagu painajalik laine veeresid need mõtted läbi Mitka pea. Ta ei julgenud pilkugi tõsta, nii mannetuna ja lööduna tundis ta end. Seepärast kostsidki nagu lõpmatust kaugusest tema kõrvu Anton Ivanovitši sõnad:

„Miks sa nüüd nõnda norgu jäid? Kas sulle siin ei meeldi?“

Mitka tõstis veidi umbusklikult pilgu. Ta ei võinud seda õieti kinnitada, kuid oli niisugune tunne, et just nüüd hakkavad pisarad vägisi silmi valguma. Esiteks enese pärast, et oli niisugune pimekott ja teiseks Kostja, selle kalli sõbra ja hea seltsimehe pärast, kes oli kostnud tema eest.

„Meeldib, väga meeldib,“ lausus ta üsna tasa, ja ninagi tegi niisuguse imeliku nuuksatuse. „Aga ma ei saa enesele andeks anda, et olin niisugune... niisugune pimekana, kes ei saanud millestki aru ega tundnud ka teid ära. Andestage, seltsimees Anton Ivanovitš.“

Nüüd naeris vedurijuht päris valjusti ja raputas Mitkat õlast:

„Rumalake, vaat mille pärast valutab oma südant. Võib-olla oli paremgi, et õppisime teineteist nõnda tundma. Nüüd ma tean, et võin sulle alati kindel olla, sind usaldada. Sul on aus ja õiglane süda.“

„On,” tõstis Mitka nagu tõenduseks pilgu.

„Siis anname käed. Anname nagu mees mehele, seltsimees seltsimehele. Sa oled ju peaaegu täiskasvanud, Suur Isamaasõda nõuab meilt mehetegusid.”

Nad ulatasid teineteisele käed, üks vana paljuõppinud meister, teine nooruk, kes astus oma kutsealal esimesi samme. Kuid neid mõlemaid sidus lugematute niidikes-tega palav armastus oma kodumaa vastu.

Sellega see lugu lõppeski ja Mitka tundis soontes nagu uut verd ning jõudu.

Tähendab, siin polnud mingit eksitust ega segadust. Ta pistis kuumava pea veduriaknast välja ja silmitses pika ešelonil keerduvat, peaaegu lõputa rodu. See oli üliraske ešelon, nagu seda raudteelaste keeles nimetati. Ent Mitkale paistis see sel hetkel pigem muinasjutu hiigelhävina, kes pahistab mööda Volgat alla. Kuid see polnud siiski kuu hõbedases säras sädelev Volga, vaid lõpmatud Kasahstani kollakaspruunid liivalagendikud. Ja tema, Mitka, istus selle kihutava muinasjutu-hiigelhavi ninatsal — veduril.

Kui ešelon peatus Aralskoje More jaamakese ees, olid juba kõik kahtlused nagu pühitud Mitka mõtteist. Ta pistis pea rõõmsalt veduriaknast välja, pilutas silmi ja hüüdis kalamüüjaile julgelt nagu ikka:

„Hei, mis kalad on?”

„Havid... havikesed. Soolatud... praetud... päikese käes kuivatatud...” sädistasid müüjad-eided korve ning kaste avades.

Kuid nüüd igatses Mitka midagi paremat ja suupärasemat.

„Kas suitsutatuid pole?” nõudis ta asjatundlikult.

„Ei ole. Aga seal jaama taga müüakse,” näitas üks eitedest käega.

Mitka hüppas vedurilt maha ja hakkas jooksma jaama poole. Ja sel jooksul meenuski talle nagu välgu sähvatu-
sel hoopis uus lugu.

*

See oli juhtunud juba Taškendis.

Võib-olla oli selles süüdi ka see esimene peapööritus edu üle, mille tuhinas ta oligi teinud selle tembu. — Just mõni minut enne kaubarongi väljumist silmas Mitka kõrvalrööpmeil kaht umbes temavanust poissi. Need olid mõlemad iseäralikud poisid, sellepärast peatusidki Mitka pilgud neil. Üks poistest kandis kulurohuvärvi sinelit, laia üleõla-rihma ning pungil välitaskuga. Ta pilotka asetseis uljalt ühel küljel, peaaegu mahakukkumisel. Esimesel hetkel näis ta Punaarmee komandörina, kuid lähemal silmitsemisel tundus munder olevat võõrapärane ja selle kandja komandöriks liialt noor. Ka tuletõrjuja või vangivalvur ei näinud see iseäralik poiss olevat.

Teine, pisut lühemakasvuline, vaeivate juuste ja suurte, peaaegu imestavate silmadega nooruk oli rietatud lihtsasse vattkuube, sõduripükstesse ning säärsaabastesse. Kuid teda ilustas, nagu edevat kukke, uhke karakullnahaga äärestatud müts, mille helesinisel põhjal helen-
das lai ja sädelev hõbedane risttriip. See oli tore kubanka, neid müüdi Taškendis Karl Marxi tänavas, kus ka Mitka oli käinud neid vaateaknal mitu korda piilumas. Poisid pidasid pinevalt omavahel aru. Pikem neist pöördus ühe määrdepottidega vanamehe, raudteelase poole ja küsis:

„Isake, kas võiksite öelda, kuhu see ešelon läheb?”

Vanamees, kavalpea, seisatas ja küsis, tihedaid kulmu-puhmi liigutades:

„Aga kuhu teie sõita soovite?”

„Tšeljabiniski,” vastasid mõlemad poisid peaaegu korraga ja avasid niisama üheaegselt raudteelase ees tubakapakid.

See keeras tubli vaksapikkuse vilka, popsis selle põlema ja ühmas:

„Siis peate küll jaamaülemalt küsima. Tema teab sõiduplaani, minu töö aga on rattaid määrada, pöörangul seista ja vilistada. Vaat mis.”

Ta võttis jälle käe otsa oma määrdepotid ja läks. Mõlemad poisid jäid pettunult talle järele vaatama.

Mitka jälgis seda kõike tähelepanelikult tendrilt ja aimas juba esimese pilguga, milles asi seisis. Nähtavasti kavatsesid poisid väljuvale ešelonile salaja peale pugeda. Kuigi see oli karmilt keelatud, juhtus seda siiski mõnikord, eriti nüüd, kui kõik rongid olid sõitjaist tulvil. Nad lähenesid piki platvormide rida, nähtavasti parajat platvormi või peidukohta otsides. Ja siis kuulis Mitka, kuidas pikem sinelis poiss ütles oma kaaslasele midagi hoopis võõras ja arusaamatus keeles.

„Tatarlased?” mõtles Mitka.

Ja just sel silmapilgul tegigi nagu keegi hoopis võõras olend tema sisemuses selle vembu. Ta hüppas tendritrepilt maha, seisatas poiste ees ning käratas:

„Mis te kolate siin, see on keelatud. Kaduge siit!”

See oli öeldud niisuguse peremeheliku häälega, nagu oleks Mitka Uvarov kogu eluaja aina sõitnud niisugustel tähtsatel ešelonidel ja minema kihutanud kõiki lähedale-tükkijaid. Mõlemad kolajad kokkusid veidi ja vaatasid hämmeldunult seda õlistes tööriietes, kuid väga tähtsa

tegumoe ning kaređa häälega poissi. Aga lõppude lõpuks ei paistnud Mitka neile siiski küllalt hirmutav. Küllap vist ta enesegi silmis säras poisikesliku uudishimu ärandlik tuluke.

Sinelis poiss naeratas kuidagi lepitavalt ja küsis lähemale astudes:

„Seltsimees... kuidas saaks selle ešeloniga kaasa sõita?”

Mitka jättis küsimuse vastamata ja päris ise:

„Kust pärit?”

Kuid selles küsimuses polnudki enam endist karedat tooni.

„Eestist,” vastasid mõlemad.

„Eestist!” kordas Mitka ja mõtles pingutatult. Siis lõi ta õline nägu üleni särama. „Ah-haa, tean! Sealts Soome lahe äärest.”

„Sealts jah,” noogutasid poisid.

„Mäletan seda...” muutus Mitka korruga eneselegi ootamatult jutukamaks. „See oli neljakümnendal aastal, kui astusite Nõukogude Liitu. Meil peeti koolis sellest ettekanne... Kostja Spiridonov pidas. Ja möödunud sügisel lugesime ajalehtedest, kuidas teie pealinn... mn... nimi ei seisa meeles...”

„Tallinn,” aitas teda vattkuuega poiss.

„Just Tallinn... seda tahtsingi öelda! Jah, toredasti kaitesite... kangelaslikult... au tuleb anda.”

Nüüd kohendas sinelis poiss oma uhke üleõla-rihma läikivat vaskpannalt ja ütles päris lihtsalt, ilma uhkus-
tamata:

„Meie võitlesime mõlemad seal ja saime haavata. Nüüd tulime haiguspuhkuselt ja tahame sõita Tšebarkuli, kus formeeritakse meie rahvusväeosi. Aga sõiduga on

niisugune lugu... terve nädala oleme oodanud... kõik rongid on sõitjaid täis."

Mitka Uvarov mõõtis üllatunult mõlemaid poisse silmadega.

Ta oli kohanud mitmeid rindemehi, kes olid võidelnud Leningradi ja Moskva all, kaitsnud juba esimestest sõjapäevadest alates nõukogude kodumaa piire, tunginud lahingutega läbi sakslaste piiramisrõnga. Isegi kaht partisani oli ta näinud ning kuulnud nende lugusid. Kuid need kõik olid täiskasvanud inimesed, päris sõjamehed. Ent need kaks poissi olid hoopis midagi muud. Need olid temaealised, just niisugused, kuid ometi seisis neil selja taga juba kuulsusrikas võitlustee. Kui palju kordi oli sellest mõelnud temagi, Mitka Uvarov, tahtnud astuda vabahtlikult võitlejate ridadesse. Ja nõnda mõtlesid kõik teisedki Taškendi raudteekooli õpilased.

Ja korraga ei olnudki enam olemas ranget üliraske ešeloni vedurikütja noort abilist Mitka Uvarovit, vaid hoopis lihtne Mitka, päris oma poiss, kes pilgutab nii tuttavlikult silma ja hüüdis:

"Tore... istuge peale... kohe läheb sõit lahti!"

*

Nüüd meenus Mitka Uvarovile jälle see lugu kõikide üksikasjadega.

Ta oli varemgi mitu korda mõelnud neile kahele poisile, kuid ta omagi süda oli muret ja kahtlustusi täis. Ent nüüd oli see möödunud. Nüüd lippas ta rõõmsalt jaama poole, ise rinnataskust käega raha otsides ja eitedele hüüdes:

"Hei, kel on suitsukalu... suitsukalu... siia!"

Ta laskis taskud täis kallata päevalilleseemneid, ostis

kuus suitsutatud kala ning haaras veel ühe eide korvist kaks suurt arbuusi. Kuid nüüd oli ta süli täis mitmesugust kraami, nii et ei saanud arbuuside eest raha otsida.

„Vennas, hoia veidi arbuuse!” hüüdis ta ühele pikale omavanusele poisile, kes seisis tema kõrval kalakorvi ees, midagi ostes.

Kuid see vaatas mõistmata pilguga talle otsa ja kogeles vigases vene keeles:

„Ei oska... ei oska...”

Korraga küsis Mitka Uvarov mingist äkilisest mõttest tabatuna:

„Kas eestlane?”

Sellest sai poiss aru ja vastas:

„Ja-jah, eestlane.”

„Sõidad Tšebarkuli?”

„Ja-jah, Tšebarkuli.”

„Hoia!”

Mitka surus kogu oma kandami selle pika vibaliku sülle, ladus veel kaks arbuusi otsa ning hakkas rinna-taskust raha otsima. Nüüd võis ta selle kõige eest maksa, ta töötas ju kuulsal üliiraskel ešelonil. Ja need olid tema seltsimehed, kauged põhja sõbrad, kes sõitsid uuesti võitlema. Nendega tuli siduda sõprussidemeid, sest ka tema võitles, võitles selle eest, et ta seltsimeestel poleks kunagi puudust suurtükkidest, tankidest, laskemoonast, kõigest sellest, mida vajas rinne võiduks vaenlase üle.

Mitka Uvarov tundis, kuidas ta seda kõike mõeldes justkui kasvas hoopis suuremaks, päris täisealiseks. Nüüd ta polnudki enam Taškendi raudteekooli õpilane, vaid kuulsa ešeloni kollektiivi liige, võitleja Taškent-Moskva raudteemagistraalil.

„Lähme!” viipas ta oma uuele kaaslasele käega.

Nad ruttasid vaguniridade eest läbi. Lumi oli jälle sulanud ja päike läigatas Kasahstani talvise stepi kohal. Eemal seisis Araal, kaunis ja salapärane Kesk-Aasia järv. Pikk poiss heitis sellele üle õla pilgu ning naeratas. See oli nagu jumalagajätt, tervitus vanale tuttavale.

„Tõin teile kaaslase!” hüüdis Mitka platvormi treppi mööda üles ronides.

Mõlemad poisid tõusid metallimürakate varjust ja uudistasid uustulnukit. Korraga söötsid nad lähemale, haarasid temast kinni ja käratsesid:

„Saleikum! Näita, kas oled see tõesti sina või hulgab su vaim Araali ääres?”

„Mina,” vastas uustulnuk veidi tõsinedes. „Tulin just Araali merelt, olin seal kaks kuud „Ak-kalal” rooli-meheks.”

Kõik kolm vana sõpra embasid üksteist, patsutasid õlgadele ja naersid rõõmsalt. Kuid neljas aina tühjendas taskuid päevalilleseemneist, asetasku kummulipööratud kastile ning lõi rusikaga katki arbuusi. Nõnda jagati arbuusi kaugetes Usbekistani auulides auväärsetele külalistele.

Siis hüüdis ta:

„Sööge, seltsimehed, maitske kala ja arbuusi. Siis mäletate ehk ka ükskord mind, Mihhail Uvarovit, vedurikütjat Mitkat, kes sõidutas teid Tškalovi.”

Nüüd haarati ka tema ringi ja kõik kolm hüüdsid:

„Mäletame, Mitka, tingimata mäletame! Kui kord vabastame oma kodumaa, siis kutsume külla.”

Midagi välgatas Mitka Uvarovi silmades. Ta vastas veidi kavala muigega:

„Võib-olla tulen varemgi teile külla. Võtke siis vastu, mida toon, ja kostitage sellega hästi sakslasi.”

Vedur vilistas ja Mitka hüppas platvormilt maha. Aga ta kuulis siiski selja taga oma uute sõprade hüüdu:

„Kostitame . . . kostitame!”

*

Kaks seersanti istus suurtükihaaredel ja lugesid ajalehte. Nende kohale kummardas pikk nooremleitnant, kelle lendlevat juuksekaulu sasis Narva jõe lahkelt tulev tuul.

„Loe veel kord, Kallem. Kas see on ikka tõsi . . . selline kangelane,” ütles ta oma kaaslastele ja naeratas.

Kallem toetas küünarnukid põlvedele ja luges uuesti:

„NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium autasustas noort vedurijuhti Mihhail Vassili p. Uvarovit raskete laske-moonarongide kohaletoometamise eest rindelähiste-le Punalipu ordeniga.”

„See on tema jah . . . just tema!” hüüatas nüüd nooremleitnant rõõmsa säraga näol.

„Võib-olla tõigi ta selle laadungi just meie jaoks. Suur tänu selle eest!”

Eemalt kostis vile. Nooremleitnant Kirotar tõusis ja hüüdis:

„Suurtükid positsioonidele!”

1948.

Kaubaplatvormi ees seisis pikk ešelon. Juba varahommikust saadik kees siin elav tegevus ja laadimine. Tulid pallideks pressitud heinakoormad, toidulaod, väliköögid, ambulantsid, staabid ja klubid. Kõik sagisid ja tunglesid, paigutasid oma varandust vagunitesse, tirisid seda sealt jälle välja, kisasid ja käratsesid. Ešeloni eesotsas tossutas vedur, näis nagu kavatseks ta putku pista selle kära, edasi-tagasi jooksmise, rutu ning mitte just pehmelt üksteisele hüütud sõnade eest.

Milliseid kummalisi asju vajas küll polk rindelesõiduks!

Ma ei räägi plekiga ülelöödud kirstutaolistest kastidest, mitmesugust liiki tünnidest, mis näisid hästi sobivat heeringate soolamiseks, suurest köögilauast, millel polgu kokad tavatsevad hiiglanugadega hakkida liha, ilusast uhiuuest kapsariivist ja ta paarisveljest — toredast pressnuiast. Seda kõike võis majandusmeestel vaja tulla. Mul polnud midagi ka niklist teemasina vastu, mida hoolikalt kotti mähitult kandis ühe pataljoni komandöri käskjalg. Ja peab ütleva, et isegi too kena seinakell, mida ilustas tiivad laialisirutanud vägev kotkas, meeldis mulle kuidagimoodi.

Aga miks on sõjas tarvis toda läikivate käepidemetega, värskelt valkjaskollaseks värvitud, kahe väikese

klaasruudukesega ust, tõelist ust, mis sobiks väga hästi mõne järveäärse suvila ette, seda ma kohe ei mõistnud. Ja siis see saan, toredate lilleliste pärailustiste, kaares jalaste ning väljasirutatud kõrge kutsari

ükiga saan -- see näis mulle Uurali augustikuu päikese säras liigse optimismina lahingusseminejate jaoks.

Kaks suurt jõmmi vedasid mööda puust platvormi seda toredat saani ja hüüdsid iga avatud vaguniukse juures: „Seltsimehed, kas on veel natuke ruumi saanikese jaoks?”

Laadijad pistsid pead vaguniukse vahelt välja ja vastasid:

„Sõitke põrgu oma saaniga! Meil on tarvis siia mahutada kõögi vaskkatlad, kartulikooremise masin ja tuhat muud asja, aga nemad oma saaninäruga. Kõitke ešeloni taha ja laske käia!”

Jõmmid läksid edasi lahkemaid laadijaid otsima.

Just sel silmapilgul lausus minu selja taga rõõmus hääl:

„Pagan võtaks, küll saaks tore peidukoht just sinna saani. Sõida nagu saks, ainult hobust pole ees.”

Vaatasin üle õla taha. Seal seisis pikk vibajas poiss, kes ei rääkinud neid sõnu sugugi mulle, vaid saatis selle imestushüüdega mööda platvormi veetavat toredat saani. Ta kandis haigemaja halli mantlit, mille alt paistsid ainult valged aluspüksid ja sussides jalad. Kuigi ere Uurali päike kuldastas ta teravat, väga kitsast nägu, oli selles siiski märgata kahvatust.

„Mis peidukoht?” küsisin, et selle veidra poisiga lähemalt rääkida.

Ta pöördus ehmudes ringi ja otsis silmadega minu aukraadi tunnuseid. Nähes minu kraenurkadel ainult

nelja punast kolmnurka, läbistas teda nähtavasti kergendustunne.

„Ma mõtlesin... kui näiteks keegi tahaks salamisi polguga rindele kaasa sõita, siis leiaks ta selles saanis toreda peidukoha. Keegi ei aimaks sinna nuhkimagi tulla,“ vastas ta viivu pärast minu küsimusele.

„Aga miks salaja sõita?“ küsisin teda lähemalt silmitsedes. „Kõigil tuleb aeg, siia maha ei jää keegi.“

Tume vari lendas üle mu kaaslase näo. Ta justkui prahvatas järsult:

„Kuid see ootus... see närib südame seest!“

Hetk hiljem taipas ta isegi, et oli enda reetnud. Ta õlad langesid längu ja ilmesse segunes midagi pettumuse-taolist. Alles tüki aja pärast ütles ta jälle:

„Olen juba kolm kuud siin haiglas lamanud... ära tüütab. Kõik askeldavad ja passivad su ümber, nagu oleksid viimane inimvrakk. Puder... piimasupp... kom-pott... nii kui näed neid voodi ees lauakesel, siis tuleb otse jälestus peale. Olen palunud, et andke katlake sõdurisuppi, pipraga, sibulaga, lihakondiga. Aga pigem annaksid nad vist mürki kui lusikatäie seda suppi. Noh, see on üks asi. Aga teine asi on veel keerulisem.“

„Mis see siis on?“

„Ešelon sõidab ešeloni järel rindele, aga mina muud-kui lehvitan kätt. Kõik sõbrad ja kaaslased on läinud. toredad poisid, kelledega lubatud koos minna kas või läbi tule ja vee. Nüüd need sõidavad juba võib-olla Moskva all ja kiruvad mind: „Vaata kus nahk, vedas enda haigemajja ja jäi maha. Puhha vigur, pole tal maohaigust ega pelagrat, lihtsalt tembutab, argpüks.“ Ja siis tuleb meelde ka automaat. Olin oma roodus kõige parem las-kur, hoolitsesin relva eest, nagu oleks see olnud tasku-

kell. Aga mine tea nüüd, missugune hoolimatu hing seda kaelas kannab või roostetada laseb. Lihtsalt — süda hakkab valutama.”

Ta vaatas vaguniterea poole ja tõmbas enda kokkudes kõssi. Sealt lähenes pikk ešloniülem, kes tagasi saatis majandusmeeste suure tünnidelasu. Nüüd vaatas ta meie poole nagu otsiks veel kedagi, kellega pörkida.

„Ärge temale jumala pärast minust midagi hingake. Ta on täna mind juba kaks korda heinte alt välja kiskunud ja minema ajanud. Tema ei saa aru... ta pole niisugune nagu meie palatiarst. See annaks mulle sõiduks iga silmapilk loa. Võib-olla tuleks ta ise ka kaasa, kuid paberid pole veel korda seatud. Nägemiseni... jälle vaatab see ešloniülem kahtlustades siia.”

„Nägemiseni!”

Ta tõmbus kühmu ja kadus riitalaotud kaerakottide varju.

Aga mõnikord juhtub elus imelikult ühtesattuvaid seiku. Kui ešlon õhtul liikuma hakkas, sattusin pooleldi kaerakottide ja heintega laaditud vagunisse, milles mind tervitas kaks vana tuttavat — uhke suvilauks ja tore saan. Suvilaukse kohta selgus, et see oli ühe sanitaarüksuse muldonni uhkuseks, kuna toreda saani omanik jäi siiski salapäraseks.

Sõitsime risti Uuralit allapoole. Kaugel tõusid mägede sinetavad kuplid nagu kummulipööratud hiigelpajad. Metsade vahel ja orgude suudes vilksatasid hõbedana sädelevad järved. Olime neid järvi Tšebarkulis näinud, nad olid ilusad, täis metsaga kaetud saarekesi, kääride ning soppe. Oma maalilisusega meenutasid nad nii väga Pühajärve.

Mitmel pool tõusid tehaste suitsvad korstnad. All

lagendikul, piiratud kaugetest mägedest, tumedatest metsaviirgudest ja silmist justkui peitupugevatest järvedest, laius väike linnake.

„Zlatoust, vene mõõga sünnipaik,“ räägiti madala Uurali jaama ees.

Õhtul tõusis kuu, Uurali suur, kuldset valgust kiirgav kuu. Metsade piirkonnas mattus kõik pehmesse nõiduslikku valgusse, mis hetketi helendas, siis jälle tuhmus, mähkides kõik justkui hiilgava tolmuaga ülepuistatud uduloori.

See oli tore sõit. Ešeloni eesotsas mängis muusikaansaml. Läbi sumeda öö kõlas viiuli nutt ja saksofoni naer. Meie laulsime kaasa mitmesuguseid laule ja väike sapöör lõi käega takti. Peatuskohtadel tantsiti kuuvalgel, suudeldi jumalagajätuks tütarlaste õhetavaid huuli, hüüti lohutussõnu nutvatele eidekestele. Kõigis jaamades saatsid meid need väikesed, veidi kühmus, armsa olemusega nutvad vanaeidekesed, kes nägid meis oma frondil võitlevaid poegi ja pojapoegi.

„Just minu Paavel... just minu Borisi silmad... just minu Andrei jalad, niisugused kõverakesed...“ kõlasid nuuksed kõigis jaamades.

Ja siis tagasi tulles vagunisse oli nii hea pikutada lõhnavatel heintel, mõelda kentsakaid mõtteid elust ja surmast, sõlmida siinsamas lahutamatuid sõprussidemeid, töötada võidelda üheskoos õlg õla kõrval võiduka lõpuni. Ainult suitsetamiskeeld heinte pärast tegi tuska. Nõnda hea oleks keerutada sõrmede vahel paberisse mahorkat, nii pikk nagu tubli mehe vaks, ja siis seda rahulike söõmudega pahvida, mõelda ning tasakesi jutelda.

Hommikusel peatusel kargas väike sapöör vagunist välja ja hüüdis:

„Oodake, poisid, ma toon midagi suitsetamise jaoks. Nii ei saa... tubakakott närib taskupõhja läbi ja hinge seest.”

Ta tuli tagasi plekkämbriga.

Nüüd istusime selle ämbri ümber, viis vilkat selle kohal, pähvisime suitsu ja laulsime. Raudtee keerles mägedest peaaegu märkamatu allapoole. Metsaga kaetud mäemütsakad taganesid justkui aukartlikult tossutava veduri eest kaugemale. Paistsid mõned harvad järved, hakkasid keerlema juba jõed.

„Poisid, andke suitsu... ei jõua enam kannatada!” kostis korraga nagu kuskilt sügavusest, vaguni ruttavate rataste alt.

Mõlemad sapöörid kargasid nõnda kiiresti püsti, et ämber kukkus ümber.

„Mis... mis tont see on?” vaatasid nad ärevalt ringi.

„Vaadake sinna heinte alla saani... küllap seal ongi see tont,” laususin lõbusalt, sest olin näinud seal midagi liikumas.

„Siin jah... justament,” kostis vastus. „Täna, pole abi tarvis... kui oskasin siia ronida, siis oskan ka välja pugeda.”

Ja järgmisel silmapilgul seisis meie ees pikk, haigemaja hallis mantlis vibalik kogu, nägu ja käed heinakörte jooni täis. See oli mu eilne tuttav sealt jaama eest. Kuid täna oli ta kuidagi julgem ja uljam, isegi ta silmis hüplesid ülemeelikuse sädemed. Nii — siis kolmas kord oli tal ikkagi õnnestunud pika ešloniülema puuriva pilgu eest peitu pugeda!

Ulatasin talle tubakakarbi. Hiljem avasin oma seljakoti ning otsisin sealt välja oma tagavarapüksid.

„Vaata, kas sobivad,” heitsin need tema poole.

Püksid ei sobinud, need ei ulatunud poolde sääardegi. Kuid väike sapöör kiskus oma kotist välja paari tanksaapaid ja mustad mähised.

„Seo nendega oma torud kinni, siis pole midagi marga,“ ütles ta.

Veel leidsime pluusi ja pilotka, peaaegu kogu sõdurivarustuse. Ainult vöörihma polnud, esialgu tuli siduda roheline paelaga. Kuid ta oskas ise end sellest üle aidata, sest juba järgmisel päeval tuli ta sedelgarihmaga, mis pärast roostetanud pandla külgeõblemist oli kooskõlas kogu rõivastisega.

Nõnda sõitsime pikad päevad mööda Uuralit alla. Vilksatasid mööda Ufa rohelistesse aedadesse mattunud majad. Vasakul kõrge raudteepervendiku all kohises Belaja. Siis rahunes maastik, kogu silmapiiri hakkas katma tasandik. Enne Volgat peatus ešelon terve ööpäeva ühes väikeses jaamas. Ja seal kadus meie loata kaasasõitja nagu tina tuhka.

Väike sapöör vaatas tusaselt ämbrisse ning urises:

„Pagan teab, missugune sulgi oli... võib-olla putkas üles Tškalovi poole.“

Küsisin:

„Mida sinna?“

„Kes teab neid vareseid, lendavad sinna, kuhu nokk sihitud. Hea, kui meil sellepärast sekeldusi ei tuleks.“

Ma ei vastanud. Teadsin, et siin lähedal seisid meie naaberväeosa ešelonid. Olin ise talle seda õhtul öelnud. Ja nüüd... küllap ta otsis üles oma vanad sõbrad, seltsimehed ja — automaadi.

*

— — — Ligi kolm kuud hiljem astusid meie väeosad juba rindeteedel.

Peaaegu igal öösel pommitasid saksa lennukid neid väikesi jaamakesi, mis asusid Velikije Luki ja Bologoje vahel. Kogu pikal, ligi kolmsada kilomeetrit ulatuval teel polnud ainukestki tervet jaamahoonet. Mõnda oli tabatud kaks või kolm korda, pommid paiskasid eelmisest hävitusest säilinud rusud ikka ja jälle uuesti segamini.

Ja ühe niisuguse väikese jaamakese taga Andreapoli lähedal vedeleski nüüd too toredate lilleliste päraailustiste, kaares jalaste ning väljapainutatud kõrge kutsaripukiga saan. Õigus — kõrget kutsaripukki polnud enam saani küljes, selle oli pommikild või plahvatuse jõud eemale paisanud. Ka kaares jalased olid küljest lagunesmas ning lilleliste ilustistega pära kildudest lõhki kistud.

Saani juures seisis üks võitleja ja murdis jalast lahti.

„Hea puu, kuiv, põleb nagu lõmm,“ ütles ta meile.

Mõni nädal hiljem käis äge lahing Velikije Luki jaama pärast. Meie võitlejad olid juba vaenlasest puhastanud paremalasuva suurte kivimajade kvartaali, mille kaudu suruti kiil vaenlase seljatagusesse. See kiil sarnanes tohutule kolmnurgale, mille teravik tagus purustavate hoopidega sakslast. Kuid selle külgedel varitsesid jälle saksa täpsuskütid, väikesed löökrühmad ja automaaturid, kes alatasa äkkrünnakutega häirisid meie võitlejaid.

Läksime väikese salgaga depoohoonete poole. Mõni kuul vihises mööda, plaksatas vastu sisterne, täksas müürinurgalt pilvekese telliskivitolmu. Aga sellest ei hoolitud, see tundus lihtsa parmupirinana kõrva ääres.

Järsku haaras mu kaaslane minu sinelivarrukast kinni ja kähises:

„Vaata . . . sakslased!“

Ühe silmapilgu sain ma heita pilgu mingi varisenud müüri poole, mille tagant hüppas välja viis-kuus halli-

kas-rohelistes sinelites kogu. Siis helises õhk meie ümber automaatide kuulidest. Kuskil selja taga hakkas üks raudplaat tärisema ja rööbaste vahelt justkui purskas üles peenikesi lumejugasid. Nägin veel kuidagi silmanurkadest ühe kaaslase kätt punaseks värvumas ja teda kägarasse langemas.

Järgmisel silmapilgul olin ma ühe veduri suurte rataste vahel varjus. Haarasin püssi, kuid sellel polnud suurt mõtet, sest sakslased võisid juba järgmisel silmapilgul meieni jõuda. Sellepärast hüüdsin:

„Poisid, andke granaatidega!”

Ma ise olin nõnda kohmakalt pikali heitnud, et mõlemad granaadid jäid mu kõhu alla. Kuid tõusta ja end nihutada oli ka võimatu, seet vaevalt viis sentimeetrit mu sinelipõõnast kõrgemal tärisesid vastu vagunirattaid saksa automaaturi kuulid. Nähtavasti olin ma nn. „tabamatus tsoonis,” kuhu ei ulatanud vaenlase valanguid. Kuid ometi oli nüüd iga silmapilk otsustav ja kallis. Kas pidin ma granaatidega vaenlasele vastu hüppama, või lootma selle tibatillukese hea õnne peale, et nad ei märka mind vedurirataste vahel ning mööduvad. Siis võisin neid rabada granaatidega tagant.

Kuid just sel silmapilgul, kui ma otsisin nii palavikuliselt õiget pääseteed, kuulsin tuttavat heli. See kostis päris lähedalt, kuskilt minu pea kohalt. Ma ei suutnud veel mõista, kuidas võis juhtuda niisugune ootamatu abi, kui sakslased pöördusid juba ringi ja pötkasid pikkade sammudega varju. Ent kaks neist langes siiski kummuli lumme.

Ronisin jälle vagunirataste alt välja, veidi vihane oma kohmetusele ja saamatusele. Siit ja sealt tõusid ka mu kaaslased.

„Pagan võtku... kus see meie automaat täriseb?“ vaatasime küsides üksteise otsa.

Järsku taipas keegi:

„Vaata kus... see on veduri sisemuses! Varjatud post!“

Ja hetk hiljem roniski purustatud veduri katlasuust välja määrdund kasukas vibalik võitleja. Ka ta nägu oli kaetud tahmaga, ainult silmavalged valendasid. Trügisime kõik meie päästja ümber, sakutasime teda kasukast ja tänasime:

„Tubli poiss... suur tänu abi eest! Küllap teeme tasa... võlgu ei jäta!“

Ta prahvatas naerma, nõnda et välkus rida valgeid hambaid.

„Pole tarvis, oletegi tasa teinud. Juba hommikust saadik varitsesin neid sakslasi, aga mitte kätte ei saanud. Siis tulite teie justkui turistid Pompeji varemetes ja olite mulle heaks söödaks. Olete vist staabimehed, et lasete sakslastel nõnda kergesti hirmu naha vahele ajada?“

No oli aga terav keel sel vibalikul!

Ta naeris jälle ning andis siis järsku tubli vopsu vastu mu õlga.

„Aga sulle, seltsimees, oli see tubaka ja pükste eest. Kas mäletad?“

Alles nüüd tundsin tole ammu ununenud kaasasõitja.

„Mäletan,“ noogutasin rõõmsalt pead.

„Siis nägemiseni! Küllap rindeteed viivad jälle mehed kokku.“

Ta haaras oma automaadi ja hakkas reipalt astuma suitsvate depoohoonete poole, kust kostis võitluse kära.

1948.

Viiimane regi tõi ainult ühe haavatu.

Kui sanitarid pimedasse öösse ruttasid, ei näinud nad esimesel silmapilgul muud kui ukse ees konutava hobuse tumedat varju. Kuid kaugemal, Lovati kinnikülmanud kallaste taga lõõmas tulekahjude punast kogu taevaserv. Näis nagu põleks seal kogu silmapiir mitmekordsete majade kõrguste leekidena. Tuul kandis tule-sambaid edasi ja tagasi, rebis neid pikkadeks lintideks ja paiskas siis hiigla tulelontidena vastu punaseks värvunud taevast.

See kaugel kuma ulatus siingi ähmaselt valgustama mäekinkude varju peidetud üksikut maja — polgu sanitaarpunkti. Vastu vana jõesängi roosatasid kõrged lumised kaldad, paistsid kevadiste suurvete uuristatud savised järsakud. Siit-sealt tõusid pimedusest nähtavale mõned raagus puud ja põõsad. Lumise maastiku kohal terendas tulekahju punetav kuma nagu hõõguma hakanud raudplaat.

Sanitarid ruttasid ree ümber ja küsisid voorimehelt, kelle tuhm vari ilmus järsku hobuse tagant nähtavale:

„Kes see on . . . kas jälle mõni patareilane?“

„Jah . . . suurtükikomandör seersant Laes.“

„Seersant Laes!“ hüüatasid sanitarid reele lähemale kummardades.

„Tema jah,“ kordas voorimees, nihutades end sanitaridele abiks seades lähemale. „Katsuge ettevaatlikumalt . . .

ta on vist jälle kaotanud meelemärkuse. Kogu tee rabeles, tahtis reest välja hüpata."

"Kuhu siis?"

"Rääkis oma suurtükist... ikka suurtükist. Komandas kogu aja „tuld!“ ja „suurtükk edasi!“. Siis tahtis ka ise reest välja hüpata. Ma pidin teda kogu aeg jõuga kinni hoidma... ära väsitas see rabelemine."

"Õigus, niisugust hiiglast on harva leida... seda pole kerge kinni hoida."

Neli sanitari kummardasid ree kohale ja kandsid suure vaevaga haavatu sanitaarpunkti.

*

Kogu polgus tunti seda suurekasvulist, raske sammuga astuvat patareilast. Sageli iseloomustab mõningaid inimesi mingi iseäralik joon, mis teeb neid kohe tähelepandavaks, kõigile tuntuks. Ka seersant Laesel oli niisugune joon. Madalad muldonnid, kitsad sõduripüksid ja pluus, isegi neljakümne viie millimeetriline suurtükk tundusid tema suure kogu jaoks justkui ebasobivalt väikesed. Tõeliselt polnudki ta üks neid haruldasi hiide, keda nähes üllatume. Seersant Laes oli ainult võimas ja tugev. Tema jalad näisid sammastena, kuna käed liikusid aeglaselt ja ettevaatlikult, otsekui kartes, et nende jaoks leidub ümberringi vähe ruumi.

Niisugusena oleks ta paistnud võib-olla ainult veidi enam silma tavalisest tugevast mehest. Ent seersant Laesel oli just see omapära, iseäralik joon, mis tegi teda tähelepandavaks. Esimesel silmapilgul näis nagu ei mahuks ta koguni muldonni uksest sisse. Aga tõeliselt polnud tal tarvis õieti kummardudagi, see vaid näis nii. Kui ta tuli neljakümne teise aasta varakevadel Tšebar-

kuli laagrisse, siis ei leidnud majandusmehed tükil ajal tema jaoks sobivas suuruses saapaid. Seersant Laes meisterdas ise nahast ja vildist mingid veidräd jalanõud, mida ta kaasvõitlejad kohe „mokassiinideks“ nimetama hakkasid. Ja nende „mokassiinide“ tõttu sai ta veel tähelepanudavamaks, kõigile tuntuks.

Polgu staabis arutati kaua küsimust, missugusesse üksusesse paigutada uustulnuk. Vaadati nappe andmeid tema isiklikul lehel ja arutati edasi. Sündinud Saaremaa põhjarannikul, elukutselt põllutöeline, haridus neli klassi algkooli, kakskümmend seitse aastat vana. Allkirja suured ja nurgelised tähed reetsid kohmakat kätt harjumatus kirjakunstitöös.

„Selge, et staabikirjutajat ei saa!“ naeris staabiülema asetäitja, pikk, sale komandör, väikeste vurruudemetega ülahuulel. „Jalaväeroodu.“

Ta vaatas nagu küsides polgukomissari poole, kes istus veidi kaugemal taburetil.

„Miks just jalaväeroodu?“ küsis see pilku tõstes.

Ta oli jändrik mees, üle neljakümne aasta vana, kodusõjast osavõtja. Tema rääkimisviisis ja kogu olemuses peitus midagi juurdlevat, mis tegi noored komandörid tema juuresolekul ettevaatlikeks. Sellepärast mõtles ka staabiülema asetäitja silmapilgu, enne kui vastas:

„Niisugused suured, ebatavalised inimesed on sageli väga kohmakad ja saamatud. Ma usun, et punaväelane Laeski pole selles mõttes erand. Eriväeüksused aga asetavad võitlejatele palju kõrgemaid nõudmisi kui jalaväelastele. Näiteks... kas suudaks punaväelane Laes toime tulla küllaltki lihtsa telefoniaparaadi käsitlemisega? Ma kahtlen selles... ma koguni ei usu seda. Eile ajasin ma

temaga paar sõna juttu ja küsisin, palju on üheksa korda kuus. Ta oli kimbatuses... ei suutnud mulle vastata."

"Milleks siin üheksa korda kuus?" küsis polgukomissar.

Staabiülema asetäitja naeratas peene muigega:

"See oli lihtsalt väike intelligentsiproov... kui tohib seda nõnda nimetada."

Polgukomissari alati puhas, veidi roosatava jumega nägu kattus korraga nagu tumeda varjuga. Ta tõusis taburetilt üles ja astus üle kuue sammu pikkuse ruumi, mida kutsuti polgu staabiks. Ja nende kuue sammuga otseku selgines talle kõik. Polgu staabiülema asetäitja oli teinud oma eelarvamusega jämeda vea. Looduse poolest ei ole olemas võimetega ja võimeteta, andekaid ja andetuid inimesi. Võimed kujunevad tegevuse protsessis, aga seal, kus varaseks tegevuseks ei leidu vastavaid tingimusi, ei ole pinda võimete arenemiseks. Võimed on ühiskondlik-ajalooliste tingimuste ja nende konkreetsete elutingimuste viili, mille keskel möödub inimese tegevus.

Ligi kakskümmend viis aastat tagasi, enne Suure Oktoobrirevolutsiooni päevi, oli ta ise lihtne meieri-poiss ühes suures Siberi piimatööstuses. Tema ülesandeks oli pesta nõud, valvata, et mootorpump täidaks veepaagid, puhastada pärast töö lõppu masinad ja ruumid. Õhtupoolikul saagisid nad kütja abiliseaga, temast veidi väiksema poisiga, terve virna puid. Hommikul olid nad jälle esimesed, kastsid tsementtrepid ja piima vastuvõtmise ruumi veega, süütasid tule katla alla, pumpasid vee paakidesse. Talvel tuli veel lisaks puhastada kogu piimatööstuse ümbrus lumest, raiuda jääd, sulatada külmunud aknaid. Seda tööd ei olnud vähe seitsme-kaheksateistkümneaastastele noorukitele.

Kui tol ajal oleks keegi küsinud neilt üheksa korda kuut, siis oleksid nad vististi mõlemad kimbatuses olnud. Üheksa korda kuus oli hoopis teine maailm, kaugel ja kättesaamatu, sellest polnudki aega mõelda. See oli justkui muinasjutu tulilind, kellest küll räägiti, et selle ainsa sabasulega võib muuta ka kõige pimedama ruumi päeva-valgeks, kuid keda polnud kunagi ühegi inimese silm näinud. Siis tuli Suur Oktoobrirevolutsioon ja nüüd oli ta olnud juba viiasteist aastat samas suures kombinadis piimaasjanduse eriteadlane. Aga tema kaaslane, väike katlakütja abiline, oli kuulsamaid vedurijuhte Turksibi raudteel.

Polgukomissar pöördus järsult ringi ja astus väikese lauakese ette, mille juures arutati võitlejate üksustesse paigutamise küsimust. Ta silmist sähvatas iseäralik leek polgu staabiülema asetäitja poole, kui ütles:

„Seltsimees staabiülema asetäitja, tähendab, teie jagate juba sündides inimesed võimetega ja võimeteta, andekateks ja andetuteks? Kasvatada ega õpetada pole tarviski... see on ülearune kulu ja vaev. Mis inimesele looduse poolt kaasa antud, head või halba, selleks ta jääbki. Jalaväelane on juba sündides jalaväelane, telefonist — telefonist, lendur — lendur. Ja sõja ajal on võitlejatelt tarvis vaid küsida üheksa korda kuut, et neid paigutada ühte või teise väeliiki, nagu sorditakse tün- nidesse võid.“

Ruumis oli jäänud kõik vaikseks. Nad tundsid oma komissari, kes võis mõnikord oma sõnadega lõigata otse südamesse. Ent sellegipärast austati teda ja tema otsekohesust. Selle taga peitusid õiglus ja ausus, see oli võitlus parema eest.

Staabiülema asetäitja tõusis üleni punastades püsti ja kogeles:

„Ma ei mõelnud seda mitte nii, seltsimees polgukomissar.“

„Kuidas teie siis mõtlesite?“ küsis see juba lepitatult.

„Ma arvasin, et punaväelane Laes sobiks jalaväeroodu... arvesse võttes tema praegust arenemise taset. Kuid ka patareis vajatakse tugevaid võitlejaid... Võibolla ongi see just kohasem.“

Polgukomissar vastas kohe:

„Hästi! Niisiis patareisse.“

Nõnda astuski punaväelane Laes neljakümne viie millimeetrilisse patareisse.

*

Suurtükiväelaste elu justkui erineb kõigist jalaväeüksuste elust. Siin kõlab rivilaul kuidagi uljamalt, võitlejad on enamasti suuremakasvulised ja tugevamad ning mõned mürtsudki, mis ette tulevad, lainetavad laiemas kaares. Nad sarnanevad pisut meremeestega, kes moodustavad lihtsast tekimadrusest kuni admiralini ühise pere. Nõnda seob ka suurtükiväelasi mingi nähtamatu side. Selleks sidemeks on nende kollektiivne relv — suurtükk, patareilaste parim seltsimees lahingus.

Kuid sisuliselt pole suurtüki- ja jalaväelaste elus mingeid erinevusi. Nad söövad üheväärtuslikku toitu, alluvad ühisele Punaarmee nõudlikule ning kasvatavale distsipliinile, tunnevad samu väikesi muresid ja rõõmusid, mis teistegi üksuste võitlejad. Tšebarkuli laagris ei saanud neljakümne viie millimeetri patareilased isegi veel uhkustada suurtükiväelaste poolt nii ihaldatud

tunnuste — kõlisevate kannuste ning uhke mõõgaga. Ainult kaks ristamisi suurtükitoru, needki kohmakalt käsitsi tinast valatud välisepikoja tulel, ilustasid eraldusmärkidena patareilaste pluusikraesid.

Kuid ometi meeldis punaväelasele Laesele siin.

Ta oli tõesti veidi kohmetu, nagu oli õigesti märkinud polgu staabiülema asetäitja. Kuid see justkui kuuluski väikese eraldava joonena patareilaste külge. Paljud neist olid suured poisid, raske sammu ja tugevate kätega, väärilised kaaslased oma „suurele püssile.“ Mõnikordki praksatasid nende raske astumise all muldonni põrandalauad ja nii imelik oli pihus hoida ning lahti teha päris tibatillukesena tunduvat vintpüssi lukku. See riistapuu justkui nõudis peenemaid sõrmi, osavamaid liigutusi. Hoopis teine lugu oli nende suurtüki, selle vaikiva terashalli seltsimehega, kes sobis nii hästi nendega ühte nii muredes kui rõõmudes.

Punaväelast Laest kutsuti siin „number kaheks.“ Tema ülesandeks oli kiiresti vastu võtta mürsk, torgata see silmapilkugi aega viitmata suurtükipesa ja hüüda luku kinni lõksatades:

„Valmis!“

Enne seda oli juba väike Pihelgas, kärmas ja osav nagu nirk, muldonni kõige osavam õhtuste lugude jutu-meister, sihiku ja panoraami kohale kummardades tõste- ja pöördemehhanismide abil suurtüki välja seadnud.

Neist mõni samm eemal seisis pikk ja sale suurtükikomandör seersant Veetamm. Ta hoidis vasakut kätt uhke liigutusega rinnal, nagu hoiaks seal pihus päris tõelist binoklit. Ent seal oli ainult sõduripluusi läikiv

vasknööp. Nüüd tõstis ta kiiresti parema käe ning seda alla lüües otse röögatas:

„Suurtükk, tuld!“

Muidugi see kõik oli vaid väljaõpe, ettevalmistus eelseisvateks lahinguteks. Kuid selleski peitus palju uut ja huvitavat. Eialgu justkui tõrkus punaväelase Laese turi kummardamast vajaliku kiirusega mürsu järele. Midagi nagu ei tahtnud painduda ta kangetes ristluudes, hakkas pakitama ja valutama. Ta otsmikul pärlendasid hernererasuurused higipiisad, mis jooksid alla, jäid rip-puma kulmupuhmastesse ja ripsmetesse. Kuid selles rutus, millega tuli kummardada, haarata mürsk ja see osavalt torgata suurtükipesa, jätkus higipisarate ärapühkimiseks vaevalt mahti. Samuti polnud selles kiiruses mõeldagi valutava, justkui mitmest kohast ragiseva turja sirguajamiseks.

Veel osavam ja kiirem pidi ta olema mürsu etteandmisega. See oli päris tõeline kunst, mis nõudis meistrikäät. Mürsk ise nagu ei kaalunudki ta tugevates kätes midagi, kuid ometi oli seda nii raske täpselt torgata sinna, kuhu vaja. Läbi silmadele nõrguvate higipisarate näis talle suurtüki mürsupesa mõnikord väike nagu nõelasilm. Siis tegi ta tahtmatult mõned imelikud sammud ja liigutused, et tabada õiget sihti sellesse silmade ees virvendavasse auku. Kuid neid punaväelase Laese imelikke samme ja liigutusi polnud õppuses ette nähtud. Ja juba röögatas mõne sammu kauguselt suurtükikomandöri seersant Vee-tamme hääl:

„Number kaks, mis kadrilli teie tantsite?“

Punaväelane Laes ajas turja sirgeks ja katsus vastata:

„Seltsimees seersant, ma... ma ei näe läbi higi-piiskade seda neetud auku.“

„Ta oleks tahtnud veel enam öelda. Oleks tahtnud öelda, et minge oma suurtükiga põrgu pärapõhja ja jätke mind rahule. Oleks öelnud sedagi, et võib hakata hobusemeheks või minna transportroodu veevedajaks, kui kuski mujale oma kohmakusega enam ei kõlba. Kuid suurtükikomandör seersant Veetamm ei andnud talle sellekski mahti. Tema hargnevat mõtteniiti katkestas juba uus käsklus:

„Uuesti alata! Suu-ur-tükk-k... laadida!”

Ja punaväelasel Laesel jäi kõik ütlemata.

Kuid hobustega tuli ta hästi toime. Punaväelane Laes tundis hobuseid ja hobused tundsid punaväelast Laest. Neil kujunes omamoodi sõpruski. Kui Laes tallist läbi läks, siis hirnatati siin ja seal temale vastu. Ja siis seisatas Laes, hõõrus oma suure kämlaga hirnatajate ninaselga, kratsis lakka, või patsutas turja. Sellest nagu tuligi, et punaväelasel Laesel oli tallis rohkem käimist ja asjatoimetamist kui teistel võitlejatel.

Kui väljas helkis suur Uurali suvi ja Kitse-katsi järve vesi sätendas nagu teemant, tundus, nagu oleks sündinud imelik pööre. Punaväelane Laes oli kõrbenud helkjaspruuniks nagu männitüvi. Ta võimas kael ja turi olid muutunud pisut peenemaks, nõtkemaks, painduvamaks ja pikad käed, mille jaoks varem ei jätkunud liikumisruumi, võisid nüüd teha imekiireid liigutusi. Kuigi väljas helendas kõrvetav päike, ei voolanud enam ta kõigist pooridest higi nagu dušisõelast. Ja mürsu, selle tõrkosa mürsu, mis veel mõned nädalad varem nii kangekaelselt katsus ikka võõriti sattuda, võis ta nüüd ka pimesipäi torgata sinna, kuhu vaja.

Tal jäi nüüd õppustel aega silmitseda isegi väikese Pihelga tööd. See oli juba midagi, see suurtüki välja-

seadmine, nõnda et tabaks esimese mürsuga märki. Ta nagu tundis kuskil sügavamas südame salajases sopis aukartust ja imestust selle nii keeruka meisterlikkuse vastu.

Mõnikord valgetel õhtutel, seistes patarei juures vahipostil, silmitses ta hellunult neid terashalle vaikivaid seltsimehi. Ta kergitas neist mõnel isegi presentkatet ja vaatles kaua kõiki nende osasid. Tõsi, ta tundis seda kõike, võis silmi sulgedes manada esile täpse ja täiusliku pildi kõigist üksikosadest. Kuid siiski oli nii hea seista päris üksi, kellegi nägemata ja suurtüki ikka ja jälle vaadata.

Neil kordadel armastas ta endamisi öelda:

„Jah, vennas, näid päris lihtne, aga minu jaoks on sul saladusi veel küllalt. Kui sa rääkida oskaksid, siis avaldaksid need kindlasti mulle. Kas avaldaksid?“

Ja nagu vastates suurtüki, selle terashalli seltsimehe eest, kordas ta ise:

„Muidugi avaldaksid, ma usun seda kindlasti. Meil tuleb kõrvuti lahingus seista ja siis peame teineteist tundma, teineteist usaldama.“

Ta puudutas sõrmedega külma terast, pööras isegi pisut tõste- ja pöördemehhanismi. Need pöördusid kuulekalt tema käte all, nagu polekski need olnud tema suured ja kohmakad käed, vaid väikese Pihelga väledad ja osavad sõrmed. Kuid see ei olnud kogu saladus, see oli koguni tühine osa sellest. Tähtsad olid just sihik ja panoraam, millest ta oli juba mõndagi õppinud, kuid mis keeldusid siiski kangekaelselt avaldamast talle kogu saladust. Või ei suutnudki ta seda taibata ning mõista?

Nagu külmast tuulest puudutatult kattis punaväelane Laes jälle suurtüki kinni.

Kord oli temalt küsinud polgu staabiülema asetäitja üheksa korda kuut. See oli päris üllatus, sest paljude aastate jooksul polnud seda temalt enam keegi küsinud. Tal polnud vist eluski kunagi vaja olnud teada, kui palju on üheksa korda kuus. Tema pidi oskama künda, kaaluda mullapõuest päevavalgele suuri kive, veeretada neid oma tugevate käte abil kõrgeteks aedadeks. Talvel pidi ta oskama puid saagida, lasta neid osavalt ristamisi, üksteisele otsa, nõnda et hiljem oli neid hõlpus laasida ja pakkudeks saagida. Ja see oli kõik, Nende tööde ja toimetuste piasjad olid justkui juba sellest madalast popsihütist tema külge kasvanud, kus ta oma nooruse mööda saatis.

Tal oli olnud tol korral päris häbi ja piinlik. See koolipõlves nii lihtne küsimus oli ununenud, pudenenud tolmuks, ja nüüd, seistes kõrge ülemuse ees, ei suutnud enam mälu tuhande koli ja piasja hulgast järsku üles otsida seda ammugi roostetama läinud üheksa korda kuut.

Aga veel samal õhtul andis ta endamisi ühe töotuse, mida keegi ei aimanud. Kõik need ununenud üheksa korda kuued, viimasel ajal aabete vildakule vajunud kujud, maakaardi keerulised jõgede ning mägede kriipsud, kõik need ja veel palju muudki pidid ajukambri tolmuks jälle päevavalgele ilmuma. See oli raske, ta ei teadnud, kuidas sellega algust teha, siin vist ei jätkunud ta oma jõust.

Kuid juhtus nii, nagu oleks keegi aimanud punaväelase Laese salajasi mõtteid, sest juba mõni päev hiljem korraldati poliittund.

Patareikomissar, lühike ja jässakas mees, otsis kaua sõnu, mida öelda. Kuid need olid ka sõnad, mis jäid

meelde, nagu oleks neid tulikirjaga kirjutatud taevaservale. Laes tundis otsekui oleks teda keegi õige tugevasti raputanud. Pärast poliittunni lõppu oli ta veel päris uimane ja oimetu. Kuid ometi oli tal nüüd korraga nii ime lihtsalt selge, miks sõdivad kaks niisugust vägevat riiki nagu Nõukogude Liit ja Saksamaa. See polnud ainult sõda, suured lahingud, linnade pommitamised, hiigeltulekahjud, haavatud ja surijad. Selle kõige tagant tõusis veel palju koledam pilt: inimeste orjastamine.

Nagu alaliseks jäid ta kõrvu kumama seltsimees Stalini sõnad patareikomissari ettekandest:

„Vaenlane on julm ja halastamatu. Ta seab endale eesmärgiks vallutada meie maid, mis on niisutatud meie higiga, haarata meie vili ja õli, mis on toodetud meie tööga. Ta seab endale eesmärgiks mõisnike võimu taastamise, tsaarivalitsuse taastamise, venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste, leedulaste, lätlaste, eestlaste, usbekkide, tatarlaste, moldaavlaste, grusiinlaste, armeenlaste, aserbaidšanlaste ja teiste Nõukogude Liidu vabade rahvaste rahvusliku kultuuri ja rahvusriikluse hävitamise, nende saksastamise, nende muutmise saksa võrs- tide ja parunite orjadeks. Kaalul on seega Nõukogude riigi elu või surm, NSV Liidu rahvaste elu või surm, see — kas Nõukogude Liidu rahvad jäävad vabaks või langevad orjusse.“

See mõistatas lahti ka kogu Laese senise elu, mis oli varjatud nagu mingi nähtamatu eesriide taha. Ta oli olnud inimene, kel polnud minevikku ega tulevikku; temal oli ainult oleyik oma suurte, kivikamakaid veeretavate käte ning sitke töömeheturjaga. Kui temale oleks kodanliku korra ajal sündinud poeg, niisama elujõuline ja tugev kui ta ise, poleks seegi võõrastel põldudel

kivide veeretamisest kaugemale pääsnud. Tähendab, see polnudki inimese saatus, nagu oli katsunud mõnikord ta isa, töövaevast küürutõmbunud taat, mõista oma rasket elu. See oli väljapääsuta paratamatus, kodanlikus riigis kehvikule põlvest põlve kindlaks määratud elutee.

Nüüd tahtis Laes paberile märkida kõik need uued kuuldused, mis teda vapustasid, kuid ka ühtaegu üles äratasid uuele teele. Kuid ta oli kogu oma eluaja jooksul nii vähe paberi ja pliiatsiga tegelnud, et nüüdki ei leidunud neid haruldasi asju ta seljapaunas. Ent seegi küsimus lahenes nõnda, nagu oleks keegi salaja lugenud ta muret. Järgmises poliittunnis tuli patareikomissar paberi ning pliiatsitega, jagades need võitlejatele.

Laes seadis nüüd end istuma veidi eraldatud kohta, sest ta polnud just kindel oma kirjaoskuse kunstis. Seda oli häbi tunnistada, see ajas samuti puna näkku nagu tookord, kui ta oli kimbatuses üheksa korda kuuega staabiülemale asetäitja ees. Kuid patareikomissari tänane kõne jooksis liiga ruttu, iga lause oli sihitud nagu Laesele, pani teda võpatama, puuris südamesse ja mõistusse, nõnda et ülesmärkimisest peaaegu midagi välja ei tulnud.

See, mis oligi, seda oli justkui vedanud paberile pisi-tilluke sahk, mitte aga Laese käsi. Tal hakkas neist kohmakatest, paberil kiiva jooksnud aabetest häbi. Tõepoolest oli parem, kui neid vigureid keegi kunagi ei näe. Sellepärast rebis ta hiljem paberilehe väikesteks ribadeks ja puistas järve, kus tuul need laiali kandis.

Kui ta muldonni poole tagasi sammus, rõhus ta laiu õlgu justkui mingi koorem. Seda oli raske kanda ja see muutus veel raskemaks kui Laes mõtles, et õhtul enne magamaheitmist arutavad seltsimehed veel kindlasti

kõik kuuldu uuesti läbi. Nad vaidlevad ja käratsevad selle üle, kuidas patareikomissar oli öelnud ja otsivad tõenduseks oma ülestähendused taskutest välja. Nõnda oli see olnud ka esimesel korral pärast poliittundi. Ent temal polnud midagi otsida, ta litsub end naril vastu värsketest kaseokstest valmistatud matti ning katsub vaigistada rahutult tukslevat südant.

Ule laagriplatsi lippas mägedest puhuv tuuleil. See pühkis suurel laagriteel üles tolmu ning kõigutas muld-
onnide sissekäikude kohal vanikuid ja paberist loosun-
geid. Korraga justkui oleks see lippav tuuleil helistanud
Laese kõrvu ühe tuttava lause poliittunnist:

„Meie võitlus on õiglane, — võit jääb meile!”

Nüüd teadis Laes, et seda oli öelnud seltsimees Stalin.

Need sõnad seisid ka punasele riidekangale maalituna neljakümne viie millimeetrilise patarei muldonni sisse-
käigu kohal. Punane kangas plagises tuules ja see pla-
gin ning tähtede virvendus kangal andis järsku Laesele
üllatava mõtte. Näis nagu oleks tuul ikka ja jälle kirju-
tanud silphaaval kangale: — „Meie võitlus on õiglane, —
võit jääb meile!” Laes seisatas keset teed ja vaatas nagu
esmakordselt seda tuules plagisevat kangast, neid tähti,
silpe ja sõnu, mis löid temas elevile päris ootamatu
mõtte.

Ta tõmbas oma tugevad õlad veidi vimma nagu oleks
neile laotud raske koorem. Jah... see oli tõepoolest
päris tükk kandamit. Kergem oleks lihtsalt edasi astuda
ja unustada see veider mõte. Jah, seda oleks olnud päris
lihtne teha. Aga too üheksa korda kuus kõrvetas veel
liiga värskelt Laese südame all. See oli üks asi, kuid
teine, hoopis tähtsam ja kaalukam oli patareikomissari
kõne.

„Tuleb proovida... tuleb proovida...” justkui ohkas Laes südamepõhjast ning pööras oma raske kogu ringi.

Ta hakkas astuma kiirendatud sammul tagasi järve poole, otsis selle kaldal välja ühe kõrgendiku, kus sai pikali heita ja võttis uuesti taskust paberi ja pliiatsi välja. Jah, see oli naljakas mõte, võib-olla polnudki sellest mingit kasu, kuid praegu rahustas see ometi ta südant. Ta hakkas pikkamisi ja kohmakalt kirjutama seda lauset, mida oli nagu tuul helistanud ta kõrvu. Esimesed tähed tulid kohmakad, need tahtsid otsekui putku pista pliiatsi eest. Kuid Laes kirjutas lause siiski lõpuni ja algas jälle uuesti otsast. Teine lause näis veel kohmakam, selle viimased sõnad kaardusid päris loogana alla. Laes vaatas tehtud tööd ja järsku meenusid talle suur-tükikomandöri Veetamme sõnad: „Number kaks, mis kadrilli teie tantsite?”

See tõstis tuju, nõnda oli ta ise õppinud suurtükki laadima. Kohe algas ta uuesti, ikka uuesti, kuni künkale langes tihe Uurali videvik, mis vedas kirjutatud laused ainsaks arusaamatuks kriipsuks. Siis tõusis ta üles ja astus julge südamega muldonni poole. Nüüd oli matil lamades lõbus kuulata seltsimeeste vaidlust ning käratsemist. Küllap astub ka tema kord nende sekka, käes paberlehed ülestähendustega. Aga võib-olla ei hoiagi ta neid käes, vaid rinnataskus, kust arutab need parajal ajal tagasihoidlikult ja tähelepanu äratamata välja.

Nüüd olid sellest möödunud juba mõningad kuud. Ta kandis rinnataskus tervet pakki ülestähendusi, mis soojendasid ta südant, täitsid teda rõõmsa ärevusega. Päev-päevalt märkas ta, kuidas viltuvajunud aaped kis-kusid endid pikkamisi sirgu, muutusid palju mehisema-teks, hakkasid seisma kuulekalt üksteise kõrval reas.

Nad ei vajunud enam otsekui jõuetusest längu, nende tipud ja täpid vaatasid palju rõõmsamalt paberilt vastu ja mõned keerukad konksud pilgutasiid kavalalt silmi. Ka Laese paindumata sõrmed hakkasiid jõudma üleskirjutamisega patareikomissari sõnadele järele. Nõnda osav kirjamees polnud ta vist isegi koolis.

See kõik andis talle nüüd julgust tähelepanelikumalt jälgida ka väikese Pihelga tööd. Kogu suurtükk oli muutunud talle palju lähedasemaks ja iga osa oli juba nõnda tuttav ja omane, nagu oleks ta päris elupõline suurtükimees. Ka sihik ja panoraam, need kaks kõige keerulisemat ja kangekaelsemat osa, hakkasiid pikkamisi talle oma saladusi avama. Ent ometi aimas Laes, kui tal tuleks seista väikese Pihelga asemel, siis poleks ta praegu veel kaugeltki nõnda kiire ja osav kui see väike sihtur. See nõudis temalt veel palju õppimist, väsimatut harjutamist, sest ainult sel teel võis ta saada oma relva täiuslikuks meistriks.

Mitu korda mõtles ta küsida väikeselt Pihelgalt nõu ja abi, kuid ikkagi jäi see tegemata. Ta oli suur ja tugev, tema võis ainsa käega selle tulise poisi üles tõsta, teda kiigutada kätel nagu last. Ja just see panigi Laese kimbatusse. Kuidas julgeb tema, patarei kõige tugevam võitleja, küsida sellelt väikeselt naasklilt nõu? Kogu eluaeg oli ta kõigist takistustest katsunud läbi murda ikka ainult oma jõuga, tugevate käte ja võimsa pihaga. See oli kujunenud nagu üheks tema iseloomujooneks.

Kuid siis tuli patarei esimesse rühma uus sihtur. See oli niisama tugev ja suur nagu Laeski. Ta sõõrik, üleni punetav nägu naeratas nagu täiskuu. Uurali kõrvetav päike oli peaaegu värvituks pleekinud ta heledad silmad, nõnda et need kadusiid hoopis valgete, tuttidena rippu-

vate kulmupuhmaste varju. Tema raske astumine tuletas meelde meremeest, kes pärast pikka teekonda on astunud kindlale maale, kuid tunneb ikka veel kiikuvat laevatekki jalgade all.

Punaväelane Laes ja jefreitor Kaeramaa, nõnda oli uustulnuki nimi, kohtusid juba esimesel päeval tallide juures.

„Oh-hoo, missugune tükikas!“ sirutas jefreitor Kaeramaa jalad harki ja jäi naeratades Laese otsa vaatama.

Laes muutus näost tulipunaseks. Kas see oli solvamine või nali? Nõnda noriti mõnikord võõrastega riidu rannapidudel, kus ei jätkunud ruumi kahele kangele mehele. Ent siin ei olnud mitte võõras tema, Laes, vaid too uustulnuk, kes praegu mõõtis teda uudistades oma heledaks pleekinud silmadega. Kuid ta kavatses siiski võõra sõnad tähele panemata jätta ja talli astuda. Ent teine müksas talle õla külge ja põristas:

„Oota nüüd veidike. Anna jefreitor Kaeramaale kätt ja lase end vaadata, mis mees sa niisugune oled.“

Laes vaatas uustulnukile teravalt silma. Kas väreles nende valgete kulmupuhmaste all soe ja heasüdamlik nali või oli see selle suure jõmmi tigidus? Leidus ju niisuguseidki mehi, kes justkui tigidad pullid ei sallinud oma läheduses väärilist vastast. Sellepärast ulataski Laes ettevaatlikult käe ja lausus:

„Kätt vaatab kaardimoor, mees mõõdab rinda.“

„Ah nii, polegi tuvike,“ vilistas uustulnuk üllatudes, ja ta heledates silmades välgatas korraks nagu tuluke.

„Siis tuleb sind ikka proovile võtta.“

Ja järgmisel silmapilgul tundis Laes võimsat haaret, mis pidi teda ootamatusest peaaegu põlvili rabama. Kuid siis olid ka juba tema käed uustulnuki ümber kinni.

Nüüd tammusid nad mõne silmapilgu kohal, mõlemad suured ja tugevad, katsudes ette aimata vastase võtteid. Siis rabas Laes järsku, katsudes võõrast üle puusa pikali heita. Ent see libises osavalt kõrvale ja hakkas tõstma Laesele „tuult alla“.

„Äh, ära katsugi, mul pole tühjad pardikonnid,“ surus Laes mõlemad käed vastu uustulnuki nägu.

„Ära kiitle... on keerutatud sinust raskemategi meeste päkad taeva poole,“ lõõtsutas see näost punetades vastu.

„Noh, keeruta siis ka nüüd!“

„Keerutan!“

Agaga juba oli uustulnuki pea Laese kaenla all. Nüüd kärisegu kas või kaelakont, aga see irvhammas pidi lendama kõigi pealtvaatajate naeruks laatsakile. Laes otsis silmadega kohta, kus oleks rohkem tolmu või pori. Siis surus ta jalad tugevasti vastu maad ja katsus vastast heita üle puusa. Kuid see oli end juba uue jõuga klammerdanud tema külge. See uustulnuk oli päris sitke poiss, mehine vastane, sest niisugust lugu polnud kunagi varem Laesega juhtunud. Ükskõik missugune ka mees oli, aga kui tema sai oma käed ümber selle kaela, siis polnud enam pidamist. Kuid nüüd tundis ta järsku üllatudes, kuidas tõusis ise õhku, kuna vastase pea hakkas välja libisema tema klambrist. Järgmisel silmapilgul prantsatasid nad mõlemad kõrvuti, õlg õla kõrval maha.

„Kas jätame nüüd?“ kostis jefreitor Kaeramaa ähkimine, kelle pea oli ikka Laese kaenla all.

„Sina alustasid, sina jäta,“ lõõtsutas Laes vastu.

„Mina jätan. Aga sina?“

„Noh mina ka... olgu sõrga, kui ei saa härga.“

Nõnda lõppeski see kahe ebatavalise mehe esimene

kohtumine. Mõlemad tõusid ühtaegu püsti, nõnda et pealtvaatajad näeksid, et siin polnud võitjat ega kaotajat. Jefreitor Kaeramaa haaras Laese õlgade ümbert kinni ja naeris pead raputades:

„Sitke oled, sindrinahk! Ma arvasin esiteks, et omad ainult toekat kogu... muud ei midagi. Anna nüüd uuesti käsi, päris sõbramehe käsi.”

Laes vaatas talle otse silmi. See oli tore poiss, tõeline võitluskaaslane ja seltsimees, seda võis nüüd kohe öelda tema siirast illest. See maadlemine ja sõnadega kemplemine oli ainult proov, nagu proovitakse ikka mehi. Ja Laes ulatas käe, sest just niisugust seltsimeest oli ta ammu otsinud. Sellele julgeks ta avaldada isegi oma väikesed mured ja südamesoovid, seda sihtimistki võiks temale rääkida.

Nõnda said punaväelane Laes ja jefreitor Kaeramaa sõpradeks.

Ja juba mõningad päevad hiljem pihtiski Laes oma loo sihikust ja panoraamist. See polnudki raske, Kaeramaa oli küll jefreitor, tema pluusikrael ilutses pisike punane kolmnurk, kuid see ei lahutanud ega eraldanud neid.

Kaeramaa kuulas teda naeratades ja küsis siis:

„Teil on seal tubli sihtur... vist Pihelgas on tema nimi. Miks sa temalt ei küsi?”

Laese palged lõid pisut õhetama, kuid ta vastas siiralt:

„Piinlik on.”

„Mispärast piinlik? Õppimine pole kunagi häbiasi.”

Laes keerutas oma tugevaid õlgu, nagu oleks ta täbaras olukorras. Siis vaatas ta sõbra otsa ja nägi, et selle silmad ei naljatanud ega pilganud, vaid vaatasid päris tõsiselt ja uurides tema kimbatust.

„Vaata sellepärast, et mina olen niisugune mehe-
mürakas ja aastaid on ka kakskümmend seitse,“ pahvas-
tas ta siis järsku. „Tema... tema on mulle ainult ühe
sõrme otsa võtta ja peale selle veel kommunistlik noor.“

„Mis sellest, et kommunistlik noor?“ kõlas nagu
midagi teravamalt Kaeramaa hääles.

„Teab, kas tema võtabki vaevaks mind õpetada.“

Nüüd lõi jefreitor Kaeramaa sõõrik nagu üleni nae-
rule. Ta pleekinud silmades hakkas sinetama kitsas leek.

„Ah nii, et Pihelgas on kommunistlik noor, siis arvad
sina, kas ta võtabki vaevaks sind õpetada!“ pani ta oma
tugeva kämbla Laese õlale. „Aga mina olen UK(b)P
liikmekandidaat, kas sa mind ei karda?“

Laes jahmus tõsiselt, see kõik tuli nii ootamatult. Nagu
kaheldes vaatas ta sõbra otsa, kas see oli rääkinud ikka
tõtt. Kas siis parteisse võeti ka jefreitoreid? Ta tundis seni
ainult kaht parteilast: polgu- ja patareikomissari, kuid
need olid võrdsed komandöridega. Kuid Kaeramaa ilme
oli nüüd nii tõsine, veidi uhke ja isesugunegi, et Laes ei
kahelnud tema sõnades.

„Sind ma ei karda ega häbene,“ lausus ta viimaks.

„Muidugi ära karda ega häbene!“ nagu oleks oodanud
jefreitor Kaeramaa temalt just niisuguseid sõnu. „Par-
teilased peavad abistama iga võitlejat, olema neile ees-
kujuks ja õpetajaks. See on just sinu suurtüki ja sinu
rühma parteilaste ning kommunistlike noorte viga, et
nad pole osanud sulle abiks olla, sind kasvatada. Sest
võib-olla juba mõne kuu pärast astud sa ka ise Lenini-
Stalini partei kuulsusrikastesse ridadesse.“

„Mina?“ surus Laes ootamatusest käe vastu rindu.
„Kas siis parteisse võetakse ka punaväelasi? Ja siis veel
see... ma olin ju varem lihtne sulane, töömees.“

„Ja mina olin lihtne tekimadrus. Bolševike partei on just töörahva partei. Kuid et selle vääriliseks kandidaadiks saada, selleks on tarvis väsimatult õppida ja õppida. Mis meie siis teeme? Kas hakkame selle sihiku ja panoraamiga pihta?”

„Hakkame pihta jah,” tuli rõõmus, kõigist kahtlustest vabanenud hüüatus Laese suust.

Nõnda hakkaski pikkamisi lähenema sügis. Päikese-paistel hõbedana sädelevad Uurali kumerad tipud tõmbusid tumedamateks. Tuul raputas vägevama hooga valgeid kaski ja Kitse-katsi järve säravsinine värv tuhmus. Päev-päevalt tekkis kaselehtedesse ja kõrgelt hällivasse rohtu ikka rohkem ja rohkem kuld kollaseid ning almandiinpunaseid toone. Nagu kellegi nägematu käsi värvis uute, sügiskirgaste värvidega loodust.

Siis tuli ühel päeval seersant Veetamm ja hõikas:

„Punaväelane Laes, soovin edu, sind on ülendatud jefreitoriks. Õmble muudkui kolmnurgad pluusikraele.”

Laesel oli nõnda imelik õmmelda pluusikraele neid väikesi punaseid kolmnurki. Aga see oli siiski päris kena, nagu tahtmatult jäid ta silmad ikka peatuma seltsimeestele, kes kandsid neid toredaid kolmnurki. Nüüd oli temalgi neid kummalgi pluusikrael üks. Kuid sel päeval ei võtnud ta siiski veel õmblemist ette. Laese arvates oli sellega veel aega, liigne ruttamine näis talle tühise uhkeldamisena. Ja kuigi ta oli uhke, et oli teeninud need toredad kolmnurgad oma töö ja vaevaga, ei tahtnud ta teistele oma tundeid näidata.

Kuid hommikul heitis seersant Veetamm pilgu ta pluusikraele ja rõõgatas:

„Jefreitor Laes, kus on kolmnurgad?”

Korraga nagu ei taibanud Laes, kes on siin tema-

nimeline jefreitor. Aga siis meenus kohe eilne õnnesoov ja nüüd oli koguni hea kuulda seda uut nimetust. Jefreitor Laes kõlas kindlasti toredamini kui punaväelane Laes. Ta võttis taskust kaks vaskäärise ning punase emailiga kaetud kolmnurka ja torkas nende sangad läbi pluusikrae.

„Korras, seltsimees seersant!”

Veel samal õhtul asus polk Tšebarkuli laagrist teele rindele. Pikad ešelonid veeresid mööda Uuralit alla Volga-äärsele madalikule. Vilksatasid mööda tundmatud linnad, pikad, põldude vahele kaduvad külad ja sädelevad jõelindid. Mõnes jaamas peatusid rongid, siis mängiti pillilugusid ja tantsiti. Kirevate pearättide alt vaatasid tütarlaste säravad silmad uljaid sõjamehi. Nüüd oli ka Laesel nii tore nende eest läbi kõndida ja isegi pisut naeratada, kui tundis oma võimsal kogul imetlevaid pilke. See justkui meelitas teda teiste patareilaste eeskujul veidi enam kõristama oma uusi kannuseid ja askeldama rohkem kui vajalik uhke kasaka käepidemega mõõga ja selle tuttide kallal.

*

Kolm kuud hiljem aga veeresid suurtükid läbi laastatud ja inimtühja maa. Siin vaatas patareilaste teekonda ainult mõni kurbade silmadega eideke või vilksatas jäälilledega kaetud akna taga kahvatu lapse kõhn pale. Kogu lumist maanteed palistasid teetähistena vaenlase hävitatud suurtükid, tankid ja veokid. Osa sellest tohust terase ja raua laviinist, mis tuli vallutama Nõukogudemaad, lamas nüüd purustatuna siin lumes.

Patareilaste suurtükid aga veeresid ikka peatumatult edasi. Nad läksid läbi tuisu ja lumelortsi, üle purustatud

sildade ning lõhutud maanteed. See oli raske teekond, näis peaaegu võimatu, et inimesed ja hobused sellega toime tulid. Kui väsisid rakendites hobused, siis aitasid võitlejate sitked käed suurtükke edasi. Siin, täistuisanud, lõhutud, suladel päevadel väikeste ojade poolt üleuiutatud maanteedel näisid inimesed tugevamad ja sitkemad kui loomad.

Jefreitor Laes tõukas või tõmbas kogu jõuga oma suurtükki, sest ta ees paistis läbi lumelortsi seersant Kaeramaa pingutusest vimma kooldunud piht. Ja see polnudki talle raske, üle jõu käiv, sest ta oli harjunud kaaluma ja veeretama suuri kivimürakaid. Kuid nood kivimürakad ei toonud ta südamesse mingit sooja, kuna nende suurtükkide veeremine täitis teda rõõmsa ärevuse ning uhkusega.

Väike Pihelgas oli jäänud tema kõrval päris vaikseks. Juba mitu päeva polnud enam kuulda tema rõõmsat sädistamist ega muretut naeru. Sügavale pähetõmmatud jänesenahast talimütsi alt paistis ainult ta raskest teekonnast kitsaks jäänud nägu ja justkui palavikus hõõguvad silmad. Kuid ta läks teistega ikka üheskoos edasi, toetades igal mäkketõusul oma kitsaste õlgadega suurtükki. Mõnikord aga libisesid pingutusest ta jalad ja Laes märkas, et poiss oli jäänud päris nõrgaks.

„Kas oled haige?“ küsis ta õhtul väikeselt Pihelgalt.

„Ei... see on niisama,“ vastas see pead raputades.

Alles hiljem tuli Laes samale jutule tagasi ja ütles nagu mööda minnes:

„Sul pole tarvis nõnda pingutada... küllap saame isegi toime.“

Kui Pihelgas ei vastanud, mõtles Laes:

„Poisiga on lood tõsised... ei hakka vastu vaidlemagi.“

Tuleb nimetada velskrile või rühmakomandörile... las sõidab mõni päev voriga kaasas."

Sel ööl ööbisid nad jälle metsas telkmantlite all, sest sakslased olid hävitanud külas kõik eluasemed. Tuul kõndis nende telkide ümber ja lumi tuiskas rabisedes vastu presenti. Väljas lagedal aga möllas lausa lumetorm. Kogu öö kuulis Laes oma kõrval Pihelga rasket, palavikulist hingamist. Hommikul ei suutnudki poiss enam üles tõusta oma asemelt. Kui velsker tuli ja katsus ta hõõguvaid, alatasa rabelevaid käsi, ütles ta otsekohe:

„Kopsupõletik. Tuleb välilaatsaretti evakueerida."

Tuund aega hiljem seisis patarei jälle rännakuvalmis möllavas lumetuisus. Patareikomandör ratsutas lähemale, varjates käega tuiskava lume eest nägu. Rühmakomandör astus sammu ettepoole ja raporteeris:

„Jefreitor Pihelgas haigestus kopsupõletikku. Esitan tema asemele suurtüki sihturiks jefreitor Laese."

See tuli Laesele nõnda ootamatult, et ta unustas patareilaste distsipliini ja hüüdis komandöride jutu vahele:

„Seltsimees patareikomandör... ma... ma võib-olla ei saa hakkama."

Ent patareikomandöril polnud silmapilgukski aega. Ta kannustas juba hobust, kui hõikas üle öla:

„Õppige teel... kolme päevaga olgu kõik selgel!"

Kolm päeva... Kolme päeva pärast seisis neljakümne viie millimeetrline patarei juba esimeses lahingus. Külmal detsembriööl jõudis patarei lagedale lumisele väljale. Lõikav tuul kiskus võitlejate sinelihõlmu ja pani värisema väsinud hobused. Läbinähtamatus pimeduses, mida valgustas ainult valendava lume nõrk helk, juhatas patareikomandör rühmakomandöridele positsioo-

nid ja märgid kätte. Kohe hakkasid patareilased kaevama suurtükkidele laskeasendeid. Kogu öö raiusid nad külmanud maad ja veeretasid suurtükid kohale. Vaevalt oli lumiselt väljalt tõusnud kõrgemale udu varjav eesriie, kui kostsid esimesed paugud.

Laese suurtükk asus vaenlase kindlustatud punktidest vaevalt kaheksasada meetrit eemal mehekõrguse kuuseheki vahel. Nende ees asus sakslaste dzott ja selle kõrval külgkaitsetena kaks varjatud kuulipildujapesa. Esimesed lasud justkui ei sobinud, lendasid märkidest mööda. Laese nägu lõi õhetama ja kattus punaga. Nendest paremal oli seersant Kaeramaa hävitanud juba ühe vaenlase kuulipildujapesa.

Keskpäeval tuli polgu staabist käsk:

„Suurtükid kakssada meetrit edasi.“

Nüüd olid nad vaenlasele juba palju lähemal ja mürsud hakkasid tabama märki. Siin ja seal välgatas tuleleeke, lendasid õhku kindlustatud punktide laepalgid ning mättad. Laese suurtükk hävitas kahe lasuga vasemal asetseva vaenlase kuulipildujapesa. Seersant Kaeramaa suurtükk nihkus veel lähemale, kuna samal ajal hoidis Laes kiirtulega vaenlase kuulipildujate tule maas.

Siis hakkas ka nende suurtükk lähenema. Nad veeretasis seda käte jõul mäekumerike varjus. Nii paremal kui ka vasakul hakkasid sakslaste kuulipildujad töötama. Kuid nad veeretasis suurtükki ikka edasi, ikka lähemale vaenlasele. Mõned kuulid plaksatasid vastu teraskilpi ja üks neist lõi katki Laese vildikanna. Kuid siis seisis ka juba suurtükk kohal. Seersant Veetamm lamas neist veidi vasemal ja uuris läbi binokli vaenlase asukohti. Nüüd oli see tõeline binokkel, mitte läikiv vasknööp ta pluusirinnal.

Ta tõstis käe ja hüüdis:

„Märk number neli. Kolm lasku vaen...”

Ent korraga justkui lõigati katki ta hääl. Laes heitis pilgu kõrvale ja nägi seersant Veetamme pead vajumas vastu helkivat lund. Binokkel oli langenud ta käest ja päikese poole pööratud nägu kattis arusaamatu imestus. Otsekohe teadis jefreitor Laes, mis oli nüüd tema kohus. Ta viipas tagapool asuvatele sanitaridele ja hüüdis:

„Viige seersant Veetamm sanitaarpunkti.”

Siis vaatas ta pika Karuse poole, kes oli nüüd tema asemel „number kaks” ja ütles:

„Punaväelane Karus, võtke sihtimine üle.”

„Just nii!” nõksatas selle vimmas kogu sirgemaks.

Laes roomas seersant Veetamme juurde, tõstis maha langenud binokli üles ja vaatas üle lumise välja. Silmapilk hiljem kostis ta veidi kare, kuid kindla häälega antud käsklus:

„Märk number neli. Kolm lasku vaenlase kuulipildujapesa pihta kiirtuld!”

*

Nüüd lamas seersant Laes selle väikese maja õlgedega kaetud põrandal. Ainult üks võbisev tuli valgustas ruumi, kuid seegi ei suutnud eemale peletada kõiki varje. Seersant Laese silmad olid avatud pärani ja talle näis, et hämarus hiilib talle pikkamisi ikka lähemale. Ta pigistas rusikad kokku ja ümises midagi poolkuuldavalt.

Väike, juba hõbetavate juustega naine, kes neil rasketel lahingu päevadel polnud enam palju päevi ja öid peaaegu silmapilgukski saanud silma und, kummardas tema kohale. Ta ütles väsinud häälega:

„Varsti tuleb auto... siis viiakse teid edasi... Seal läheb kõik hästi.“

Seersant Laes pööras pea kõrvale. Ta teadis, et teda ei viida kuhugi, temal ei lähe enam hästi. Teda rõhus veel ainult üks krampplik mõte, mõte oma suurtükist seal lumisel väljal. Kaks nädalat oli ta juhtinud selle igat sammu, mis viis neid võidule lähemale. Nii palju oli seltsimehi langenud ja saanud haavata, kuid suurtükkide suud ei vaikinud. Nüüd ei külvanud nad vaenlase ridadesse enam hävitust kaheksasaja meetri kauguselt. Tema suurtükk tungis hulljulgelt kahesaja, saja viiekümne, saja ja seitsmekümne viie meetri kaugusele vaenlase dzottidest, kuulipildujapesadest ning kindlustatud punktidest ja hävitas neid armutult.

Kas ta tungib ikka edasi, see tema tubli lahinguvälja terashall seltsimees?

Seersant Laese silmade ees virvendas nagu udu. Jah, too neetud hämarus roomas sealt ukse juurest ikka lähemale ja lähemale ja ta võib-olla ei märkagi, kui temale tuuakse teade võitluse käigust. Ta katsus end üles upitada, kuid langes kohe jõuetult tagasi. Kas ei kostnud nüüd kellegi rasked sammud, nõnda et vana maja põrandalauad vabisesid? Nõnda astus ainult ta vana sõber seersant Kaeramaa, kes õpetas teda seal päikesepaistelises Uuralis meisterlikult tundma oma suurtükki.

Seersant Laes katsus terasemalt vaadata hämaras ruumis. Keegi kummardas tema kohale, ta tundis kohe ära selle suure kogu. Nagu kuskilt lõpmatust kaugusest kostsid tema kõrvu sõnad:

„Laes... vana sõber... sinu suurtükk jõudis esimesena linnaserva.“

Nüüd oli kõik hea, lõpmata rahulik. Kuskil nagu oleksid hakanud tuules plagisema punased riidekangad, läigatanud helge Uurali päike, sinetanud Kitse-katsi järve sügav vesi. Tuul lippas läbi laagri ja kergitas muld-
onnide sissekäikude kohal loosungeid. Nii selgesti võis seal lugeda tuttavlikke, südamesoojas hoitud sõnu:

„Meie võitlus on õiglane, — võit jääb meile!”

1948.

Ma ei tundnud sind, kui su nimi sai üle pataljoni kuulsaks.

Sellest räägiti roodudes ja rühmades, väikeste varjatud lõkgetulede juures mäekumerike varjus ja käredatest kevadvetest uuristatud lõhendikes, kus võitlejad puhkasid lahingute väsimust. Sinu kangelastegu oli hoopis midagi muud kui seista viimse silmapilguni kuulipilduja taga, rünnata granaatidega vaenlase dzotti, tungida läbi miiniväljade ja traattõkete sakslaste kaevikutesse. Need kõik olid mehised ja julged teod, nende kordasaatjaid austati ning imetleti, neile leidis igas roodus ja rühmas uusi vapraid järglasi.

Kuid sinu kangelasteos hõõgus suur armastus ja sõprus oma seltsimeeste — lahingukaaslaste — vastu. Sellepärast räägiti sinust igal pool, sulle saadeti tervitusi, sind õnnitleti. Need karmid, magamatusest punetavate silmaäärte, habetunud nägudega ja suitsust tuhmunud võitlejad tundsid, nagu seisaksid sa rasketel silmapilkudel suure abistava kujuna nende lähedal.

Ma kuulsin sageli, kuidas varjatud tulelõkete juures sinu kohta öeldi:

„Sanitar... tähendab, kõik joodivanad ei poegi lahingute ajal nagu mutid maa alla peitu? Ma arvasin, et...“

„Sa ära arva midagi,“ katkestati kõneleja jutt.

See oli eesliini võitlejate armastatum luiskamine, kui-

däs nad mõne tagalamehe, kirjutaja, koka või sanitari peadpidi augus leidnud. Selles luiskamises ei peitunud vihavaenu ega kadedust, vaid seda räägiti lihtsalt suusoojaks. Sellega justkui tõusis veel enam esile nende endi suurus, eesliinimeeste tähtsus. Ja eesliinimehed võisid öelda mõnegi krõbedama sõna teiste kohta.

Kuid nüüd nagu ei sobinud enam see kulunud jutt. Sest isegi pataljoni parim täpsuskütt oli terve rühma kuuldes öelnud:

„Nelikümmend kaheksa haavatut vaenlase tule alt välja tuua, no tänan, see oli alles mehetegu. Mina võin selle kõrval oma snaiperpüssi ja kuueteistkümne tapetud fritsuga rahuliku südamega köögikatla juurde puid lõhkuma minna. Justament.”

Tahtsin sind neil päevil üles otsida, sinuga tuttavaks saada. Kui ma piki lumist orupõhja jõudsin vingest detsembrituulest rebitava sanitaartelgini, mis kattis mingit vana liivaauku, siis ütles mulle velsker:

„Ta on seal kuskil ees... pole hommikust saadik tagasi tulnud.”

„Seal kuskil ees” oli madalate põõsastega kaetud lumine väli. Mõned ahervarred paistsid siit-sealt tumedate mütsakatena. Neid tampis lakkamatult vaenlase suurtükkide ja miinipildujate tuli. Kui tükk müüri varises maha, siis sai see varsti jälle uue tabamuse, nõnda et juba mõne päevaga muutusid kiviseinad varemeiks, varemed purustatud telliskivide hunnikuiks ja telliskivide hunnikud mingiks segitambitud, pihustatud kühmuks. See kühmgi paisati ikka uutest ja uutest mürskudest laiali, kuni punase tolmu ja kiviildude lademenaga kattis kogu ümbrust.

Nüüd olid sina jälle „seal kuskil ees”.

Istusin sanitaartelgi kõrvale päikesepaistele ning hakkasin suitsu keerama. Velsker oli just viimased haavatud ära saatnud ja istus mu kõrvale. Ta vaatas kauge lahinguvälja poole, nagu meremees uurib silmapiiri, ja sõnas:

„Täna on rahulikum päev... ainult neli haavatut. Kaalupool hakkab juba meile jääma... seda on tunda isegi suurtükistest. Mõni päev tagasi...”

Ta katkestas järsult lause ning vaatas õige teraselt üle lumise lagendiku. Seal oli näha kaks kauget kogu, kes endi vahel midagi rasket kandsid.

„Seal tuaksegi viies. See näib olevat õige raske juhtum... kantakse telkmantlil. Hea, et see juhtus päeval... saab kohe abi... kuid öösel on külm raskelt haavatuile kõige kardetavam vaenlane.”

Poole tunniga jõudsid kandjad mööda varjatud kraave ning madalaid lohke sanitaartelgi lähedale. Velsker, kes oli kogu aeg lähenejaid silmas pidanud, kargas järsku üles ning hüüdis näost kahvatuks muutudes:

„Kas see on võimalik, et just tema...”

Ta jooksis kandjatele vastu, kaotas teel mütsi, kuid justkui ei märganudki seda. Järgmisel silmapilgul kummardas ta juba üle haavatu, haakis lahti selle sinelit ning hüüdis ärevalt üle öla sanitaridele:

„Muretsege kohe hobune... tuleb edasi saata.”

Astusin lähemale ja küsisin ühelt kandjalt, pikakasvuliselt võitlejalt:

„Kuidas see siis juhtus?”

„Ta katsus jälle üht haavatut sakslaste tule alt välja tuua. Vist sniper varitses... tabas kohe rindu,” vastas see.

Mõne minutiga oli hobune reega kohal. Haavatu tõs-

teti õlgedele, kaeti telkmantliga, mitmed käed kohendasid pealust, katsid külma tuule eest nägu.

„Sõida, nagu oleks sul sakslaste kuulipilduja tuli kullas,“ hüüdis velsker maast mütsi tõstes voorimehele.

Nõnda kohtasingi ma sind esimest korda.

Hiljem tuli meil kõrvuti käia pikki rindeteid, magada külj-külje kõrval, süüa ühest toidukatlakesest. Siis saingi tükkaaval kuulda seda lugu, mis andis su nimele kangelase sära.

*

Suusapataljonil oli seljataga pikk teekond.

Õhtu eel jõudsid nad madala võseriku alla, kus detsembrituul ei puhunud nõnda lõikavalt. Siin võis isegi süüdata väikese varjatud lõkke ning sulatada lumest kruusitäie kuuma vett. Toidukatlad olid jäänud kaugele lumme, neid võis oodata ehk alles hommiku eel.

Pataljon valmistus öömajale. Lagedal väljal, kus undab tuul ning keerutab tuiskav lumi, on mugavaks puhkepaigaks isegi paar allalaotatud kuuseoksa ning põõsaste tuulevari. Ja siin polnudki muud. Võitlejad heitsid üksteise kõrvale, ikka selg ja rind, ikka selg ja rind, nõnda et isegi kaetud telkmantlite all hakkas mõnusalt soe. Ainult kõige äärmistel külmetas ühel selg, teisel rind.

Võseriku all polnud veel kõik lõkked kustunud, kui kõlas käsk:

„Pataljon suuskadele!“

Vaevalt tund aega hiljem seisis pataljon juba lahingus.

Samal ajal laadis ühe tuulevarjulise mäekühmu taga pataljoni sanitaarpunkt veokilt maha kanderaame, kaste mitmesuguste sidemete ja rohtudega, palatkadest kokkupandavaid telke ning mingi plekktünni, mis hädapärast täitis ahju aset. Oli nõnda pime, et vaevu võis

märgata inimeste ja hobuste kogusid. Võib-olla just sellepärast tunduski velskrile, nagu puuduks mõni tema meeskonnast.

„Kas kõik on kohal?“ küsis ta meeste ümber käies, neid lugeda püüdes.

Talle vastas nägematu kogu vankri tagant:

„Siin ei näe ennastki, ammuks siis veel teisi.“

Nüüd otsustas velsker nimesid hüüda. Viis vastas, kuues jäi aga vastamata. Ja kuues olidki sina. Velsker hakkas kiruma:

„No küll määrisid mulle sanitari kaela... alati kaob nagu tina tuhka. Kord jääb vaatama raskekuulipildujaid, siis proovib automaate, varsti jändab juba granaatide ja süütekapslitega. Kontrollisin hiljuti ta sanitaarpauna, see näis iga päevaga paisuvat suuremaks ja suuremaks. No muidugi leidsin sealt vastu vahtimas kolm-neli granaati ja terve virna padruneid. Kui oleks niisugune väike kahur, mis mahuks sanitaarpauna, ta topiks selle sinna. Muidu on tore poiss, aga sanitariks ei kõlba, mitte ei kõlba, kohe hoopis teisest mastist.“

Hoopis teisest mastist... Võib-olla oligi velskril õigus, sest su lapsepõli ja noorus olid täis võitluse erutavaid silmapilke. See algas agulijõnglaste kivisõdadega, kus uulits võitles uulitsa ja linnajagu linnajao vastu. Neis vihastes võitlustes teenida salgaülema koht — see tähendas kaheteistkümneaastasele julgele ja võitlushimulisele noorukile juba suurt au. Kivisõjale järgnes poksiring, uus, eelmisest mitte vähem pingeline võitlus, kus vastase üle saavutas võidu ainult kiirem, täpsem ja taibukam võitleja.

Suur Isamaasõda rikastas su võitleja-iseloomu sügava mõttega. Sa astusid Lenini-Stalini partei liikmekandi-

daadiks ning töötasid võidelda kuni võiduka lõpuni. Ma ei tea, kuidas sa sattusid sanitaarrühma. See oli isegi ebaõiglane ja ülekohtune nii sinu kui ka kogu sanitaarrühma vastu, kuid niisuguseid lugusid juhtus siiski mõnikord. Sind huvitasid kuulipildujad, automaadid ja granaadid, kutsus lahing, meelitasid julged luureretked. Sanitaarpaunad, kandraamid, sidemed ja rohupudelid, kõik küll väga kenad ja tarvilikud esemed lahingus, tundusid sulle siiski võõrastena.

Ja nõnda juhtuski nagu iseenesest, et sa sel ööl ei laadinud tuulest varjatud mäekühmu pimeduses veokilt maha kandraame ja arstimate kaste, vaid asusid haigestunud sanitari asemele pealetungiva pataljoni juurde. Esimene rünnak ebaõnnestus. Sakslaste tihe miini- ja kuulipildujate tõkketuli tõmbas neile nagu raudse eesriide katteks ette. Tagapool prahvatas õhku kaks rohelist raketti.

„Rohelised raketid . . . pataljon tagasi!“ kõlasid käskjalgade hüüded.

Rühmad ja roodud hakkasid maantee kumeriku varjus tagasi roomama. Sakslane küünitas miinipildujate tule kaugemale. Mürsud lõhkesid otse teeserva taga. Piki teejoont välgatasid silmapilguks lõhkemise leegid. Kuulipildujate valangud ekslesid ikka veel nagu otsides ning kobades mööda pimedat välja.

„Närud!“ pigistasid võitlejad käed rusikatesse. „Püüavad tabada meie haavatuid.“

Ja seal sa kuulsidki seda esimest hüüet, appikutset, mis määras su võitlejatee. See kostis kuskilt pimedusest saja või sajaviiekümne meetri kauguselt. Seda nõrka, nagu viimase jõuga surutud hüüet polekski kuulda olnud, kuid tuul kandis selle rebitud kõla kuni maanteeni.

Keegi tõstis kuulatades pea ja ütles:

„Seal ees on üks haavatu.”

Kõik jäid kuulatama. Miinide plahvatuste ning kuulipildujate tärinate lühikesel vaheajal kostis eemalt nagu tume oigamine:

„Sani-ta-rid... sani-ta-r-i-d.”

Kaugemal põrises kellegi vihane hääl:

„Kuhu need sanitarid on jälle peitu pugunud, et neist lõhnagi pole?”

Talle vastati teiselt poolt:

„Siin lõhnab pisut joodi järgi.”

„Vaata hästi, vahest on kork pealt ära läinud.”

See polnud pilge, mis sundis sind tegutsema. Juba neist ammustest käsikämmudest ja kivisõdadest saadik oli sinusse juurdunud kindel reegel: aita seltsimeest ja löö vaenlast. Teisiti talitamine oli argus ja reetmine.

„Ma lähen!”

Paari hüppega olid sa üle maantee. Üheks silmapilguks välgatas su kogu veel miiniplahvatuse leegi valgusel, siis mattis kõike pimedus. Kõik jäid pinevil ootama ning ettepoole vaatama. Kuid seal polnud pimeduses midagi näha. Kas sind olid tabanud miinikillud või mööda välja vihisevad kuulid?

Alles poole tunni pärast kostis eespool lume rudin.

„Tulevad!” hüüdsid võitlejad üksteisele.

Hakkas nagu kuidagi soojem. Paar pikka varju hüppas üle maantee appi. Nad kandsid mõlemast jalast haavatud pataljoniülema käskjala maantee kumeriku varju.

„Aga kuhu sanitar jäi?” pärisid lähedalolijad.

„Läks tagasi... sinna oli jäänud veel kaks raskelt haavatut.”

„Tubli poiss!”

Sel ööl töid sa kuus raskelt haavatut sakslaste kuulide alt välja, kinkisid nad tagasi elule. Kui hommikul velsker sellest kuulis, ütles ta:

„Muidugi oli mul õigus ... tagala sanitariks ta ei kõlba, aga kangeline on siiski.“

Järgmisel ööl juhtus lugu, mis andis sulle nagu hoopis uue tõukejõu. Seni saatis sind igal uuel teekonnal mingi ebamäärane poisikesepõlve mulje: aita seltsimeest ja löö vaenlast. Nüüd aga haaras sind vägeva lainena sakslaste vihkamine.

See oli niisugune lugu.

Päeval lõi pataljon tagasi kaks vaenlase rünnakut ja valmistus vastu õhtut pealetungile. Kuid jälle varjasid sakslased endid nagu eelmiselgi korral tule ja terase läbitungimatu eesriide varju. Võitlusest väsinud rühmad ja roodud tõmbusid tagasi endistele seisukohtadele.

Sa olid juba minekuvalmis, et jälle aidata oma seltsimehi, kinkida neid tagasi elule, kui rühmakomandör hoiatas:

„Olge täna ettevaatlik ... võib ootamatult saksa sanitaridega kokku sattuda.“

Ta nagu kaalus mõttes midagi, päästis siis kabuuri võõrihma küljest lahti ning ütles:

„Võtke see igaks juhuks. Püstol on kergem käsitseda kui püss.“

Nüüd oli tee sulle juba tuttav. Siit-sealt kostsid veel mõned harvad paugud, millede pärast ei maksnud küürutada. Ka oli öö eilsest pisut valgem, nõnda et võis mõne sammu kaugusele näha. Põhjast tõusis tuul, mis ähvardas tuua pakast. Korraga kostis eestpoolt madala võseriku varjust rabin, nagu katsuks keegi sinna peitu pugeda. Sa haarasid püstoli kindlamini kätte ning roo-

masid teisest küljest ringi, kus ootamatult sattusid kokku haavatud sakslasega. See oli hirmunud, halises midagi arusaamatult ja hoidis oma haavatud kätt üleval. Siis näitas ta jalgadele, seljale ning peale, mille ümber oli mähitud side. Nähtavasti oli ta saanud paljudest miinikildudest haavata.

Nähes püstolit, langes ta selili ja hakkas nuuksuma.

„Halastage... võtke vangi... viige ambulantsi,“ kordas ta lakkamatult läbi nuuksete.

Sa mõistsid ta hirmu ja panid revolvri tagasi kabuuri. Järsku kostis eemalt revolvripauk. Mis see oli... kas saksa sanitarid?

„Oota... tulen tagasi.“

Sa hakkasid kiiresti liikuma paugu sihis. Juba mõne minuti pärast hakkas pimedusest jälle üks tume kogu paistma. See lamas selili, sinelihaagid lahti, nagu oleks keegi teda läbi otsinud. Ainsa silmapilguga nägid sa, et see kandis punaarmeelase sinelit ja rihmaga üle õla välitaskut. Välitasku oli avatud ning laiali puistatud. Tuul kandis rabistades lendlevaid paberilehti üle lume laiali. Ja just see asjaolu ärataski sinu tähelepanu. Surmasaanu oli siin lamanud juba peaaegu tund aega, kuid miks kandis tuul alles nüüd pabereid laiali?

Korraga haaras sind kole aimus. Mida tähendas see mõne minuti eest kuulnud revolvripauk? Sa kummardasid surnule lähemale ja haarasid ta käe. See oli veel soe ja lõtv. Mööda meeleskohta nõrgus alla vere must juga. Nüüd oli kõik selge.

„Elajad... mõrvarid... inimsööjad!“ kisendas sinus miski hääletult.

Sa roomasid edasi, ekslesid mööda lagedat välja, kuid see oli tühi. Ainult kaks meie sanitari vedas haavatud

jaokomandöri telkmantlil maantee poole. Nad kuulsid sinu jutustust mõrvatud punaväelasest ja vastasid:

„Meie kuulsime ka eile pauke, aga kui kohale jõudsime, ei leidnud ühtki haavatut. Kõik olid juba surnud. Võib-olla ka eile...“

Sulle meenus järsku haavatud sakslane.

„Tema peab selle eest tasuma... nad on kõik üht tõugu... ühesugused alatud elajad.“

Mõne minutiga jõudsid sa tagasi võseriku äärde. Haavatud sakslane lamas endises asendis, kuid nüüd oli ta rahulikum ega nuuksunud. Ta oli hakanud tumedalt aimama, et on kaks võitlusviisi: üks — halastamatu ja mõrvarlik, kus ei anta armu haavatuile, vangidele ega isegi lastele, teine — aus ja kangelaslik, kus isegi vastane jääb inimeseks. See avastus üllatas teda ennastki, sest kogu aeg oli talle räägitud hoopis teisiti. Kui ta nüüd jälle kuulis samme, sirutas ta käe välja ning ütles:

„Lepime ära... ma olen eksinud.“

Sa seisid silmapilgu vaikides haavatud vaenlase ees. Kuid nüüd justkui puudus sul jõud selle kordasaatmiseks, mida olid kavatsenud. Alles tüki aja pärast küsisid sa mõrult:

„Kas kuulsite ennist revolvripauku?“

„Kuulsin,“ vastas sakslane.

„Ja teate, mis see tähendas?“

Sakslane noogutas vaikides peaga. Tal hakkas nähtavasti jälle hirm. Sa olid tema ees justkui kasvanud kohtumõistjaks, kes nõuab nüüd aru. Su sõnad kõlasid tema kõrvus nagu piitsahoobid:

„Vaat... just sellepärast ei saagi meie leppida... on hilja. Leppimiseks peab olema kaks puhast kätt... kaks ausat südant. Aga teie olete juba ammu määrinud oma

käed ja rüvetanud südame. Nüüd jääb üle ainult halas-
tamatu võitlus. Meie võitlus on õiglane, — võit jääb
meile!"

Sel ööl naasid sa ainult ühe haavatuga — haavatud
sakslasega.

1948.

Emalt paistis hõbedana sädeleva jõelindi taga vana vene ajalooline linn — Kolomna. Vastu õhtust päikest kiirgas kirikukuplite sära. Üks sihvakas ja valge torn minaretitaolise tipu ning sakilise äärisega tõusis kergelt ning õhuliselt puude rohelusest nagu elevandiluust nikerdatud malevigur. Paremalt jaamast, just rööbaste taga, kerkisid suurte metallitehaste kõrged korpused. Nad näisid eemalt küngastelt vaadates nagu mööda maastikku laiuv võserik, sest kõik hoonete katused ja küljed olid saksa lennukite eest maskeerimiseks kaetud rohekas-pruuni võõbaga.

Tehaste ees asus väike purustatud jaam.

Seal huiklesid vedurid ning seisid tagavarateedel pikad ešelonid. Sealt kostis ka see laul ja lõõtspillitrall, mis kaikus kaugele üle jõe kuni vanade tammede alla.

„Siberlased,“ lausus minu kõrval lühikeste rutuliste sammudega astudes viienda roodu poliitjuht.

„Käisid neid vaatamas?“ küsisin temaga sammu pidades.

„Jah, hommikul käisin — tublid poisid. Kõik Kolomna tütarlapsed on jalutuks tantsitud. Jaamaülem ja komandant ei julge varjendist väljagi tulla. Kohe on trobikonas kallal: miks ešelon ei liigu, miks toppab siin tagavarateedel juba teist päeva, kas meid ei tahetagi lasta sakslasi materdama? Ja milline relvastus! Peaaegu kõikidel on uhiuued automaadid või poolautomaadid, läiki-

vad, kollasest saarepuust päradega. Tõepoolest, tore oleks nendega kaasa sõita!"

Vaatasin veidi kõrvalt ta näoilmet. See kõik oli õhinal öeldud nagu plahvatus. Ta sõnades põles mingi kannatamatu kärsitus. Olin neil päevil, mil ešelonid seisid jaamas, nii mõnegi võitleja näos näinud samasugust kärsitust, võitlusse tõttamise kannatamatut vaimustust.

Ja sellepärast algasin ma veidi kavalalt:

"Aga alles eile noomisid sa just sama jutu pärast kuulipildur Kuusalut."

"Noomisin..." vastas ta lauset lõpetamata.

"Kas poisil polnud siis õigus, kui tahtis siberlastega kaasa sõita? Ta ise on ju ka pooleldi siberlane, seal üles kasvanud, elanud ja töötanud."

Ta seisatas järsku ja vaatas mulle otsa niisuguse pilguga, et võisin ta hallides silmaterades hüplevatést sädemetest juba ette lugeda vastuse.

"Muidugi oli Kuusalul õigus, tuhatkordne õigus!" tagus ta rusikaga õhku. "See ongi nõukogude inimese patriotismi tunnus, et ta on alati valmis oma kodumaa eest võitlema. Ainult et see... no-jah, see pole alati õige distsipliini seisukohalt. Ja sellepärast... ainult sellepärast ei olnud Kuusalul ega minul käesoleval silmapilgul õigus."

Niisugune oli ta alati: tunnistas oma vigu ning eksimusi, andis võitlejaile alati õiguse, kus ta enda aus südametunnistus õhinal kaasa rääkis. Sellepärast armastasidki teda võitlejad kui poliitjuhti, nende kasvatajat.

Sammusime mööda peaaegu laudsiledat välja, millel kohisesid kaharad tammed. Oli juba tõrude mahakukkumise aeg. Kuid päike sädeles veel suviselt, suured kullid keerlesid peaaegu nägematute punktikestena

asuurses taevas ja eemal silmapiiril moodustas kaks jõge — Oka ning Moskva — hõbedase hargi.

Möödusime pikast majade reast imepisikeste rõdudega teisel korral. Mõnedel neist tuuldusid värvilised sulgvaibad ning patjade valged kuhilad. Majad oma roheliste aknaluukide, sik-sakiliste kelpade ja ilustatud trepesisistega meenutasid muinasjutu pihkarimaju. Tundus, nagu avaneks iga hetk kuskil mõni uks või aken ning lapsepõlvest nõnda tuntud kaju kireva seeliku, hallide juuste ja traatraamis prillidega kutsub meid maiustama oma rikkuste kallal.

Mu kaaslast haaras vist samasugune tunne. Ta seistas, vaatas üle majade rea ning lausus üsna tasa:

„Siin oleksin tahtnud oma lapsepõlves elada.“

Sammusime vaikides edasi. Olime jõudnud juba pika majade rea lõppu, kui ta järsku seistas, minu käest kinni haaras ja erutatult kähises:

„Vaata... vaata, just niisugune oli minu lapsepõlvekodu.“

Teerajast eemal, aedade taga tõusis vana losukile vajunud, sammaldanud katusega hoone, nagu neid tänapäeval ikka veel mitmel pool leidub. Kämblasuuruste ruutudega aknad algasid peaaegu maapinnalt. Aastakümnete-vanune õlgkatus oli vajunud üle majaservade nagu suur silmle vajunud lodumüts. Ukse vahel keerutas tuul ning pehkinud palkidest kandus justkui kõdunemise lehka.

Mu kaaslane oli haaratud sellest pildist. Ta kordas mitu ja mitu korda:

„Jah... see on Viljandimaa popsitare... minu lapsepõlvekodu. Ma tunnen kinnisilmi neid ruume: suurt ja pimedat savipõrandaga eeskoda, mille häma-

ras nurgas õlgedest asemel kõhib vanaema... kanaõrs kolme-nelja kokutava kanaga... ligane seasöögi-toober, mold kapsarauaga selle ees. Pimedates nurkades pesitsevad tondid, need tahavad alati haarata väikesi lapsi ja kuskile teadmatusse sügavusse kiskuda. Kambergi pole eeskojast palju parem, ainult, et seal asub suur ristjalgadega, puust laud, mille poole pilgud alati kisuvad ja mis ometi end ise ei kata, loe võlusõnu nii palju kui tahad. See on väga pahur laud, mingi koletis, millelt paari silmapilgu jooksul kaovad kõik leivaraasud ja pudrusuutäied. Ning kunagi ei saa neist kõht täis, mitte kunagi, isegi siis mitte, kui terve päev kükal ei käi. Palju sõbralikum on suur valgeks lubjatud ahi, mille koldes alatasa meeldivalt praksuvad või visisevad haod. Kui juua ämbrist kopatäis külma vett ja siis kolde paistel särgialust üles kergitades kõhtu soojendada, tundub, nagu hakkaks seal korisema maitsev piimasupp. Aga seda piima... jah, seda meelitavat, öösiti unes painavat hõrku piima saab ainult tilgakese kapsasupile. Siis on seal kambnis veel lai lavats õlgede, vanade krobikasukate ning kulunud vaipadega, kus viis-kuus tillukest pead elavad unenägudes vanaema jutustatud muinasjutte. Mõnikord on otse hirm ärgata, ikka ja ikka ja ikka tahaks enda ümber tunda seda unelmate muinasjutumaailma. Ning siis läheb sellest kehvast kodutarest kord tee välja laia maailma... esimene karjapäev rikka peremehe juures. Sellest on mõeldud, sellest on hirmugi tuntud, sest rikkad peremehed on peaaegu ühesugused. Nad löövad vihastades valjastega vastu karjapoisi kleenukest turja, kuid seal võib juhtuda sedagi, et suurauad satuvad silma või purustavad nina. Kõik popsitarede lapsed tunnevad Seakõrva-Mikku, kes käib pika

kepiga talust tallu, et takusesse kaelkotti kerjata kooruke leiba. Ta kobab kepiga iga sammu, nagu seisaks põlvini jões ning otsiks keerlevas voolus madalamat üleminekukohta. Ta ei näe peaaegu midagi, tema nina on kartulimugula-taoline ümarik kühm ja esihammaste asemel irvitavad igemete roosakad sakid. See on Tõusa peremehe töö, kellele Mikk õigeaegselt õueväravaid ei avanud. See'p see hirmutabki esimesel laia maailma astumise päeval, ajab hirmujudinaid üle keha. Aga seal on ka meelitusi... nelipühad ja jaanipäev, mil võib süüa nõnda palju nagu tahad ja sellest surragi. Ja sealt edasi... Sealt edasi läheb ikka tööinimese vaevaline elutee: hall, tuim, elutu. Lapsepõlve kuri toidulaud käib nagu nägematult kaasas, ootab iga peremehe, iga töökoja ja tehase ukse taga. Sellest ei saagi lahti, sellega sündis tööinimene ja see jäi tema surses ainukeseks päranduseks lastele."

Mu kaaslase kitsad huuled olid kõvasti vastamisi surutud. Ta hallides silmades väreles mineviku painajalik mälestus. See justkui oli teda kühmu vajutanud, haaranud pimedas popsitare eeskoja nurgas pesitseva nägematu tondikäega. Kuid ta püüdis end selle alt sirgu ajada, otsida abinõu, võlukepikest, millega igaveseks purustada see lapsepõlve lummutis. Ja ta leidis selle: eemalt rööbastelt kostsid veduriviled, kõlisesid vagunite puhvrid, kannatamatute siberlaste ešelonid hakkasid valmistuma edasisõiduks. Ta haaras mu käsivarrest kinni ning lausus peaaegu pühalikult:

„Just sellepärast kisubki mind möödasõitev ešelon kaasa, sest mitte kunagi ei tohi mu lastele ja lastelastele tagasi tulla see pime ja kohutav popsitare, milles mina olen mööda saatnud oma lapsepõlve. Ja sellepärast

tahangi võidelda nõukogude korra eest, tahan olla ustav ja truu ainsale töölisriigile maailmas — Nõukogude Liidule.”

— — — Kolm kuud hiljem seisis viies rood võitlustes.

Õhtul olid nad rünnanud tundmatuseni purustatud Nikulino sovhoosi läheduses asuvat surnuaeda. Sakslane oli end tugevasti kindlustanud müüride varju. Nende kuulipildujad niitsid nagu vikatitega üle lumise lagendiku. Külma detsembrikuu õhk helises miinikildude vilinast.

Enne öö tulekut tõmbus rood veidi tagasi. Võitlejad otsisid salkades mõne kõrgema lumekühmu või purustatud ahervarre tagant tuulevarju. Külmast kohmetanud sõrmed keerutasid vilkasid, lühike sõduriuni andis uut jõudu.

Ainult roodu poliitjuht ei maganud sel ööl. Ta käis ühe võitlejate salga juurest teise juurde, avas plekist tubakakarbi, istus varjatud lõkke soojas, rääkis võitlejatega. Tema sõnu kuulati huviga, nende sooja lihtsusse oli alatj peidetud mingi sügav mõte. Nad äratasid vihkamist saksa fašistide vastu, kinnitasid võitlejaid nende võitluse õigluses.

Ühe mäekumeriku veerul oli säilinud hunnik kive ja tükike telliskivimüüri. Korstna alumine osa seisis veel püsti ja selle varjus põles väike lõke. Salk võitlejaid soojendas tulepaistel kohmetanud käsi. Karm detsembrituul kihutas rabisedes üle lumekooriku, hammustades läbi sinelite ja viltide. Võitlejad pugesis üksteisele veel lähemale, see justkui andis sooja.

Pimedusest kostsid rabisevad sammud. See oli roodu poliitjuht, kes täna öösel justkui ei leidnud kuskil rahu. Ta astus rühmast rühma, jaost jakku, ühe salga juurest

teise juurde. Karm detsembrituul nagu ei hammustakski teda — ta käed on päris paljad.

„Seltsimehed!“ algas ta üsna tasa. „Meie ees on ahervarred. Kord oli see õnnelik kodu. Selle korstnajala ümber on mänginud lapsed. Selle akna juures on naine igatsusega oodanud töölt kojutulevat meest. Ent nüüd on kõik rusudes, hävitatud, purustatud. Võib-olla on nende kivide küljes koguni süütute laste, naiste ja vanakeste veri. Kes on seda korda saatnud? Fašistlikud mörvarid! Seltsimehed, rusikad töotuseks üles, maksame kätte!“

Ta viimased sõnad kõmasid nagu äike üle lumise välja. Kümned rusikad tõusid ähvardades pimedusest varjatud surnuaia müüride poole. Ja sel ööl andsid viienda roodu võitlejad oma komandõrile ning poliitjuhile sõna — homme vallutada sakslaste kindlustatud punkt surnuaial.

Pikkamisi koorus pimedast ööst välja udune hommik. Nagu valge eesniie ümbritses udu kogu ümbrust. Päikest ei näegi, selle asemel roosatas hommikus alumine udurant. Ainult tuul rebis aeg-ajalt sellesse tihedasse piimjasse massi pikad praod, mis mõne silmapilgu hõlju- sid nagu narmasteks rebitud valged pilved, siis jälle ühte liitudes.

Mida enam rood surnuaiale lähenes, seda rohkem taganes udu. Vaenlase kuulipildujad ja miinipildujad hakkasid tulistama. Sakslased ei näe küll lähenejaid, aga nad justkui aimavad varjava udu taga hädaohtu. Vihi- sedes langesid alla rasked miinid, rappus uduesriie, pihunes varajasse hommikusse nõetolmu.

„Sanitarid... sanitarid!“ hakkas keegi roodu kesk- kohast hüüdma. „Poliitjuht sai haavata... poliitjuht...“

Hüüe lämbus, lõigati katki.

Kaks sanitari jooksid ja leidsid lumel kägarduva kogu. Vaevalt kümme või viisteist sammu kaugemal mustas jälg. Kummargile langenud ja meelemärguse kaotanud poliitjuhi pea juures oli lumi värvunud helepunaseks. Näis, nagu polekski see veri, vaid mingi roosakas värv, mille ring valgel lumel ikka laienes ja laienes.

Sanitaridel polnud kanderaami ja nad hüüdsid:

„Andke telkmantel... poliitjuht on haavatud.“

Üks võitleja rebis sineliit telkmantli ja ruttas edasi. Sanitarid tõstsid haavatu sellele ja alles nüüd nägid mõned lähedalolijad poliitjuhi nägu. See oli üleni verine, vasakul palgel rippus mingi tump. Kas see oli purustatud silm? Parema käe sõrmed olid keskmiste jätkude kohalt purustatud, neist voolas ohtrasti verd.

Kui sanitarid telkmantli servadest kinni haarasid, ärkas poliitjuht meelemärgusele, tõstis terve käe otsmikule ning kähises:

„Kuhu te mind viite?“

„Sidumispunkti,“ vastas üks sanitaridest.

„Pange maha,“ ja nagu jõudu kogudes: „Ma jään siia... siin on minu koht.“

Sanitarid vaatasid nõutult teineteise otsa. Kas oli haavatu juba kaotanud selge mõistuse?

„Tehke, mis ütlesin,“ kostis jälle poliitjuhi hääl. See kähises, oli nagu suure pingutusega haavatu rinnast välja pressitud. „Minu rood võitleb... ma pean nägema võitu.“

Sanitarid aetasid telkmantli lumele. Kogu jõudu pingutades ajas poliitjuht enda küünarnukile ja hüüdis võitlejate poole:

„Edasi, seltsimehed! Verivaenlasest tuleb jagu saada.“

Võitlejad kuulsid ta sõnu.

„Kas see inimene ei tunnegi valu?“ mõtlesid nad.

Ei! Mõnel hetkel justkui kattis nägemist pilkane ja kuum pimedus. Ta surus hambad kokku ja võitis nõrkuse. Naeratus helkis nagu päikesepaiste üle kangelase näo. Võitlejad ei tohtinud näha, et ta kannatas metsikut valu. Tema kohus oli anda julgust ja eeskujut. Ta oli nende juht, õpetaja, kasvataja, tema ei tohtinud nõrkeda ega kohkuma lüüa. Võitlus pidi jätkuma, vaenlane hävitatama.

Eespoolt kostis hurraa. Nüüd nagu lõppes haavatu kogu jõud. Ta tahtis veel midagi küsida, kuid möödus tükk aega, enne kui suutis sõnu koguda. Talle vastas sanitar:

„Meie võitlejad on surnuaia müürid.“

Nüüd andis poliitjuht käega märku enese ärakandmiseks.

1948.

Pataljonikomandör Laskin sai vastu hommikut vaenlase traattõkete ees raskesti haavata ja kukkus hääletult jäätunud mullale. See oli sügisel koristamata jäänud kartulipõld, mille suurtükimürsud ja miinipildujate tuli oli peaaegu üles kündnud. Mõnikord öösiti käisid Laskini võitlejad siin kartuleid otsimas, mida siis küpsetati tagapool varjatud tulelõkkel. Pataljonikomandör Laskin oli neid ise maitsnud, ta käskjalg Saarmets hoolitses nende tagavara eest.

Kukkudes otseti ette, lõi Laskin valusalt otsmiku mingi mügeriku vastu. Ta karjatas korra, kuid seda vist ei kuulnudki kaugemal. Saadud hoobist hakkas kõik ta silmade ees keerlema ning ähvardas moonduda ainsaks uduseks pildiks. Mõnel silmapilgul näis, et ta kaotab meelemärkuse, vajub tühja, põhjatusse kuristikku. Kuid ometi tajus pataljonikomandör Laskin nii imeselgesti ja eksimatult, et see oli vaid tühine põrutus, tähtsusetu kriimustus ta haavaga võrreldes. Viimane asus kõhus, kuskil vasakul pool, kallates kogu alakeha justkui tuld täis. Mõnel silmapilgul näis, et ta seisab niisuguse väljakannatamatu metsiku valu piiril, kus inimene tahab karjuda üle kogu suurtükkide ja miinipildujate kõrvulukustava mürina.

Ent ta ei karjunud siiski, tema oli ju pataljoni komandör, selle ründesalga juht. See eneseteadvuse tunne oli

nii tugev ja murdumatu, et võis lümmatada kõik valud. Kuid selle asemel haaras teda järsku kramplik hirm, niisugune hirm, nagu võib olla inimesel, kes on alla libisenud järsust mäest ja saanud lühikeseks silmapilguks oma kukkumist peatada mingist nõrgast väädist kinni haarates. Ent see võis katkeda, järele anda, iga silmapilk juurtega mullast välja rebeneda, ja just niisugust allalangemise hirmu tundis ka pataljonikomandör Laskin.

Ta ei teadnud veel, mis oli teda haavanud.

Võib-olla oli see automaadivalang või terav mürsukild, mis võib inimese lõigata peaaegu pooleks. Kuid ükskõik, mis see ka oli, see oli teda tabanud nagu tabab kirvehoop laevatrossi. Ta tundis, kuidas hakkas pikkamisi justkui kuskile kaugusse hajuma, kaduma vastiku lõtvuse ning tinase raskuse alla. See mähkis end nagu püüdis ta ümber, sidus kõik ta liikmed, litsus abitu tombuna vastu maad. Mõnel silmapilgul, kui jahe tuul puges ta sinelihõlmade alla või välgatas läheduses lõhkeva miini leek, ta justkui virgus pisut sellest tarretusest. Siis püüdis ta nagu vägivaldselt end sellest lahti raputada, avaldades kogu oma elada tahtva tahtejõuga protesti selle lõtvuse, liikumatuse ja allaandmise vastu. Aeg-ajalt ta tundiski, nagu oleks see tinane raskus taandunud, jätnud teda rahule, kuid järgmistel minuteil hiilis see jälle uuesti lähemale, hakkas teda ründama justkui uue kavalusega — unise väsimusega.

Korraga tungis pataljonikomandör Laskini teadvusse mingi tuttav heli. Kas ei hüüdnud keegi kahe miiniplahvatuse kõmina vahel tema nime? Nüüd kuulis ta seda uuesti, päris selgesti, see kostis vasakult, tema kõrvetava valu poolsest küljest.

„Siin!“ vastas Laskin mingi ebamäärase häälega, mis oli talle endalegi võõras.

Järgmisel silmapilgul vilksatas miski tema lähedal, puudutas teda ja karjus temale läbi miiniplahvatuse pahina kõrva:

„Seltsimees pataljoni komandör... seltsimees pataljoni komandör!...“

Ka Laskin oleks tahtnud karjuda vastu, kuid ta suutis ainult kähiseda:

„Kas sina... Saarmets?“

„Jah, mina... Ma aitan kohe... kutsun abi...“ See oli tema käskjalg, Siberi poiss, eestlane, kelle vaarisa oli olnud mõisa teomes, kes lahkus oma sünnimaalt, et otsida paremat elu ning kindlamat peavarju kaugel Siberis.

Ka pataljoni komandör Laskin oli pärit Siberist, veidi lõuna poolt, Altai mägede jalalt. Temagi esivanemad olid rännanud sinna karmile maale uut elu rajama. Nüüd võitlesid nende järeltulijad, üks Läänemere rannikult, teine Volga kaldailt siin Lenini linna kaitsel koos. Neid ei eraldanud seegi vahe, et üks oli komandör, teine punaväelane, sest nad olid Nõukogude võitlejad. Neid sidus veel koguni väga lähedane tunne: nad olid mõlemad siberlased, selle kauge maa ülesehitajad.

Siberlased... selles sõnas otsekui peitus varjatud uhkust ja iseteadvust. Siberlaste jaoks polnud külma, pikka ja väsitavat rindeteekonda, unetuid päevi ega öid. Nad olid lõbusad, naersid, tantsisid, kuid sealsamas ka kuidagi külmad, karged, mõnikord pisut jäigadki. Kui sakslased tungisid Oktoobri raudteeni, Šlüsselburg seisis tulekahjude kumas ja tuhanded vaenlase suur-tükid, veokid ning tankid lähenesid raudse rõngana

Lenini linnale, muutus pataljoni komandör Laskini kangekaelne ja kondine nagu mõne nädalaga väga kahvatuks ja kitsaks. Ainult ta tumedad silmad põlesid pakside kulmupuhmade all ähvardavalt, neis sähvatas vahetpidamata leek vaenlase kaevikute ning punkrite poole.

Ta ise muutus lihtsamaks, tõmbas selga punaväelase sooja karehalli sineli ning hakkas käima lohmakais presentsääristega saabastes. Ainult vaskpandlaga komandöriühm ja kaks tumepunase emailiga kaetud püstkülikut sinelinurkadel reetsid temas veel komandöri. Oma staabi — kirjutajad, käskjalad ja sidemehed — keda tal ikka kippus millegipärast aeg-ajalt üle ettenähtud koosseisu rohkem olema, saatis ta laiali roodudesse.

„Minge, seltsimehed, kellel on nüüd aega teie paberid lugeda, sest kogu Leningrad tahab pauke kuulda,“ ütles ta neile veidi järsult, kuid südames polnud see mõeldud halvasti.

„Õigus!“ vastasid võitlejad ja läksid oma üksustesse.

Kui varem pataljoni staap asus viissada või kuussada meetrit eesliini üksustest tagapool, siis nihkus see nüüd justkui lähemale. Tõsi küll, mitte staap ei nihkunud lähemale, vaid pataljon kaotas mõne kaevikute rea, kindlustatud ribakeše, kuskil ees asuvad suurtükist peaaegu maatasatambitud ahervarred. Aga staap jäi ikka paigale, staap muutus mõnikord esimeseks liiniks, kus telefonistidel tuli rohkem kasutada püssi ja granaate kui oma sideparaati.

Ja siis võitles ka pataljoni komandör Laskin ise nagu iga teinegi punaväelane. Ta haaras pihku raskekuulipilduja käepidemed ning avas niisuguse põrgutule, et

sakslased olid justkui naelutatud maa külge. Neid hävitasid siis külgedelt rakettide valgusel granaadiheitjad või täpsuskütid. Neil võitlussilmapiilkudel polnud enam auastmete vahet, siin liitus kõikide visadus, vaprus ja mehisus ühiseks kangelasteoks. Ka käsklused muutusid siin justkui ülearuseiks, päris tarbetuiks, sest oli ainult üks nii lihtne ja karm käsk: see oli pataljoni viimane piirjoon, siit polnud enam kuskile taganeda. Ja selle karmi käsu oli otsuseks teinud pataljon ise, sellest tuli kinni pidada nii reavõitlejail kui ka komandöridel.

Nüüd aga lamas pataljonikomandör Laskin raskesti haavatuna peaaegu vaenlase traattõkete ees, ja vinguv põhjatuul puistas ta üle koltunud lehtedega. Käskjalg Saarmets katsus teda üles tõsta, kuid see tekitas pataljonikomandöriks niisugust väljakannatamatut valu, et käskjalg asetas ta seda nähes tagasi kartulivagude vahele.

„Hei, seltsimees!“ hüüdis Saarmets ühele möödavilksatavale kogule. „Aita . . . siin on pataljonikomandör.“

„Kas haavatud?“ küsis see end kuulide eest varjates maa lähedale litsudes.

„Jah . . . raskesti.“

Neil polnud palju sõnu tarvis teineteise mõistmiseks, sest iga minut luuras nende ümber surm. Niisuguses olukorras aitas sageli mõnest viipest või üksikust sõnast, et mõista kõike. Suurekasvuline võitleja roomas lähemale ja juba järgmisel minutil nad kandsid, lohistasid ja rebisid oma komandöri üle konarliku põllu. See oli neelt piinarikas, kogu see lühike teekond, mida inimene oleks suutnud ära käia viie minutiga. Ent siin plahvatasid iga silmapilk mürsud, sähvatasid rakettide valgusjoad ja vingusid kuulid. See teekond oli võib-olla veel

raskem kui rünnak, pealetung vaenlasele, sest siin pidid nad kandma oma abitut komandöri.

Mõnel silmapilgul, kui nad viskusid kägeras pikali, kuuldes, kuidas pimeduses sakslaste miinipildujate mürsud male järjekorras nende ümber tampisid hiiglakärgatustega maad, ei suutnud pataljonikomandör Laskin enam taluda teekonna piina. See näis olevat üle ta kannatuse piiride.

„Seltsimehed... jätke mind siia... küllap pärast, kui vaikseks jääb” haaras ta küüntega oma abistajate sinelivarrukaist kinni.

See ei olnud palavikuline sonimine. Ei, ta oli kogu aeg meelemärkusel, kuigi tundis, kuidas justkui miski surus end tema ümber koomale, muutus järjest raskemaks ja rõhuvamaks. Seda näisid aimavat ka need kaks võitlejat, tema käskjalg ja suurekasvuline automaatur, kes iga miiniplahvatuse silmapilgul oma kehadega teda pooleldi katsid ja varjasid. Neile tundus, nagu jookseksid nad võidu kellegi nägematuga, kes kihutas pimedal väljal nende kõrval, püüdis neist ette jõuda.

„Meie ei jäta teid siia, seltsimees pataljonikomandör,” kordas ikka ja jälle vastuseks käskjalg Saarmets.

Ja hoolimata sellest metsikust valust, mis nagu tuhande terava küünega rebis tema sisikonda, tundis pataljoni-komandör Laskin neist sõnadest imelikku liigutust. Nad ei jäta teda, tublid poisid! Mõnigi kord oli ta tahtnud teada saada, mida mõtlevad võitlejad temast, kuidas nad suhtuvad tema sõnadesse ja tegudesse. Ta oli tahtnud proovida nende usaldust oma komandöri vastu. Kuid ikka tundusid need abinõud talle kunstlikud ja pinna-pealsed. Raske oli vaadata oma pataljoni hinge, lugeda selle mõtteid, tunda selle soojust.

Aga nüüd oli see proov eksimatu, selles ei saanud enam kahelda.

Nad varjasid endid jälle ühte lohku, sest ümberringi põrus lõhkevaist miinidest maa. Just nende ees ja taga paiskusid mullakamakad üles, pihunesid õhus ja sadasid rabisevate tükkidena alla. Saarmets haaras pataljoni-komandöri ümbert kinni, kuid teiselt poolt ei aidanud teda keegi.

„Bondarenko!” kähises ta.

Vastust ei tulnud.

„Mis on?” küsis pataljoni-komandör Laskin pead liigutades.

Talle tundus, nagu oleks juhtunud tema lähedal midagi erakordset.

„Ei midagi,” vastas Saarmets. „Seltsimees pataljoni-komandör, hakake mu kaela ümbert kinni. Siin on kolmekümne sammu kaugusel müür, selle taga on juba julgem. Ja seal on esmaabipunkti... see on tühine maa.”

„Aga Bon... Bondarenko?”

„Haarake kinni... muidu on teil veel valusam.”

Kolmkümmend sammu... see pole pikk maa. Selle maa võib ära käia ka kõndides kümne sekundiga. Kuid punaväelasele Saarmetsale tundus, nagu polekski sel vahemaal lõppu. Kaks korda pidi ta heitma koos haavatuga maha, ootama pikki minuteid, kuni vaikisid silmapilguks miinide plahvatused. Ta vasak käsi tuikas, nagu oleks ta selle kukkudes ära löönud. Aga viimaks, nagu pärast pikki tunde kestnud pingutust jõudis ta siiski selle varjava müüri taha, mis kaitses neid kuulide ja mürsukildude eest.

Kümme minutit hiljem võtsid ühes keldrisuus kaks sanitari temalt haavatud pataljoni-komandöri vastu.

„Võite tagasi minna oma üksusse,“ lausus üks sanitaridest üle öla.

Järsku tundis Saarmets, nagu oleks ta maha jäetud, päris üksi. Tal polnudki õieti üksust, tal oli ainult pataljonikomandör, inimene, kelle eest ta hoolitses, muretses, võitles. Alles õhtul oli ta toonud sealt traataia eest põlult kartuleid ning keetnud neid nõgises katlakeses. Siis olid nad roomanud vaenlase kuulipilduja tule all roodudesse ja rühmadesse, ette valvepostide juurde. Kuskil ahervarte vahel sulges neile kuulipildujatuli tee. Mitu minutit ootasid nad kõrvuti ja kuulatasid, kuidas valangud justkui saagisid külmanud maad. Siis hakkas vaenlase kuulipildur nähtavasti linti vahetama ja nad kasutasid seda lühikest silmapilku tulistustsoonist ülejooksmiseks.

Nüüd oli ta üksi, tema kõrval polnud enam seda kallist inimest. Saarmets pööras ringi, kuid siis meenus talle valutav käsi.

„Kas saaksin kätt siduda... kukkusin vist?“ küsis ta päris araksmuutunult.

„Astuge sisse... velsker vaatab järele.“

Ta astus kivitreppi mööda alla, mille lõpus avanes kõrge võlvlaega kelder. See lõhnas veel õunte järele, siin oli vist olnud puuviljaladu. Kastidel vilkus paar tulesilma, mis ei jõudnud täiesti valgustada suurt ruumi.

Saarmets võttis sineli seljast ja rebis varruka lahti. Kuid silmadega saatis ta ikka sanitare, kes asetasid pataljonikomandör Laskini madalale asemele. Eemalt tuli, kittel sinelile tõmmatud, arst ja kummardas rutuliselt haavatu kohale.

Keegi oli haaranud ka Saarmetsa käe ning pigistas seda veidi altpoolt küünarnukki. Oli valus, kuid ta ei pööranud pilku arstilt ega oma pataljonikomandörielt.

„Miinikild,“ lausus keegi nagu ääretus kauguses tema ees. „Pintsetid! Selle võtame kohe välja. Evakueerida pole vajalik... siinsamas.“

Arst ajas end pataljoni komandör Laskini kohal sirgu ja hüüdis:

„Sanitarid, kandraam! Silmapilk evakueerida!“

Ka pataljoni komandör Laskin ise kuulis nähtavasti seda hüüet, sest ta avas silmad. Suure vaevaga tundis ta oma ümber seisjaid, valgete, justkui jäätanud vurrudega arsti, kaht kandraamiga ruttavat sanitari ning Saarmetsa. Saarmets... ta tuletas midagi meelde... mis see ometi oli?

Jajah, ta mäletas, kuidas Saarmets oli ta leidnud pea-aegu vaenlase traataia ees. Ja siis see hirmus piinarikas teekond. Kuid see polnud ikka see, mida ta tahtis meelde tuletada. Näis, nagu oleks ta unustanud midagi tegemata, mida oli kavatsenud teha juba ammu. Mis see ometi oli... mis see oli, mida ta just Suure Oktoobrirevolutsiooni pühadeks kavatses korda saata?

Sanitarid panid kandraami maha ja astusid pataljoni komandör Laskini aseme juurde.

„Oodake,“ tõrjus see järsku käega. „Andke mulle pliiats ja paber.“

„Seltsimees pataljoni komandör, meie ei tohi silmapilku viivitada. On vajalik otsekohe operatsioon teha,“ astus arst lähemale.

Laskin sai justkui uut jõudu juurde.

„Jah,“ kähises ta, must juuksetukk langenud higisele otsmikule „... pole silmapilku aega viivitada. Andke kiiresti pliiats ja paber.“

„Tooge ruttu,“ viipas arst lähedalolevale naissanitarile.

See käristas ühe rohukasti kattest tüki krobelist pruuni

paberit ja otsis laualt pliitsi. Sanitar hoidis haavatu ees taburetti, mida see tarvitas kirjutuslauana. Ta kirjutas kiiresti raske käega mõne rea. Siis pröksatas katki pliitsisüda. Näis nagu jääkski pooleli see viimne kiri, sest pataljonikomandör Laskin langes pooleldi taburetile. Ta vedas veel murdunud pliitsiga mõne aape ja langes siis selili.

Kui sanitarid pataljonikomandör Laskini kanderaamile asetasi, hoidis ta ikka veel käes seda koredat paberilipakat. Ta silmad olid avatud, neis tuikas veel elusäde.

„Punaväelane Saarmets...“ surus ta nagu viimase õhu-
raasuga kopsudest. „See... see siin on sulle minu poolt soovitus ellu...“

*

Suure Oktoobrirevolutsiooni pühade eelpäeval toimus teise roodu kommunistlike noorte organisatsiooni koosolek. Suurtükimürskudest purustatud tehase katlamajja oli kogunenud paarkümmend noort. Pragisev ja sädemeid pilduv tõrvik valgustas purustatud ruumi. Selle all tõusis püsti roodu kommunistlike noorte organisaator, pikk, kärisenud sinelis võitleja ja luges vaevalise valguse paistel:

„... on tulnud sooviavaldus Eerik Jaani pojalt Saarmetsalt ULKNU liikmeks astumiseks. Soovitajad teise roodu punaväelane Anatoli Sergejevitš Sorkin ja esimese pataljoni komandör UK(b)P liige Mihhail Antonovitš Laskin...“

Ta peatus silmapilguks, hoides käes kortsunud paberitükki. Siis jätkas jälle:

„Seltsimees pataljonikomandör Laskini soovitus pole küll vormikohane; ka allkirjast on raske, peaaegu või-

matu aru saada. Kuid me teame kõik, missuguses olukorras meie armastatud komandör oma soovitus kirjutas. Seepärast teen ettepaneku: austada Leningradi kangelasliku kaitsja viimset soovi ja lugeda soovitus kehtivaks."

Purustatud ruumis kerkisid püsti kõigi koosolijate käed.

1948.

1

Ühel väga külmal veebruaripäeval olin ma teel haiglast oma väeosa asukohta.

Juba hommikust saadik polnud ma näinud peaaegu ainustki tervet hoonet ega maja. Ainult siin-seal maantee ääres paistsid mõned lumme tuisanud külade ahervarred. Tuul puhus neist üle, keerutades kuhjadena lund ümber pooleldi põlenud väravapostide ning sakiliste ahjurusude.

Mul oli ees pikk teekond, sellepärast hakkasin juba pärast keskpäeva otsima öömaja. Kuid mu pilk eksles asjatult maanteeäärsetel tühjadel põldudel. Paistsid silma ainult mõned vanad tuleasemed, kus nähtavasti tuli ka minul öö mööda saata.

Õhtu eel nägin just maantee ääres ühe lumevärava varjus kükitamas kaht mäardunud kasukas võitlejat. Nende vahel pragises väike tulelõke, millel orgi otsa pandud nõgises sõdurikatlateses sulas lumi pikkamisi veeks. Kuid rindeteedel, kuhu kostab veel kauge suurtükkide kõmin ja kus õhtuvidevikust kuni hommikuni võib näha üle taeva ristlemas helgiheitjate otsivaid valgusvihte, nimetatakse seda lumevett palju kõlavama nimega.

Ja nõnda hüüdsid ka mõlemad tule ääres istujad minu poole:

„Tervist, seltsimees vanem! Tulge soojendage sõrmi ja rüübake kruusike teed.“

Neil lumistel rindeteedel, kus alatasa liigub teekäijaid — välilaatsarettidest tulevaid ning oma väeosi otsivaid võitlejaid, mõni lühikest puhkust saanud kojumineja, sapöörid, side-käskjalad, transportroodude voorid ja mitmesugused majandusmehed, kes ikka midagi otsivad, veavad ning tassivad, tunnevad vastutulijad juba eemalt üksteist mingi aimamatu vaistuga. Ja nõnda aimasin minagi läbi lume meeste poole kahlates, et mu teekaaslased on tankistid, need alati rõõmsad ja uljad poisid, kellel õlilaigulise kasuka all tuksus soe, alati seltsimehelikult abivalmis süda. Nähtavasti olid nad pärit samast rajoonist ja saanud kojuminekuks nelikümmend kaheksa tundi lühiajalist puhkust.

Ka neile tundus kohe selge olevat, kust ma tulen ja kuhu lähen.

„Haigemajast, eks ole?“ naersid mõlemad rõõmsalt, nihutades end koomale, et mulle ruumi teha.

Nad olid nii sarnased, mõlemad elavad, nõtked, kiireta liigutustega, et pidasin neid vendadeks. Ühe eraldamiseks teisest pidin valima kõrbenud kasukasiilu, mida üks neist kandis. Kui noogutasin nende küsimusele jaatavalt, rääkisid nad läbisegi edasi:

„Arvasime kohe, et haigemajast... seda oli juba astumisest näha. Oleksid meie kaheksalised siin, aitaksime edasi. Aga nüüd istuge mõneks minutiks tuulevarju jalgu puhkama, rüüpame teed ja keerame suitsu.“

Istusime lumevärava varjus väikese, sädemeid pragistava tulelõkke soojas üheskoos mõned mõnusad minutid, rääkisime üksteisele oma teesihtidest, rüüpasime tulist lumevett tükikese suhkruga keelel ning keerasime ajalehepaberisse peaaegu vaksapikkusi vilkasid. Niisugused mõnusad silmapilgud soojendavad sõjamehe südant. Sa

tunned jälle seda katkematut sidet, mis ühendab sind nagu nähtamatute niidikestega kõigi nende vaprate pataljonide, polkude ja diviisidega, kes võitlevad sel silmapilgul kuskil kaugel sulle tundmatul sõjatandrel. Sa kuuled tumedat suurtükkide kõminat ja korraga tahad jälle olla oma seltsimeeste keskel. Kõik su ümber justkui muutub neist mõtetest palju soojemaks, lihtsamaks ja lähedasemaks. Ununevad karmide võitluspäevade raskused, pakane, mis põletab läbi sineli ja viltide, kivikõvad kuivikud, millega võib puruks murda hambaid, kõik tähtsusetud pahandused ning tusatujud. Isegi külm veebruari-päev nagu taandub märkamatuks kaugemale.

Viimaks said meie teekruusid tühjaks, ja soojendav lõke hakkas kustuma. Aeg oli jälle minna, rindeteede puhkesilmapilgud pole pikad.

Kui ma minekule tõusin, küsis põlenud kasukasiiluga tankist:

„Kas lähete läbi Velikije Polje?“

„Jah, just sealt.“

Ma nägin ta näol liigutust, nagu oleks see nimi talle meenutanud mingi mälestuse. Haarates oma tugevate kätega mu õlgade ümbert kinni, ütles ta elavalt:

„Jah, minge just sealt läbi . . . siis näete, et meie, sõjamehed, polegi võib-olla need ainukesed, kes on ära teeninud võidu au ja kuulsust. Näete inimesi, kes on rohkem väärt „Punast Lippu“ kui mina. Minge jaama taha väikesesse majja öömajale, seal võetakse teid vastu nagu oleksite kodus. Leiata selle kohe, see on ainuke terveksjäänud hoone ümbruses. Tervitage meie poolt.“

„Jah, viige tervist,“ lausus ka teine tankist püsti tõustes. „Oelge pererahvale, et vennad tankistid tervitavad, küllap siis mäletavad.“

„Tervitan,“ ulatasin oma teekaaslastele käe ning astusin edasi.

Seal kuulsingi ma esimest korda sellest majast jaama läga.

2

Velikije Polje oli üks neid väikesi jaamu Rževi-Velikije Luki raudteel, mis seisis alatasa sakslaste õhurünna-kute löökide all. Neljakümne teise aasta veebruarikuus ei olnud veel kogu raudtee täies ulatuses vaenlasest puhastatud. Kaugel selja taga olid sakslased muutnud selle raudtee sõlmpunkti — Rževi linna — kindlustatud vööndiks.

Kuid siia saabusid juba Bologoje kaudu pikad ešelonid laskemoona, varustust ja relvi. Siin valmistati kogu agarusega ette üht uut pealetungi tugialadest, mis aitasid hiljem kaasa Rževi, Belõi, Smolenski ja paljude teiste Nõukogude linnade vabastamisel. Siit läksid ka tagalasse rongid haavatutega ning puhkusele minevad väeosad.

Seda kõike varitsesidki peaaegu nägematus kõrguses tiirlevad vaenlase luurelennukid.

Määratu laia platsi, kus varem olid seisnud jaamahooned, laod ja elumajad, katsid nüüd ainult rusud. Endist jaamahoonet võis ära tunda vaid kahest püstijäänud sambast: purunenud ukse piitadest. Kuid needki varisesid tükk-tükkilt uute pommituste põrutustest, pudenesid tolmuks, mida kandis tuul ja ešelonide laadijate jalad kõigile ümberkaudsetele teedele.

Ajutine jaam asus sügaval maa all kahe meetri paksuse betoneeritud laega varjendis. Siin vilkusid kitsastes käikudes tuled, klõbisesid pakk-kastidel morseaparaadid ja helisesid telefonid. Jaam töötas ning elas, ešelonid

tulid ja läksid. Sakslaste peaaegu igaõised rasked pommitamised ei suutnud ainsaks tunnikski seisatama panna vabrat jaama võitlevat elu.

Kui ma sammusin tol õhtupoolikul väikese majakese poole, millest rääkisid tankistid, mõtlesin sügava aukarutuse tundega inimestele, kes siin töötasid ja võitlesid. Sest ka siin kestis võitlus — võitlus laskemoona, varustuse ning relvastuse eest. Seda nõudis tohutul määral rinne, see kindlustas raskelt kättevõidetud võitu ja tagas kiiluna edasitunginud diviiside ning korpuste julgeoleku. See polnud mitte vähem kangelaslik võitlus kui eesliinil. Võib-olla oli see koguni raskem, kõiki inimese moraalseid jõude nõudev, sest siin ei seisnud eesmärgidena silmade ees vaenlase kindlustatud punktid, kaevikud, tükike vägivaldselt röövitud Nõukogudemaad, mida tuli tagasi võita, puhastada vaenlasest. Siin justkui kaotas see võitlus oma piirid, need selged tähised, mis annavad lahingutes ka kõige raskematel silmapilkudel võitlejaile uut jõudu. Võitlus kees siin justkui nägematu vaenlase vastu, kes ründas salakavalalt ja ootamatult peaaegu kaitsetuid inimesi, purustas ning hävitas mõne minuti jooksul kõik ettejuhtuva, ja kadus siis jälle niisama järsku nagu oli ilmunudki.

Alles seda kõike mõeldes mõistsin ma õieti tankisti sõnu.

Juba tihenes talveõhtune hämarik hävitatud asula kohal, kui pöördusin üle autoratastest läbisõtkutud laia maantee väikese majakese poole. Alles nüüd märkasid, et need lumised lagendikud polnudki elutud ega tühjad. Iga kühm ja kungas, iga purunenud ahjualune kelder või müüri varjatud külg oli andnud varju kümnetele inimestele. Elu, mis oli võimatu maa peal, oli pugunud varju

maa alla. Mitmelt poolt vilkusid telkmantlitest ukseavade varjust tulelõkked, kostis lauluviise ja jutukõminat. Kas need olidki kuulsad Velikije Polje jaama laadijad, kellest olid mulle rääkinud tankistid?

Väike majake oli ainus terveksjäänud hoone pikas ahervarte reas. Näis peaaegu uskumatu, kuidas see puust hoone võis jääda puutumata enam kui aasta kestnud pommitamiste sajus. Ent ometi seisis ta seal, üks katuse külg ripakile vajunud nagu murtud linnutiib, kõik seinad täis pommikildude arme. Kuid niisugusenagi ta elas, püsis kindlalt, võitles nagu kõik muugi siin paljukannatanud maa-alal. Praegugi kostsid maja suletud luukide vahelt tuttavad bajaanihelid. Keegi mängis vana vene rahvaviisi, kus neiu meelitab noormeest kohtamisele. Koputasin vildigaranditud uksele, kuid mulle ei vastanud keegi. Koputasin uuesti ja astusin siis, jälle vastust saamata, suurde, ilma eeskojata valgustatud ruumi.

Esimesel silmapilgul pimestas mind ere valgus, suur laelamp, mis ujutas kogu ruumi üle helendusega. Ma polnud enam kaua aega näinud niisugust valgust, see paisitis nagu ammuunustatud maailm. Jäin päris kohmetunult ukse juurde seisma, sõduri seljakott ja nõgine katlake käes.

Keegi hüüdis kaugemalt:

„Sulgege uks, lasete kogu ruumi külmaks!”

See oli suurte juuksesalkudega komandöri vormis mees, kes kummardas laua otsa juures oma lugematute täiskirjutatud paberilehekeste üle.

Alles nüüd märkasin, et mu selja tagant pahvatas ruumi keerlev hall aurupilv. Sulgesin ukse ja hakkasin silmadega otsima pererahvast, et anda edasi tervitusi tankistidelt ning paluda öömaja. Ja seal nägingi — selles

ei võinud eksida — perenaist. Ta oli pikk naine, aastatelt võib-olla viiekümne ümber, kuid ikka veel sirge rühi ja isesuguse väarika käitumisega, mis justkui kuulus lahutamatult tema külge.

Paljud neis aastais naised saavad meile kohe esimestel silmapilkudel kuidagi lähedasteks ja armsateks, sest nad meenutavad mõne liigutuse, näojoone või sõnaga meie emasid. Teised mõjuvad jälle oma naeratuse ja lahkusuga, kustumatu nalja ja lõbususega, mis on justkui osake nende isikust. Kuid selle väikese majakese perenaisest hoovas, tahaksin koguni öelda kiirgas, midagi muud, niisugust, millele ma ei osanud esimesel silmapilgul nimegi anda.

Ta astus väga tõsise ilmega üle ruumi, riietatud üleni pikka musta kleiti, mille kaelust piirasid hallid juuksed. Koldes kees suures pajas teevesi, ja kuigi ta ei heitnud sinnapoole pilkugi, näis ta ometi teadvat, et seal on kõik korras. Bajaanimängija madaldas tooni ja püüdes kinni perenaise lahke pilgu, naeratas oma rõõmsate silmadega tema poole. Suurte juuksesalkudega komandör, kes kogu aeg oli agaralt töötanud, tõstis oma täiskirjutatud paberilehtedelt pilgu ning ütles:

„Maria Vassiljevna... ilmaaegu tülitasite end... ma oleksin ise äratanud seltsimees polkovniku. Ta ongi mul tüliks, kogu aeg norskab nii vägevasti, et ajab tuuletõmbusega mu konspekti segi.“

Ruumis naerdi, kuid perenaine jäi endiselt tõsiseks. Ent see polnud mingi tardunud jäikus, kalk tõsidus, mis muudab inimeste ilmed nagu kiviseks. Seda tõsidust justkui hingestas suur soojus ja väarikus, südamlük osa-võtt kõigest sellest, mis sünnib tema ümber. Ta näis emana, kel on ainult hool oma laste pärast.

Perenaine astus valgekclubjatud ahju juurde ning hõikas:

„Seltsimees Anton Sergejevitš ... tõuske üles ... aeg on teele asuda.”

Ahjukummil ajas end istukile suur mees ja riputas jalad alla. Ta hakkas ringutama nõnda, et ruumis oli kuulda roiete ja liikmejätkude naksumist:

„No oli see aga uni,” põrises ta jäme hääl peaaegu lae alt. „Ma pole justkui sada aastat nii hästi maganud. Lihtsalt, sellest magamisest maksab juba eesliini-augus unistada ja und näha.”

Kogu põrand rappus ja suur laelamp lõi kõikuma, sest hiiglane oli ahjult alla hüpanud.

„Tuhandekiloline kukkus, aga ei lõhkenud,” naeris suurte juuksesalkudega komandör oma pabereid laualt kokku korjates. „Maria Vassiljevna, kes nüüd pärib seltsimees polkovniku ilusate unenägudega sissemagatud ahjupealse?”

Samal silmapilgul nägin ma enesel perenaise pilku. Tema vaade ei uuristanud ega puurinud mind, kuid ometi hoomasin ma, et ta tundis mind eksimatu pilguga. Astusin sammu lähemale ja ütlesin:

„Toon teile tervitusi vendadelt tankistidelt. Nad juhatasid mind siia öömajale ... tulin välilaatsaretist ja mul on ees pikk teekond.”

Nimetasin tankistide nime, mille olen nüüd unustanud.

Arvan, et perenaine naeratas pisut. Vähemalt oli see rõõmus vari, mis korraks nagu välgatas üle kogu ta näo. See andis ta silmadele sooja läike.

„Mäletan neid ... vägilasi ... mäletan. Sakslased süütasid veel ühes küla otsas majasid, aga nemad tormasid juba teisalt oma tankiga sisse. Paar korda said sakslaste

kuulipildujad plõgistada, siis olid juba nende torud kõverad. Nagu koortekarja ajasid need poisid hallivatimehi mööda lumiseid teid taga. Aga õhtul istusid meil ja jutustasid: „See oli hea sünnipäev, seda saab elu lõpuni mäletada.“ Nad olid kaksikud, sarnased nagu kaks tilka vett. Sel päeval saidki nad alles täisealisteks — kahekümneaastasteks. Aga teie, seltsimees, võtke sinel seljast ja istuge. Ma toon kohe teevett... suur tänu heade tervituste eest.“

Tundsin korraga nagu oleksin selle naisega juba palju aastaid tuttav. Kas ta polnud sama, kes oli paljude aastate eest silitanud pargipingil, kui olin eksinud oma ema juurest, mu valget pead? Kas tema ei ulatanud mulle Issök-kuli ääres väikese pakikese tubaka, paari maitsvalt küpsetatud piruka ja puhta valge särgiga ning ei öelnud: „Mul pole poega, kuid kõiki, kes lähevad suure võitluse teele, saadan ma tuhande hea sooviga nagu oleksid nad minu lapsed.“ Ehk oli tema see, kes valvas pikki päevi ja öid Tšeljabinski haiglas mu voodi ääres, kui heitlesin seal meelemärkusetult tüüfuses? Jah, see oligi tema, see osa meie emast, keda kohtame sageli ootamatult nii mitmesugusel kujul.

Ma istusin laua taha ja perenaine tõi mulle kruusiga teed. Kui kastsin kivikõva kuivikut tulisesse vette, silmitses ta mind niisuguse pilguga, nagu oleksin tema poeg, kes tagasi tulnud kaugelt võitlusteelt. Siis ütles ta suurte juukseahludega komandörile:

„Aleksandr Stepanõtš, teie küsisite, kes pärib seltsimees polkovniku aseme?“

Suurte juukseahludega komandör tõstis pilgu.

„Jah, ma küsisin seda... naljaks.“

„Näete, siin on inimene tulnud haiglast. Ma tean...“

tal on veel ees pikk teekond... eestlased paiknevad sealpool Toropetsi. Võib-olla ei saa ta veel kolmel päeval muud aset külje alla kui lumised kuuseoksad. Kas anname Anton Sergejevitsi aseme talle?"

„Anname,“ lõi komandör käega. „Mina viskan end siia pingile siruli, sinel alla ja välitasku padjaks... juba seegi on soojas ruumis mõnususeks.“

Ma ei tea, kas leidub maailmas mugavamad magamisaset kui on seda külmast, tuultest ja haigusenõrkusest puretud inimesele soe ja lai ahjupealine. Siin lõhnab veel küpsetatud leiva järele, telliskivide soojus embab külgi ja selga, mõni kilk häälitseb unelaulu.

Mitu korda vajusid mu silmad kinni ja avanesid jälle. Ruumi tuli juurde uusi inimesi — kaks autojuhti, kes rebisid käpikud maha ning tõstsid käed koldes leegi kohale, mõned punaväelased, nähtavasti laadijad, kes valmistasid kohe põrandale magamisasemed, väikesekasvuline meditsiiniõde suure paunaga puusal. Nähtavasti polnud neist keegi esmakordselt siin, sest kõik tervitasid tuttavlikult perenaist ja vahetasid temaga mõne sõna. Üks autojuhtidest pani viieliitrilise plekk-karra ruumi nurka ja ütles:

„Vaata, emake, seal on sulle jälle lambivalgust.“

Perenaine noogutas tõsiselt ja auväärselt vastu:

„Täna... igaüks siinoliijaist ütleb teile hea sõna.“

Vaatasin ülalt uniste silmadega ruumi. Näis, nagu oleks siin kunagi varemalt elanud koos palju suurem ja õnnelik perekond. Seda tunnistasid lilleliste klaasraamidega päevapildid, kõrgel riiulil asuvad raamatud ja punase lehviga köidetud kitarr. Nagu midagi oli siin äkki ja ootamatult katkenud.

See mõte virgutas mind teravamalt silmitsema pere-

naist. Mulle meenus jälle, et ruumi astudes olin märganud tema olekus isesugust kiirgust, rahutut põlemist, millele ei osanud nimegi anda. Nüüd olin korraga õige lähedal selle mõistmisele. Kas see polnud valu, mis maetud sügavasse südamesoppi, varjatud selle tõsise väarikuse taha?

Ma ei suutnud enam edasi arutada, silmad hakkasid jälle vägisi kinni vajuma.

3

Võis olla juba kesköö lähedal, kui uuesti virgusin. Mind äratas imelik tunne, nagu oleks vaheajal ruumis midagi muutunud. Avasin järsku silmad ja katsusin alla vaadata. Nüüd oli ruum palju hämaram, suure laelambi asemel põles väike suitsev lõpuslõug.

Märkasin siiski, et mulle kuulmatult oli vaheajal juurde tulnud hulk inimesi. Kogu ruum oli täis magajaid ja istujaid, kes kuidagi tukkusid. Aga nüüd olid nad juba virgumas, igal pool riietuti, tõmmati jalga vilte või saapaid, haagiti kinni sineleid. Suurte juuksesalkudega komandör toppis oma paberilehti välitaskusse. Väljast kostis automootorite surinat, rasked veomasinad sõitsid mööda teed jaama poole.

Nähes mind ärkvel, ütles komandör:

„Teil pole tarvis tulla . . . puhake edasi.“

Ma mõistsin korraga, et jutt on laadimisest. Küsisin:

„Kas ešelon on tulnud?“

Komandör vastas vöörihma kinni tõmmates:

„Ei ole veel . . . on teel.“

Ma toppisin siiski oma vildid jalga ja tõmbasin sineli

selga. Võib-olla olin ma veel nõrk ja abitu kaasa aitama raskes laadimistöös, kuid tahtsin siiski seda oma silmadega näha. See kiskus mind seletamatul kombel kaasa, nagu oleksin juba tol korral tahtnud midagi varuda ning talletada oma edaspidiste kirjanduslike tööde jaoks. Ent sel silmapilgul ei mõelnud ma hoopiski sellele. See kõik oli minust kaugel, vajunud kuskile minevikumälestusse. Ma tahtsin ainult näha neid inimesi, kelle käte läbi voolas rindele võitlejaile kõige tarvilikum: laskemoon, relvastus ja varustus.

„Tulen siiski kaasa... tahan seda oma silmadega näha!“ hüüdsin mütsi kahmates.

Komandör põrises nagu veidi üllatudes:

„No, tulge siis... vaadake... ja vaadake terava silmaga, siin võib palju näha.“

Meie olime viimased, kes lahkusid ruumist. Väljas lõi külm öö teravalt näkku. Lume valendus moonutas maastiku kummaliseks kõrveks. Sellest paistsid ainult tumedad kogud, kes vaikides sammusid jaama poole. Just meie ees astus pikk kasukas inimene. Selle sammus ja sirges rühis oli midagi väga tuttavlikku. Kas see oli polkovnik? Ei, selle hiiglase kogu joonestaks lumele tohutu varju.

Järsku haarasin ma oma kõrval astuva komandöri varrukast kinni ja küsisin:

„Kas... kas see pole meie perenaine... Maria Vassiljevna?“

„Muidugi tema,“ vastas mu kaaslane samme kiirustades. „Kas te ei tea?... Ah, muidugi teil pole ju sellest aimugi! Ma pean nüüd minema, aga otsige mind pärast laadimistööst lõppu üles. Jutustan teile... nägemiseni.“

Mõnisada meetrit jaamast eemale raudtee äärde oli juba kogunenud hulk inimesi. Kustutatud tuledega autod

peatusid kaugemal. Kõik vaatasid piki rööpaid, kus hakkas midagi suurt ja rasket mustendama.

„Tuleb!” hüüti mitmest suust.

Pikk ešelon libises justkui vari rööbastel. Ta jäi seistama meie ette ja juba järgmisel minutil ragisesid ukсед lahti. Siin oli kuulda vähe hüüdeid ja kära, kõik tuled olid kustutatud, kuid juba sirutusid kümned käed laskemoonakastide järele. Platvormidelt kõrvaldati presentkatted ning sealt hakkas mööda sildu alla veerema suur-tükke ja autosid. Siinsamas olid ka juba kohal autojuhid, kes istusid uutesse masinatesse ja juba veerand tunni pärast veeresid need laskemoonakoormate, suurtükkide või sajakahekümne-millimeetriseliste miinipildujatega minema.

Ma ei näinudki õieti pimedas nende inimeste nägusid, kes kandsid raskeid laskemoonakaste, veeretasid platvormidelt alla suurtükke, kuhjasid siiasamasse raudteeäärde virna kõrgeid varustuse rõuke. Neist võisid paljud mulle homme teel vastu tulla ja ma ei tunneks neid ära. Kuid ma nägin siiski nende tööd, nende võitlust selle eest, et kõik jõuaks kiiresti ja õigeaegselt rindele.

Mu lähedal lausus keegi midagi naiseliku häälega. Ma ei näinud õieti rääkijat, sest neli tugevat võitlejat varjas ütleja raske miinikasti taha. Kuid kas polnud see väikesekasvuline meditsiiniõde, keda nägin hiljuti raske sanitaarpaunaga seal toas? Ja nagu korraks oleks isegi vilksatanud ühe vaguni pimedal uksele meie perenaise uhke kuju. Kuid ma astusin edasi ega püüdnudki enam otsida tuttavaid, keda olin näinud tulles jaamateel või väikesese majakese peretoas. Ma teadsin, et nad on kõik siin ja võitlevad niisama mehiselt nagu võideldakse eesliinil.

Uhe vaguni ees püüdis kolm meest tõsta rasket kasti. Nad kuulsid lumel minu rudisevaid samme ja hüüdsid peaaegu korraga:

„Seltsimees... haara otsast kinni!”

Ja ma haarasin otsast kinni. Vinnasime kasti autole ja kõik neljakesi hingeldades, mu kaaslased vähem, mina rohkem, tundsin vist ühteaegu imelikku heameele tuk-satust, et nüüd on see raske kast õigel kohal — teel rin-dele.

Üks laadijatest pani käe nagu hellitades kastile ja ütles:

„Need on „pliatsid”, katjuša mürsud. Küllap need juba oskavad oma orelivile järele sakslased tantsima panna.”

Meie noogutasime kõik tõsiselt:

„Jah... need oskavad küll.”

Siis läksime jälle uute kastide järele.

Ma ei teagi õieti, kas kestis see tunde või ainult mõnedkümnend minutid, kuid siis oli tehtud suur töö. Viimased autod sõitsid juba eemale ja pikk ešelon hakkas taanduma kõrvalteele, kui nähtamatust kõrgusest kostis lennukimootori põrin. Korraga lõi nagu üks täht särama, siis teine, kolmas ja neljas. Järgmisel silmapilgul paisusid need vilkuvad tuled juba suuremaks ja hakkasid valgustama kogu jaama ümbrust.

„Sakslased!” hüüti läbisegi ja rutati raudteest eemale.

Ma nägin valguskehade paistel tuttavat komandöri, kes seisis sinelihõlmad lahti ja käed puusas, vahtides allalangevaid tulesid. Nüüd olid juba selgesti näha ka nende valged õõtsuvad langevarjud.

„Näete, kuidas meie lööme kavalusega sakslasi,” hüüdis komandör rõõmustades minu poole.

Ma ei mõistnud korraga ta mõtet.

„Nii... nende luurelennukid teevad juba eelmistes jaamades kindlaks meie teelolevad ešelonid. Sakslased on täpne rahvas... nad arvestavad selle järgi ešelonide kohalejõudmise aja. Kuid ka meil on nuppu... mõnikord viivitavad ešelonid päralejõudmisega kuni hommikuni. Siis tabavad sakslased enneaegu tühja jaama. Teinekord teevad jälle ešelonid kiiret sõitu... kõik on laadimiseks valmis... mõningate tundidega on meie laskemoon, varustus ja relvastus juba autodega teel kuhu vaja. Ja siis löövad sakslased oma täpselt arvestatud löögi jälle hilja nagu täna.“

Ta naeris valjult nähes valguskehasid keerlemas tühja raudtee kohal.

„Kuid igakord ei lähe nii õnnelikult... ka meil tuleb ohvreid kanda. Kui sõidate mööda seda raudteed, siis näete lugematuid vagunite rususid. Siit mitte väga kaugel, just esimese käänaku taga, on üks purustatud vedur. Seda vedurit juhtis meie perenaise Maria Vassiljevna poeg.“

„Aa... nüüd ma mõistan!“ hüüatasin tahtmatult. „Sellepärast võtab ta kõiki võitlejaid nõnda lahkelt vastu ja hoolitseb nende eest.“

„Jah, nüüd on saanud kõik rindemehed tema lugematuteks poegadeks. Ta ruum on soe, valge ja hubane. Kas väsinud võitleja võib veel midagi rohkem soovida? See on Maria Vassiljevna panus võitlusse, tema kättemaks sakslastele armsaima inimese surma eest.“

Kaugelt kostis lennukimootorite nõrka suminat. Komandör tõmbas mind sinelivarrukast ja ütles:

„Hakkame nüüd minema, varsti läheb siin palavaks. Näete, need purustatud vagunid teisel pool raudteed on

nüüd juba teist nädalat sakslaste pommitamisobjektideks. Tõesõna, küll on puupeat!

Olime jõudnud juba sooja ja valgesse ruumi, kui eemal lõhkesid esimesed pommid. Bajaanimängija oli alustanud jälle vana rahvaviisi, ta nagu ei kuulnudki seda purustavat kõue, mis veeres kogu raudteeliini mööda edasi.

Kui ma sammusin oma magamiskoha poole, püüdsin aimata, keda olin näinud ruumisolijaist ešeloni laadimisel. Kas see väikesekasvuline, peaaegu häbeliku poisliku naeratusega noor reavõitleja ei olnud mitte üks mu kolmest kaaslasest raskete mürsukastide tõstmisel? Ja toda juba aastates, uhkete vurrudega seersanti, kes nüüd nõnda asjalikult õmbles oma sinelile nõopi ette, nägin ma kindlasti autode juures. Siis veel see väikesekasvuline meditsiiniõde, kes juba magas laua juures, pea toetatud kätele.

Kuid ühegi nende inimeste näost ei paistnud, et nad olid alles hiljuti korda saatnud suure töö, võidelnud nagu eesliinimehed. See kõik oli neile iseenesestmõistetav, sellega ei uhkustatud, see jäi ainult kauni mälestusena südame lähedale. Ainult perenaise ilmes justkui aimasin ma uut sära, mingit kaugusse pööratud soovi. Võib-olla mõtles ta neile suurtükkidele, autodele ja miinipildujatele, mis juba ruttasid lahingutesse tooma jälle uusi võite. Ja see oli ka tasu tema poja surma eest.

Kui ma hommikul varakult lahkusin, saatis perenaine mind ukseni.

„Kui juhtute veel siia... see uks on alati avatud võitlejatele. Oelge seda ka oma seltsimeestele... nad on teretulnud, nagu oleksid mu oma pojad.“

Ma ei osanud midagi vastata, olin päris kohmetu. Ja

siis korraga tõstsin käe ning tervitasin, nagu oleks minu ees seisnud väga kõrges aukraadis komandör.

Hiljem kuulsin ma veel nii sageli seltsimeestelt sellest väikesest majakesest ja tema perenaisest Velikije Polje jaama taga. Kuid minu tee ei viinud enam kunagi sinna.

1948.

Kui Punaarmee 1942. aasta jaanuarikuus vabastas Zapadnaja Dvina, Velikije Polje, Toropetsi ning edukais pealetungilahinguis tungis sakslaste loodeposit-siooni tähtsaima kindlustatud sõlme — Velikije Luki — lähistele, siis võttis vaenlane kasutamisele ühe oma metsikumatest kaitseviisidest, nn. „kõrvetsooni“.

Kõrvetsooni ettesirutatud haarmed ulatusid üle Oktoobri raudtee ja kaugemale, kogu maa-alale, kust sakslased olid sunnitud taganema. Kuid seal leidis ikka põletatud külade kõrval ka vähemkannatanud asulaid, lennukipommidest purustatud majade reas peaaegu puutumata hooneid, nõgiste korstnajalgade vastas õitsvate pelargoonidega aknaid. Sakslaste kiire ja ootamatu lüüasaamine Moskva all ei andnud neile siin mahti kõike hävitada, tuhaks ja kildudeks pihustada.

Tõeline kõrvetsoon algas alles Velikije Luki lähistelt, sirutatud 30—40-kilomeetrilise raadiusega ümberringi. Suvel kasvasid siin põldudel puusadeni ulatuv takjaleht ja ohakas. Külade asemel mustasid ainult rusuhunnikud ja ahervarred. Mõned söestunud väravapostid tõusid kõrgele nagu völlapuud. Talvel oli see kõik maetud lume alla, ainult kõrgemad kühmud või püstijäänud korstna-jalad tähistasid endiste külade asemeid.

1943. aasta sügis-suvel paiknes meie väeosa ühe niisuguse hävitatud küla ahervartel. Enam kui seitsmekümnest eluhoonest oli nagu imekombel säilinud ainult

üks — halli aukliku sindelkatusega ning suuremalt osalt purustatud aknaruutudega vana laut-elumaja. Siin elunesid ka kogu ümbruskonna ainukesed elanikud — kaks vana inimest, peremees ja perenaine. Ka loomadest oli säilinud ainult kaks — halli habemega vana kits ja sabata kass. Seda kassi olid sakslased katsunud kogu aeg maha lasta, põmmutades teda revolvrimest ja püssidest. Ent ikka oli ta saanud kuidagi minema lipata, eluga pääseda. Ainult üks kuul riivas ta kõrva ja teine purustas saba. Kuid öösel, kui sakslased norskasid, leidis ta ainult temale teadaolevaid avausi ja käike, millede kaudu hiilis sakslaste toiduriuliteni, keedupottideni, praetud kanadeni. See imelik võitlus looma ja sakslaste vahel kestis enam kui aasta, ja pererahvas hakkas kassi salamisi „Partisaniks“ kutsuma.

Kuid ühel päeval nägin ma takjalehtede vahel uustulnukit. Ta ei ulatunud palju üle nende metsistunud kasvude, mis tõusid tema ümber. Siis kadus ta tükiks ajaks silmist, ilmudes varsti jälle nähtavale. Nüüd uuris ta hoolikalt ümbrust ning hakkas siis otsejoones mulle lähenema.

Alles mõnekümne sammu kauguselt suutsin uustulnukist tervikliku mulje saada. Ta kandis suurt vattkuube, mis andis talle veidi kühmus vanaeide kuju. Vattkuue alt paistsid samasugused suured lotakile vajunud sõduripüksid, mille sääreotsad olid torgatud tanksaabastesse. Kuid õige mulje andis uustulnukile peakate. See oli sõduripilotka, mis uhkelt torgatud valgetele juuksekahtlule, andes kogu läheneja näole mingi erisuguse särava ja noorusliku helgi. Aastatelt võis ta olla kaks-teist-kolmteist.

Minule lähemale jõudes hüüdis juba eemalt:

„Onuke, juhata mõni hea muldonn.“

Kas ta oli üks neid sõjas peavarjuta jäänud noori, kes hoidusid väeosade köökide lähedale, alatasa nuhkisid mahajäetud muldonnides, sagisid edasi-tagasi suurte liiklemisteede ning raudteede läheduses?

Küsisin vastu:

„Milleks sulle muldonni tarvis? Kavatsed siia elama asuda?“

Ta noogutas tõsiselt vastu:

„Jah, elamiseks. Nüüd ei pääse sakslane enam siia... on tarvis jälle kodu ümbrusse tagasi kolida.“

„Oled pärit siit?“

„Siit.“

Ta viipas käega kõrgendiku poole, kus kunagi oli asunud küla.

„Kas oled üksi?“ jätkasin pärimist.

„Ei,“ raputas pead. „Meid oli suur pere, kolm venda, kaks õde, isa ja ema... nüüd on aga kõik laiali. Oleme jäänud ainult kolmekesi. Ema on haige ja Anja veel päris noor, sellepärast tulingi mina siia eluaset vaatama.“

Nüüd mõistsin seda omapärast joonekest, mis paistis kõigist ta liigutustest, häälekõlast ja isegi mõtetest. Ta oli ju peremees, väike perekonnapea, kel tuli hoolitseda haige ema ja väikese õe eest.

„Tähendab ise peremees?“ heitsin pooleldi naljatades.

Kuid tema jäi päris tõsiseks ja vastas:

„Jah... kes siis teine. Elame Toropetsis tädi juures, aga temalgi on omad mured. Ema tahab tagasi tulla kodukohta... siin oli meil oma maja ja aed. Korrastaksime eluaseme esialgu kas või muldonni... küllap hiljem saab jälle kõik.“

Ning jälle pead veidi viltu minu poole pöörates:

„Onuke, võib-olla tead mõnd niisugust?”

Tõepoolest ma teadsingi üht päris korralikku muld-
onni. Olin selle juhuslikult avastanud, kui hulkusin küla
varemetel.

„Tule,” tõmbasin teda peaga.

Astusime küla ahervarte poole. Minnes läbi kõrge
rohu, jäi meile alatasa jalgu põlenud kopsikuid, keedu-
riistu, kõveraks keerdunud raudvoodeid. Siin vedeles
veel rohtu mattunult kirves, mille kuuas põlenud. Seal
paistsid paksu roostekorruga kaetud sirpide terad. Ja
ikka voodid: väikesed, suured, kitsad, laiad, päris liht-
sad plekkvitsast põhjadega, laiad reformmadratsitega,
kõrgemate ja madalamate pähitsitega, põlenud nuppude
ning ratastega.

„Siin elasimegi,” näitas poiss ühele mullahunnikule,
millel kasvasid juba nõgesed. „Midagi kõlvulist pole
järele jäänud... mitte midagi. Ainult viili leidsin, kuid
selle on keegi hiljem sinna kaotanud.”

Ta tõmbas vattkuue taskust väikese, juba roostetama
lõõnud viili ja proovis seda nagu nuga küüneseljal.
Siis naeratas minu poole:

„Küllap läheb tarvis majapidamises, kus midagi ei ole.
Sellega saab valmistada nuga leivalõikamiseks.”

„Kas sa oskad seda?” küsisin üle õla.

„Oskan. Minu isa oli meistrimees — lukussepp. Nüüd
töötab Kalininis. Aga ema ei taha sinna minna...
tema igatseb tagasi koju.”

Olime jõudnud muldonni ette. Seda varjas tihe, juba
metsistunud põõsastik. Painutasime oksad kõrvale ja
astusime mööda lagunenenud astmeid alla. Läitsin tiku ja
mu väike kaaslane heitis asjaliku pilgu ümberringi.

„Sobib,” noogutas ta rahul olles peaga. „Ainult trepp

tuleb parandada, aknale klaasid ette panna, ahi uuesti savitada. Hea, et torugi on alles, just nendega on häda... tuleb kaugelt otsida. Ja laud, magamisasemed, istmed? Küllap muretsen needki. Nüüd on tarvis kohe kütma hakata, sest ema tervis ei luba elada niiskes ruumis. Aga see on hea, et meie aed just nõnda lähedal."

Ta plaanitses seal nagu väike peremees, kelle ergas kujutlus hüppab tänastest raskustest üle homse ja ülehomme ilusatele lootustele. Nõnda jätsingi ta sinna muldonni ette plaanitsema. Õhtu eel nägin küla künkal tõusmas suitsuvinet — küllap uus peremees juba küttis ahju. Siis ma ei näinud teda enam mitmel päeval.

Kuid ühel õhtul nägin umbrohtu kasvanud põldudel väikest kõhna eidekest ning kuue-seitsmeaastast punase lindiga seotud patsidega tüdrukukest. Nad lõikasid sirpidega kaera, mis mõnes kohas kasvas pisitillukeste viljasaartena. Nähtavasti olid need noored peremehe ema ja väike õde Anja, kes saabunud oma kodukohta.

Ja sellest ajast hakkasin teda sageli nägema maanteedel, metsas või küla ahervartel, kus ta ikka midagi otsis, tuhnis, välja kiskus, kandis. Kord kohtasin teda külavaheteel suure, kahe sentimeetri paksustest laudadest valmistatud pehkinud uksega. See võis olla mõne aida või lao uks, mis juba kaua oli maas vedelenud. Ta kandis ust seljas. Õigemini toetus ukse ülemine osa tema turjale, kuna alumine jooksis rabinal teed mööda järele. See oli raske koorem, ja eemalt paistis ta suure ukse all pisikese sipelgana, kes oli võtnud kanda üle jõu käiva koorma.

"Milleks sulle seda ust tarvis on?" küsisin tema kohale jõudes.

Ta oli selle raske koorma vedamisest päris otsas. Alles

hiljem sain teada, et ta oli juba eelmisest õhtust saadik seda ust tassinud. Isegi kogu öö valvas ta selle juures, et mõni juhuslikult möödasõitev väeosavoor ei arvaks heaks seda toredat ust oma kasuks tarvitada. Nüüd oli ta lõpuks jõudnud päris muldonni lähedale.

Tükk aega ei suutnud ta minu küsimusele vastata. Siis ütles:

„Meil pole söögilauda ega pinki istumiseks. Missugune ilus uks, sellest saab mõlemad, nii söögilaua kui pingi. Mitte ei raatsinud maha jätta.“

Aitasin tal ukse kanda muldonni juurde ja nägin, misugune suur töö oli siin tehtud nende mõne nädalaga. Lagunenud trepp oli kindlustatud kasepulkadega, katus kohendatud, aknaavas uhkeldas klaasideta raam.

„Mitte kuskilt ei saa klaasi, kõik on purunenud kil-dudeks,“ lausus ta minu pilku tühjal raamil nähes. „Kavatsen akna teha pudelitest.“

„Pudelitest?“

See näis mulle nõnda veidrana, et prahvatasin naerma. Kuid mu väike peremees ei lasknud end häirida. Ta vastas rahulikult ja tasakaalukalt nagu inimene, kes teab, mis ta kavatseb ja teeb:

„Jah, ma nägin ühes purustatud kivimajas niisugust akent. See oli tehtud viinapudelitest, kuid jaama lähedal vedeleb terve kast palju paremaid pudeleid — lapergusi. Just neist panengi raamile ruudud ette.“

Ma ei naernud enam.

Muldonni sisemuski oli oma nägu muutnud. Madalas pliit-ahjus pragises tuli, ümberringi oli tunda kuiva ja sooja õhku. Põrandat katsid kuuseoksad. Need oli väike peremees jälle nähtavasti kaugelt metsast kandnud. Uht muldonni otsa palistas lepalattidest valmistatud maga-

misase — nari, mis kaetud õlgede ja mõne õhukese vaibaga.

Väike peremees seisis ise mu kõrval, jälgides iga pilku, mis heitsin ahjule, kuuseokstega kaetud põrandale, magamisasemele. See kõik oli hästi tehtud, elu tühjadel ahervartel pistis nagu noor puu mullapeidust välja esimese tipukese. Väljas tulid meile vastu ema ja väike õde suurte kaeravihkudega. Mu noor kaaslane ruttas emale vastu, aitas tal kandami seljast maha ja tõreles:

„Sa ei tohi nõnda palju kanda... siis hakkad jälle oigama.”

Mulle meenus raske aidauks, mida ta ise oli tirinud kogu päeva ja öö.

Siis hakkasin teda nägema askeldamas kahe lennukikere kallal, mis olid purunenud päris lähestikku. Ikka ta kangutas, kruvis ja muukis seal midagi. Mind hakkas huvitama, mida ta sealt purustatud metallirusu hunnikust leiab. Ühel päeval kohtasingi teda pikka alumiiniumplekiriba maha rebimas.

„Kas võib aidata?” küsisin eemalt.

Ta pühkis vattkuue varrukaga otsmikult higipisaraid ning vastas:

„Jah, küll on sitke, nagu kuradinahk. Aga neist saavad head kopsikud ja kausid. Nüüd on laud valmis, tuleb ka toidunõusid rohkem vaja.”

Kangutasime kahekesi plekiriba lahti ja ta läks kodu poole.

Kuid ühel õhtul ilmus ta ootamatult minu juurde. Ta polnud kunagi minult midagi küsinud ega manganud; ma ise olin talle andnud vattkuue jaoks presendist rihma, talvmütsi, jalamähised ja vana seljakoti. Kuid nüüd

hoomasin sellest vaikivast häbelikkusest kohe, et ta tuli minult midagi küsima.

„Mis on?“ küsisin oma kirjutuslaua tagant, mis ka õieti midagi muud polnud kui just samasugune aidauks kui temalgi.

„Onu, anna lusikat. Meil on ainult üks lusikas, kuid selle järgi ei saa teist valmistada. Vars on peenikene, lähevad katki.“

„Kuidas sa neid valmistad?“ küsis perenaine, kes oli tulnud meie juttu kuulama.

„Valan alumiiniumist.“

„Valad kohe päriselt?“ üllatusin mina.

„Jah. Aga peenikese varre pärast purunevad. Nüüd oleks vormi jaoks tarvis parajat mõõtu, siis ehk oleks meil igapähe oma lusikas.“

„Kunas sa valama hakkad?“

„Just praegu.“

Otsisin oma lusika, tubli sõjamehe-lusika, ja võtsin mütsi. „Lähme!“

Ta seisatas veel silmapilgu nagu midagi mällu surudes.

„Vaata, nüüd hakkab ka endale niisugust riulit valmistama,“ näitas ta seinale.

Väikese muldonni ahjusuust paistis põrandale riba valgust. See oli ainuke valgus siin ruumis, ulatudes vaevalt poole põrandani. Ema ja väike õde juba magasid, nõnda et sellest valgusest jätkus meistritööks. Ahjus sulas hõõgivate süte vahel nõu helkiva metalliga. Põrandal asetseb lauatükk saviga. Nähtavasti oli see vorm.

Mu noor meister vajutas minu lusikaga sinna jälje. Nähtavasti ei teinud ta seda tööd esimest korda, sest kõik ta liigutused olid kindlad ja asjalikud nagu inime-

sel, kel on suuri kogemusi. Ta silmitses savijälge, kohendas seda puupilpaga, litsus servi. Siis haaras ta ahjust mingisuguste tangidega sulaminõu ja valas helkiva joa vormi.

Ma pole vist kunagi elus niisuguse huvi ja põnevusega jälginud ühe uue eseme sünni, tema valmisaamist kui tookord. Näis, nagu polekski see lihtne lusikas, vaid väga keeruline meistriteos, poeem, mis just sündinud luuletaja sule alt, kaunis kuju, mille ümbert meister avab varjava katte. Olime mõlemad kummardanud vormi lähedale, silmitsedes jaheneva metalli muutusi, selle tuhmumist. Me kumbki ei julgenud õieti hingatagi, oodates vaikides, liigutamata.

Siis katsus mu noor meister vormi ja ütles särava ilmega:

„See ei purune . . . sellest saab lusikas.“

Mina kordasin ta sõnu:

„Sellest saab lusikas.“

Läksin tol õhtul ülendatud meeleolus oma korteri poole, nagu oleks sündinud väga tähtsat, pöördelist. Eemal pimedal linna kohal veeres jälle suurtükkide kõu. Sakslased tulistasid kaugelaskjatest seda purustatud, peaaegu rusuhunnikuteks muudetud linna.

Vaadates kaugeid plahvatuste välgatusi, meenus mulle jälle täna valatud lusikas. See näis tähtsamana kui sakslaste purustavad mürsud. See oli uue elu algus, mis hakkas tärkama siin lagedatel väljadel, ahervarte asemel. Ja see elu oli visa, tugev ning võimas, seda ei suuda purustada mürsud, see jääb alati võitmatuks.

Järgmisel päeval asus meie väeosa teele lääne poole.

1948.

Kogu päev saabus eestlasi rühm rühma järel Muhumaa liivastele teedele. Neid töid Kuivastu randa väikesed nobedad kaatrid, mis kihutasid kohe jälle tagasi uute rühmade, roodude ja pataljonide järele. Hommikul olid siin olnud esimesed lahingud. Vana kõrtsi kõrval kõverdus sakslaste purustatud kuulipilduja. Sealsamas vedelesid ka nende laialipaisatud kiivrid ning ranitsad. Nüüd kostis suurtükkide kõmin juba kaugelt, suure tammi tagant.

Siinsamas kaldal rivistusid jälle rühmad ning roodud ja läksid läbi Muhumaa suitsvate külade. Nad laulsid kogu tee tuttavaid, imelikult südant liigutavaid laule, mida polnud kuulnud enam palju aastaid. Mõned kandsid mütside küljes või sõduripluuside nõõpaukudes esimeseks tervituseks kingitud lilli. Nõnda kadusid nad suure tammi poole kulgeva maantee tolmu, kuid nende asemele tuli ikka uusi ja uusi rühmi, roode ning pataljone.

Inimesed seisid põlenud väravail ja vaatasid seda kõike nagu imet.

Nad unustasid mõneks silmapilguks isegi oma südame-mured, suitsvad ahervarred, kõik läbielatud päevade koledused ja hirmu. Nad aina seisid nagu mittetõelisuse ees ja küsitlesid juba kümneid kordi iga tõttavat võistlejate salka nähes:

„Kas ikka tõesti eestlased... päris omad eestlased?“

Uljad sõjamehed, pilotkad veidi viltu peas, automaadid risti rinnal, näod rõõmsad ja ärevad nagu neilgi, kes neid ootasid ja tervitasid, aina vastasid:

„Ikka eestlased, kes siis muud. Vaata ette... järsku kargab ka oma vanamees rivist välja ja hakkab pärima, kas südametunnistus puhas.“

„Heldene aeg! Kas siis teie hulgas on ka Muhumaa mehi?“

„On kõiki... Muhust ja Saarest, Tallinna eest ja Tallinna tagant. Kas sa siis mind enam ei tunnegi?“

„Taevas tule appi! See on ju Kärava Kusta... just tema sõnad ja hääl.“

„Ahaa... tundsid! Vaata terasemalt, tunned teisigi.“
Ja jällegi oli möödunud see rühm.

Nüüd hakati tulijaid terasemalt tähele panema, tuttavaid kujusid otsima, omaseid näojooni silmitsema. Ja varsti hüüatati:

„Vaadake ometi... kas see kõige ees pole Põide mees... Hirmu Jaani poiss?“

Hirmu Jaani poiss... Nagu mõru sapp tõusis see kaugel mälestus vanemleitnant Ristjärve südamesse. Näis nagu oleks ta veel praegugi põlvkõrguse, külmast sine-tavaks näpistatud jalgadega poisikesena Hirmu suurtalu hanekarjas. Taevast piserdas halli vihma ja jalgadel oli nii külm, et varbad ei saanud sooja ka siis, kui peita nad porisse. Aga seda kõike tuli taluda, sellest ei tohtinud kõige vähematki hoolida, sest õhtul kaalus Hirmu tige-date silmade ja kalasoomuse-haigusega kaetud kätega perenaine talle kaks naela leiba. Kaks naela leiba ja mitte raasugi rohkem, sest kui leiva kaalupool alla langes, lõikas perenaine kohe ülearuse killu ära. Aga praegu oli Kadaka saunas raske aeg. Nii raske aeg, et

vanamemm ise ei raatsinud sellest leivast endale lõigata ka kõige väiksemat raasu.

Aastad kulusid, siis oli ta juba Hirmu Jaani künnipoiss. Neljateistkümneaastasele noorukile on kündmine raske töö. Aga veel raskemaks muutub see siis, kui rikka peremehe söögilaual leidub ainult hapu soolasilk ja siniseks keedetud kartul. Siis võivad hobuste moldi raputatud kaeraterad tunduda lihtsalt maiuspaladena. Kui ainult saaks neid süüa hobuse kombel krõmpsutades — kogu kestaga. Aga nõnda ei saa, neist tuleb üks haaval terad välja võtta, pihku korjata ja siis korraga suhu pista. See on väga aegaviitev ja tülikas töö. Selleks kulub kogu söögitund, pika tööpäeva lühike puhkus, et koorida puhtaks peotäis teri. Seda võib märgata ka peremees ja siis juba pahandusest ei pääse.

Nõnda seisiski ühel lõunatunnil Hirmu Jaani pikk, keerdus kadakajuurikat meenutava peaga kogu kohkunud poisikese ees.

„Ah sedaviisi... sa oled hakanud hobuste eest kaeru ära õgima?“

Siin polnud enam midagi vastata, siin oli süütegu selge. Ainult kui peremees ei torkaks nõnda valusasti oma mürgiste sõnadega. Kuid just niisugustest sõnadest polnud Hirmu Jaanil kunagi puudus. Ta seisis harkisjalu poisikese ees ja turtsatas:

„Kui oled hakanud hobuste moodi sööma, siis hakka ka nende moodi elama. Tänaest päevast tee endale magamisase siia latrisse.“

Nüüd justkui kiskus miski vimmas poisikese sirgemaaks, ajas ta sagrais pea kuklasse, süütas silmades iseäraliku, vihkava leegi. Miski sundis teda kähisedes

vastu karjuma talle eneselegi vististi ennekuulmatuid sõnu:

„Kas... kas sul on kahju neist hobusekaertest, mida süön nälja pärast? Su loomadki söövad paremini, neil on moldides alati toitu, aga perelauas pole küllalt silku ja kartuleidki. Kas sa mäletad... kui andsid mulle tol sügisel, kui isa sinu sindlinaela otsa astumisest haigeks jäi, kaks naela leiba? Kaks naela leiba... võib-olla sellepärast surigi väike Mall. Ja minu jalad olid kogu talv paistetanud, sest perenaine ei raatsinud anda rätte ning pastlaid. Aga rätid ja pastlad olid kaubas... kas mäletad seda?”

Poisi kurgus nuuksatas nutuluks. Ta vaatas kokkumattute silmadega peremehe otsa, nüüd ei kartnud ta enam teda.

„Sa... sa ei ole inimene!” purskas ta mõlemaid rusikaid vastu rindu surudes. „Sa... sa oled vereimeja.”

See tabas nagu hoop Hirmu Jaani peremeest. Ta pikad käed küünitasisid vaevalt valjaid võtma.

„Välja minu talust, nära kas! Välja... ma ei lase end teotada!” röögatas ta kiunuva häälega, nagu määrimata vankritelg.

Siis hakkasid kitsas latrivahehes langema valjastehoobid. Need sadasid poisi kätele, näole, pähe. Kuskilt hakkas nirisema midagi sooja. Suhu tekkis soolane maitse. Poiss rabeles vastu hobuse sooja külge, langes maha, sattus looma jalgade vahele, ja siis oli korraga vaba, värske tuule käes, mis sasis ta pikki heledaid juukseid.

*

Veel nüüdki kandis vanemleitnant Ristjärv ülemisel huulel inetut valget armi.

See arm meenus talle ka tol õhtul, kui astus välja pataljoni staabist ning seisatas silmapilguks keset pimedat teed. Ta vaatas alla kadakapõõsaste poole, kus nägi vilkumas väikest helendavat täpikest. See oli kaugel lõkketuli, mille olid süüdanud tema roodu võitlejad, et ta ei eksiks staabist tulles liiga kalda äärde. Kuid samal silmapilgul nägi ta ka teist tulukest, helendavat täpikest, mis paistis hoopis paremalt, peaaegu tema ees.

Veel seisatades mõistis vanemleitnant Ristjärv, et see teine polnudki tulekuma, vaid pilvedest varjatud kuukilli sädelus, mis põles justkui tuli Väikese väina pinnal. Sellest kaugemal mattus kõik jälle läbinägematusse pimedusse, nõnda et isegi siit oli võimatu aimata Saaremaa randa.

Kuid ometi tundis vanemleitnant Ristjärv sellest väikesest valguslaigust, mis nõnda imelikult sillerdas ja virvendas ta ees, justkui ootamatut rõõmu. Seal, selle valenduse kohal asus Põide rand, tükike tema sünnisaarest, mälestuste noorusmaast. Pikad aastad oli ikka ta meeles seisnud Kadaka madal saunahütt, kõver pihlakas selle akna kohal ning kaugemal, põldude keskel, Hirmu Jaani hoonete sagarik. Kas seal peksis ikka kuri peremees valjastega noori poisse, nõnda et neile jäi kogu eluajaks näole inetu valge arm?

Vanemleitnant Ristjärv tundis silmapilguks, nagu oleks teda ähvardanud kaugest minevikust see kuri käsi. Kuid nüüd ei kartnud ta seda kätt, see oli kaotanud igavesti oma võimu. Hommikul kell viis kümme minutit alustab tema rood suurel tammil pataljoni esimeses ešelonis vabastuslahinguid Saaremaa eest.

Vanemleitnant Ristjärv pöördus tagasi vasakule ja hakkas edasi astuma vilkuva tulekuma poole. Käies rii-

vas ta kadakapõõsaid, mis olid veel õhtusest sajust märjad. Mõnesaja meetri järel tõusis ta ette pimedusest kõrge kogu. Ta tundis kohe ära tunnimehe, see oli tema roodu pikem võitleja, ning küsis:

„Kas pataljoni parteiorganisaator juba tuli?”

„Tuli,” vastas tunnimees püssi jalale võttes. „Nad läksid vanasse küüni koosolekule.”

Vanemleitnant Ristjärv astus edasi. Kuid iga samuga, mille võrra ta jõudis vanale küünile lähemale, tundis nagu hakkaks ta süda millegipärast valjemini kloppima. See oli naljakas, jah, päris naljakas, et tema, roodukomandör, vanemleitnant, lahinguis karastatud võitleja, tundis nüüd niisugust ärevust. Ta oli ju isegi pataljoni parteiorganisaatorist auastmelt vanem. Aga... see polnud ju auastmete pärast. Täna, keset ööd, mõned tunnid enne lahingusse astumist, tuli tal justkui uuesti läbi kaaluda kogu oma minevik. See oli lihtsa tööinimese minevik, kus polnud midagi huvitavat ja erakorralist. See näis talle koguni justkui pisut tühi ja poolik. Misugust vaeva oli ta näinud Tšebarkuli laagris seersantide kursustel seda kõike õppides. Ja ohvitseride kooliski polnud kergem... mitu särki said vaevahigist märjaks. Ainult lahingutes, võitluses vaenlase vastu, oli kuidagi kergem ja omasem. Seal ta tundis oma relvi ja mehi, need olid nagu osake temast endast.

Järsku seisatas vanemleitnant Ristjärv ja mõtles ärevalt:

„Kas nad võtavadki mind parteisse vastu?... Mul pole midagi, millega silma paista. Kolm aastat valla-kooli, häbi on hakata sellest rääkimagi.”

Peaaegu enesele märkamatu kohendas ta oma rihma ja välitaskut ning astus siis huuli kõvasti kokku suru-

des vanasse küüni. Kõik tõusid tervituseks üles. See tegi vanemleitnant Ristjärve veel segasemaks. Ah, see oli ju tema esimese rühma komandör, kes pakkus talle istumiseks üht pakku. Tahmane tormilatern heitis küüni vaevalist valgust. Kaugemal lõhnasid värsked heinad. Ja justkui kuskilt lõpmatust kaugusest, tormilaterna nõgise klapi kohalt, kostsid pataljoni parteiorganisaatori kumisevad sõnad:

„Tuleb arutusele kolmanda roodu komandöri Paul Jaani p. Ristjärve sooviavaldus UK(b)P liikmekandidaadiks astumiseks.“

Kaks tundi hiljem liikus kolmas rood varjatult suurele tammile.

Nad ronisid mööda lõhutud kaldaääri, libisesid vette, komistasid kivide otsas. Mitmes kohas olid sakslased katsunud purustada massiivset tammi. Sügavad plahvatuste lehtrid ning kõrged kivihunnikud raskendasid teekonda. Aegajalt valgustasid sakslased teiselt kaldalt rakettidega kogu väina ja tammi helendavat linti. Siis jäi kogu rood vaikselt lamama, litsus end vastu maad, varjas kivide taha. Rakettide kustudes tõusid jälle võitlejad, läksid edasi, varjasid endid uute kivide, purustatud tammi tugipostide ning sügavate plahvatuslehtrite varju.

Vanemleitnant Ristjärv läks teise rühma eesotsas.

Ta kuulis kogu aeg enda lähedal pataljoni parteiorganisaatori sineli sahinat ja tema tasast hingamist. Kord libises ta vette ja tõmbas solisedes märja jala välja. Mitu korda tahtis vanemleitnant Ristjärv talle midagi öelda, kuid ikka valgustas neid vaenlase rakett või tuli rutata üle kivide, et jõuda õigeks ajaks varju.

Nüüd lamasid nad mõlemad kõrvuti ühe suure, plahva-

tusest terava otsaga üles paisatud kivi varjus. Vanemleitnant Ristjärv sosistas:

„Seltsimees leitnant...“

„Mis on?“ pööras see pead, ja Ristjärv märkas raketi heledal valgusel esimest korda oma kaaslase pilotka ääre alt helendamas hõbehalle juukseid.

„Ma unustasin midagi koosolekul...“

„Mida?“

„Ma ei andnud mingit lubadust, tötust partei ees. Selle ju annavad noored kommunistid parteisse vastuvõtmisel?“

„Annavad,“ noogutas parteiorganisaator pead.

„Jah, ma teadsin seda... kuid kuidas ma võisin ometi unustada,“ muutus vanemleitnant Ristjärve hääl rahutuks.

Parteiorganisaator ei saanud mahti talle vastata, sest valgus kustus ja tuli jälle edasi liikuda. Alles poole tunni pärast, kui nad olid jõudnud peaaegu teisele kaldale, kolm- või nelisada meetrit vaenlasest eemal, nihutas parteiorganisaator end jälle Ristjärve kõrvale. Kuid siin ei tohtinud enam sosistadagi, see võis saada saatuslikuks kogu roodule. Ta ainult võttis Ristjärve sineli-varrukast kinni ja raputas seda rahustamiseks.

Nõnda lamas kogu rood vaikides kaks tundi suure tammi kivide vahel.

Siis löi tagapool leegitsema kolm rohelist raketti.

See oli nagu esimene hääletu välgusähvatus, mille järele pääseb lahti torm. Järgmisel minutil vappus kogu vastaskallas, kümned, sajad, võib-olla tuhanded tule-sähvatused paiskusid õhku, kustused, kerkisid uuesti. Vesi väinas peegeldus punakana, kuskilt tõusid lained ja loksusid vastu kive. Näis, nagu väriseks ja vappuks

kogu saare kallas, pudeneks laiali, kaoks tükkhaaval vette.

Siis hakkasid kõrgel vihisema katjuušade punased nooled.

Pataljoni parteiorganisaator nägi enese kõrval vanemleitnant Ristjärve ülestõstetud, kõrgusse vaatavat nägu. Ta silmad sädelesid, võib-olla olid need koguni märjad. Märgates parteiorganisaatori pilku, haaras ta järsku selle sinelivarrukast kinni ja hüüdis üle lakkamatu mürina:

„Jah, nüüd ma tean, millise töotuse oleksin pidanud andma. Ma teen seda nüüd, sina kuuled seda, seltsimees leitnant. Kas sa kuuled mind?“

„Kuulen.“

Vanemleitnant Ristjärve ilme muutus justkui pidulikumaks.

„Ma töotan võidelda viimse hingetõmbeni nõukogude korra eest... selle eest, et mitte kunagi enam ei saaks võimutseda mu kodusaarel Hirmu-Jaanid, kes peksavad oma künnipoisse valjastega... kes maksavad tööpalgaks ainult kaks naela leiba... kelle perelauas on toiduks ainult hapud silgud ja sinised kartulid... Ma tahan lõpuni võidelda selle uue elu eest... parema tuleviku pärast, mida ehitame üles töötava rahva jõul.“

Tagapool tõusid õhku punased raketid. Vasakul roosatas juba läheneva koidu eel taevaser. Vanemleitnant Ristjärv tõusis kivide vahelt kogu pikkuses püsti ja hüüdis:

„Seltsimehed, edasi võitlusele Saaremaa vabastamise eest!“

1948.

Juba Ristselja teelahkmel hakkas kaugelt mäerinnakult paistma kumer metsatukk nagu mõne hiigellooma turritõmbunud küür.

Märtsi helendav päike valas kõik kõrgendikud ja metsa rohelised küljed valgusega üle. Sellepärast jäidki Roojärve lumise tasandiku veerule laialipillatud talud ja hooned justkui pisut varju. Nende madalad, lumega kaetud katused, aiatarade taga tõusvad haralised pihlakad ja mõni teenurgale längu vajunud vana, paljaste oksaniitidega paju ei suutnud oma tagasihoidlikkusega võistelda taamal tõusva mäeveeru, selle heleda valguse ning kõrge kuusemetsa uhke peahoiakuga.

Enne taludele lähenemist tegi maantee ümber järve laia käänaku. Kuid talvel kulges tee otse üle järve, hargnedes keskel kaheks haruks. Üks neist viis otse külla, teine hoidis pisut paremale ning jõudis välja musta raudkorstnaga meierei alla.

Nii oli see olnud enam kui kakskümmend viis aastat tagasi ja nii oli see ka praegu.

Kui August Tarmak jõudis järve kaldale, seisatas ta üheks silmapilguks ja hakkas sinelitaskust tubakakarpi otsima. Ta torkas oma võserikust lõigatud reisikepi lumme, ning sõrmede vahel tubakat paberisse keerutades, haaras pilkudega kogu seda kaunist vaadet. Lumi-

sed järvekäärakud, kaugel metsa tumedad sakid, päikese-
paistel sädelevad põlluvöötide kumerad kaared, see
kõik justkui süütas põlema iseäraliku leegi August Tar-
maku silmades. See oli tema noorusmaa!

Nüüd, kus ta jälle üle paljude aastate nägi kõiki neid
tuttavlikke kohti nagu tervitava naeratusega enese ees
lahti rullumas, haaras teda imelik liigutus. Näis nagu
oleks ta kunagi ammu kaotanud midagi väga kallist,
südamelähedast ning nüüd selle jälle ootamatult leidnud.

Õieti polnudki temal siin mingit tegemist ja asja-
õiendamist. Ta tuli siia lihtsalt selleks, et igatses jälle
näha nii paljude aastate järele Roojärve soppe, Seitsme-
röövli metsa kuuskede kõrgeid tippe ning seda väikest
lapikest maad, kus õhtul hilja hõisates kõik kaikus
nõnda imelikult vastu nagu kumiseks kuskil kellade
vask. Rahvasuu rääkiski, et need niidud ja madalad põllu-
lapid olid olnud kunagi vana järve põhi, kuhu enne-
vanasti oli uppunud nõrga jää ajal mõisa voor suurte
kelladega. Ning võib-olla just sellepärast kõlaski siin
kõik nõnda imelikult ja salapäraselt, et seda ümbritses
kaugete aegade rahvajutu salapärane linik.

Kuid neid mõtteid mõeldes oli tundnud August Tarmak
ka nii palju kordi südame ümber nagu piinavat pigistust.
Sellest kõigest oli küll hea mõelda Velikije Luki lumis-
tel teedel, kui samm hakkas muutuma väsimusest ras-
keks. See andis ka südamele kinnitust Narva jõe kaldal
ja Muhu väinas, kui tuli rünnata üle lageda vee vaen-
last. See isegi justkui leevendas valu, kui ta lamas
kõrge palavikuga haigla kuumaks muutunud linade
vahel. Ent siiski ta otsekui kartis seista silm silma vastu
selle väikese silmapiiriga, oma ammuse mälestuste ning
noorusmaaga. Kas paistab kõik neljakümnekahe-aasta-

sele mehele ikka veel nõnda, nagu jäi see mällu viieteistkümnenda aastasele poisikesele? See küsimus pistis mõnikord Tarmaku südant nagu terav oga.

Nüüd viimaks seisis ta siin ja vaatas üle järve. Tõsi, kaugel Seitsme-röövli mets oli jäänud justkui hõredamaks, tema võimsad kuusetipud ei paisnud enam pilvekõrgustesse kaarduvate hiiglastena. Ka nooruspäevade luhad ja niidud, kus hõisates kaikus kõik vastu nagu kummaline kellade kumin, näisid nüüd teisel pool järvesoppi hoopis pisitillukestena. Neilt oli nagu korraga kadunud nooruspäevade salapärasus, kaugete aegade mälestuste email.

Juba esimese pilguga märkas August Tarmak, et möödunud aastad olid siin mõndagi muutnud. Mõnigi vana sammaldunud katusega hütt või küün oli kadunud, aset andes uutele ja nägusamatele ehitistele. Teisel pool järve tõusis ikka tuttav meierei raudne korsten, mis nagu alati, nüüdki popsutas veidi suitsu. Kuid selle kõrval asus uus kahekordne uhke maja, mille rohkearvulised aknad helkisid vastu märtsikuu päikest. See võis olla koolimaja, nõnda et nüüdsetel noortel polnud enam tarvis tallata üle järve täistuisanud teedel kuni Ristselja teelahkmeni ja sealt veel tubli kaks versta vana Rahingu koolitareni.

Kuid kõik muu oli jäänud ikka samaks, selleks kaugete aegade mälestuspildiks, mis oli teda saatnud nii paljude soojade ja lähedaste tunnetega läbi poisikesepõlve keskikka. August Tarmak tõmbas viimase sõõmu suitsu ja heitis vilkaotsa lumme. Nüüd oli ta rõõmus ja rahul, et oli tulnud vaatama oma kauget noorusmaad. Ta haaras lumest reisikepi ning kavatses edasi astuda, kui just tema selja taga rudisesid reejalased ja tuline võik

kihutas mööda järve kallast alla. Vurrudega mees, kelle nägu Tarmak õieti ei näinudki, lebas ristseliti rees. Ta silmas ainult kihutaja sooja karusnahkset, silmile-tõmmatud talimütsi ning kuulis piitsaplaksu sekka hüüatust:

„Hei... eest ära, tee lahti härrale!”

See hääl ja hõige oli Tarmakule nagu piitsalööök.

Ligi kolmkümmend aastat ta elust justkui kadus järsku, sai olematuks. Ta seisis jälle kaheteistkümnenda aastase poisikesena siinsamas talvisel järveteel, valge takune kott kartulipudru, suure leivapätsi ning pisi-tillukese lihakilluga seljas, raamatute ning pesupamp käe otsas. Ta oli rühkimas mööda järve kallast üles, jalad peaaegu põlvini lumes, vana läki-läki vajumas ninale, kui järsku lähenes põõsaste tagant regi ja reepõhjas ristse'iti purjus Juusa peremees. Piits vihises õhus ja kähisev hääl kuulutas:

„Hei... eest ära, tee lahti härrale!”

Hobune tormas puristades alla, kuna väikemees rabel kohkudes tee kõrvale sügavasse lumme. Kui regi tema kohale jõudis, nõksatus Juusa peremees sirgemaks, sest ta tundis ka väikemehe ära. Järsk, terav piitsahoop sähvatas tagakätt läbi õhu ja hammustas poisi palele tulise juti. Reest kostis naerulagin:

„Vaat... said! See oli sulle latikate eest!”

Nagu tookord kauges poisikesepõlves, nõnda vaatas ka nüüd Tarmak üllatunult kihutavale reele järele. Need kaks juhtumit olid küll teineteise sarnased, kuid ometi oli see võimatu, et Juusa peremees kihutas nagu surematu koll alati mööda järveteed. Ja kuigi Tarmak sõitja nägu hästi ei näinud, arvas ta siiski millegi pärast, et see oli hoopis noorepoolsem mees. Kas need olid vaid

kaks lihtsalt juhuslikult ühte langevat seika, või leidus nende taga mingi side? August Tarmak astus tagasi teele ning mõtles, et siin pidi leiduma siiski päris loomulik lahendus.

Ja justkui sellest mõttest hoogu sattudes, hakkas ta astuma rühikalt mööda värskaid reejälgi edasi. Kuid juba mõnekümne sammu järele peatus ta uuesti mingist vanast meeldetuletusest. Seal paremal kaldal, selle etteulatava heinamaanina taga, sulpsatasidki kunagi pakside vesiroosilehtede varjus toredad latikapõrakad, kellede eest ta sai Juusa peremehelt piitsajuti üle pale. Nimelt palistas järve kallast Juusa peremehe heinamaa, kes sellepärast luges end ka selle järvesopi, nende sine-tavate kõrkjate, laiade vesiroosilehtede ning kalade peremeheks. Keegi ei tohtinud tema heinamaast läbi minna, paadiga kõrkjates sõita ega õnge heita. Seda valvas kadedalt Juusa peremehe silm. Ja see piitsalöök oligi selle eest, et mõnikord õhtuüti libises salamahti väikese Kusti küna kõrkjate varju ning ta õngekonks tõi vesiroosilehtede tagant välja mõnegi raske, hõbedaselt läikiva latika.

Poole tunniga jõudis August Tarmak teisele poole järve.

Kogu tee oli ta käinud reipalt, nagu mingi õhinaga, mis tõukas teda tagant. Nüüd nagu ei tundnudki ta paremas jalas seda närivat valu, mis teda ikka saatis sellest ajast, kui Tehumardi lahinguööl sakslase terav labidalöök oli ta sääre pikuti peaaegu lõhki raiunud. Kuid too sakslane ei jõudnud ka kaugemale, ta jäigi sinna kruusaaugu kaldale, kadakapõõsaste alla.

Mööda kaldarannikut ülespoole astudes, silmitses Tarmak uudistades seda kahekordset kollaseks värvitud hoonet, mida oli näinud teiselt kaldalt. Alles nüüd ta

märkas, et see polnudki koolimaja, nagu oli arvanud, vaid endine vallamaja, nüüdne täitevkomitee hoone. Nähtavasti oli vallakool jäänud ka nende pikkade aastate jooksul ikka Ristselja teelahkme taha, tubli seitse kilomeetrit siit üle järve. Täitevkomitee hoone lasila ääres seisis mõned hobused, kuid hiljuti nähtud kanget traavikihutajat võiku polnud nende hulgas.

Tarmak oli juba täitevkomitee trepist üles astumas, kui silmas vastassuunast lähenemas sõdurisinelis ja valges jänesenahast talimütsis meest. Ta seisatas üllatunult, sest selle kõnnaku oleks ta ära tundnud ka tuhandete inimeste seast. Nõnda olid nad enam kui kolm aastat tagasi astunud kõrvuti Paul Taaveliga mööda Velikije Luki lumiseid teid. See pikk, läbi päevade ja ööde kestev teekond, relvade raskus, unetusest ebakindlaks muutunud samm, mingi väsimatu, visalt edasirühkiv kihk võitlusse, see kõik oli neid sidunud lahutamatu sõprussega. Paul Taavel vaikis enamasti, ainult ta pilk oli suunatud kuskile kaugemale läände, öö tumedasse punkti, kus ikka hõõgusid põlevad külad.

Mõnikord haaras ta Tarmaku sinelivarrukast kinni ja kähises:

„Vaata... seal hakkab jälle taevaserf kumama! Nee- tud... kui ma mõtlen sellele, et need on kõik inimeste eluasemed, nende kodud, pikkade aastate töö ja vae- vaga kogutud varanatuksed, mida nüüd sakslased põletavad ja hävitavad, siis hakkab nagu miski mu südant küünistama. Tuleb rutata... jõuda neist ette... päästa inimesed ja nende kodud. Sellega päästan ma ka oma naise ja väikese Mihkli...”

Hiljem mõtles Tarmak nii mõnigi kord sellele ja arvas, et ta pika teekonna kaaslasel ja lahinguseltsimehel jäid

need armsad inimesed igavesti nägemata. Sest juba esimesel lahinguööl ei tulnud Paul Taavel oma rühmaga ühes tagasi. Rühmavanem tegi käega ainult ebamäärase liigutuse ja ütles:

„Miinile sattus... teadagi, mis sealt järele jääb.“

„Aga laip... kas tõite selle kaasa?“ tahtis Tarmak enam teada oma seltsimehest.

Rühmavanem vastas:

„Jätsime sinna... ta oli teelt veidi kõrval ja meie ei võinud pimedas riskeerida. Hommikul vaatame järele.“

Kuid hommikul oli koht tühi. Lumel võis näha ainult puruksrebitud riideräbalaid ja veriseid laiike. Võib-olla olid siin sanitarid või matmiskomando juba teinud oma töö.

Nüüd silmitses Tarmak põnevalt tulijat. Ta ei julgenud veel hüüda, sest see oli nõnda uskumatu, päris võimatu, tuhandest ainult üks võimalus. Alles kui läheneja tõstis silmad, need tuttavad hallid silmad, millede pilk puuris alati kaugemale, justkui sügavusse, hüüatas Tarmak:

„Paul, kas oled see sina?“

„Mina,“ naeratas tulija.

Nad seisid silmapilgu vaikides vastamisi, siis haarasid teineteise ümbert kinni. Alles mõne silmapilgu pärast sai Tarmak öelda:

„Ja mina mõtlesin, et ei saagi sind enam näha. Tol korral räägiti...“

„Ma tean,“ nagu tahtis Taavel katkestada ta juttu. „Aga näed... juhtub... olen elus... Vara oli tol korral veel võitlusest lahkuda.“

Alles nüüd silmas Tarmak lähemalt vana lahingukaaslase purustatud palenukki, ta klaassilma ning vasa-

kut kokkukägardunud käelaba. Kuid siiski polnud nähtavasti need purustavad hoobid suutnud selle inimese tahtejõudu, ta võitleja vaimu murda. Ta sarnanes tuultes ja tormides räsitud puule, mis on kaevunud kõigi oma juurtega sügavasse mulda. Just nõnda seisis ka Paul Taavel, ta seltsimees ja lahingukaaslane, visalt ning kindlalt mõlemate jalgadega elus.

Eemalt metsa vahelt hakkas maanteele käänduma pikk hobustevoor. Paul Taavel heitis pilgu üle õla ning korraga valgustas ta nägu iseäralik sära. Ta purustatud palenukk ning karmilt kokkulitsutud suu justkui said hoopis uue hingestatud oleku.

„Arva mis palgid need on?“ küsis ta Tarmakult, ainus silm helkimas selle näol.

„Hakkad midagi ehitama.“

„Jah... muidugi ehitama! Need on meie uue koolimaja palgid. Mäletan, kuidas sa rääkisid oma kooliteest üle täistuisanud järve, ja siis tuli mul kange tahe muuta meie noortele see koolitee palju lühemaks.“

Ta pilk libises jälle edasi, sinna järve äärde kõrgemale pervendikule, nagu näeks seal juba kerkimas uut hoonet.

Seda pilku nähes ja ta lakkamatut visa jõudu hoomates, mis kiirgas sellest väikesekasvulisest, kuid ometi terasele sarnlevast inimesest, tundis Tarmak justkui pisut häbi. Sest alles mõne silmapilgu eest oli ta endamisi, südame salajasemas põhjas haletsenud oma vana lahingukaaslase ja seltsimehe purustatud nägu ja kätt. Kuid see inimene jäi ikka selleks, kes ta oli: visaks ja väsimatuks võitlejaks, ründemeheks kõige uue eest.

Alles nüüd taipas Tarmak küsida:

„Tähendab, oled siin tööl?“

Taavel noogutas peaga:

„Jah, valla parteiorganisaator. Aga läheme nüüd sisse ja keedame teed.“

Taaveli väike lihtne ruum nagu ei kuulunudki sellesse suurde majja. Siin oli vaikne ja rahulik, laiast aknast avanes vaade otse järvele. Riiulil ja laual asus hulk mitmesuguseid raamatuid. Ühe seina ääres seisis kareda halli vaibaga kaetud voodi. Tarmak naeratas tahtmatult: ka tema oli ostnud endale niisuguse lihtsa vaiba.

Taavel läitis kõrvalruumis priimuse ja hakkas teed keetma. Mõni minut hiljem koputati uksele ja sisse astus villasesse pearätikusse mähitud naine. Tarmak nägi õieti ainult ta silmi, mis oli pööratud küsivalt temale.

„Kas seltsimees parteiorganisaator on kodus?“ küsis tulija.

„On!“ heitis Taavel üle kõrvalruumi ukse ja tundes tulija, hüüatas: „Ah, see on Leena! Kas hobuseid saite palkide veoks?“

„Ei saanud... sellepärast tulingi,“ vastas naine väikese pahameelevärviga hääles.

„Miks ei saanud? Korraldus oli juba tehtud.“

„Hobulaenutuspunktis ei tea keegi, kas anda või mitte.“

„Aga juhataja?“

„Juhataja katsub jälle käima panna oma masinavärki. Ja siis on teada, sel puhul on Vürst justkui mõtusekukk: ei näe ega kuule peale oma laulu midagi. Mina palusin temalt hobuseid, aga tema vaatab mulle suurte silmadega otsa ja pomiseb: „Ja — jaa, oleks veel üks hammasrattake, siis hakkaks kohe käima... kohe käima.“ Pidin südametäiega peaaegu ta masinavärgi ümber tõukama... nõnda ajab see asi keema.“

Tarmak nägi oma vana sõpra justkui elustuvat. Ta haaras toolile visatud valgest jänesenahast mütsi ja surus selle jälle pähe.

„Lähme seltsis, vaatame milles lugu seisab. Aga sina, Tarmak, keeda seni teed. Olen varsti tagasi, see pole kaugel.“

Tee oli ammu keenud ja jahtunud, kui Taavel tagasi jõudis.

„Vigurdavad seal hobulaenutuspunktis,“ heitis ta jälle mütsi toolile. „Juhataja on niisugune mees, kes mõtleb nõnda pikkamisi nagu rohi kasvab. Nüüd on sattunud veel niisugusele hullule ideele: tahab ehitada masinat, mis käib ilma veeta, ilma auruta, ilma bensiinita.“

„Isekäijat?“

„Midagi niisugust jah. Kui ta hakkab oma leiutisega jahtima, siis nagu polekski peremeest majas. Teised aina talitavad nagu heaks arvavad, või ei talita üldse. Kuid Leenat peab abistama, aitama teda elus jälle jalule tõusta. Sakslased põletasid ta elumaja... mäletad neid kaugeid tulekumasid, mis nägime rindeteedel? Niisugused tuled loitsid ka selles külas. Leena mees sai surma Narva all, tal õn hoida ja kasvatada väikesed lapsed. Aga need asjamehed seal hobulaenutuspunktis muudkui keerutavad sõnadest köit.“

Ta süütas uuesti priimuse ja sellesse õhku pumbates ägestus:

„Jah, nii on: täna ei saa, homme ei saa, ülehomme ei saa — see istub veel sügavasti meie töös nagu roostes nael. Ma ootan päeva, millal hakatakse igas ametiasutises, kuhu aina pöörduvad kodanik oma soovidega, vastama: — „Olge head, otsekohe.“

Tarmak naeratas. Tema vana lahingukaaslane oli jää-

nud ikka samaks rahutuks otsijaks, uue ja parema tuleviku eest võitlejaks nagu oli rindeteedelgi. Haarates soojalt Taaveli kätest kinni, peaaegu hüüdis ta:

„Oota, kallid sõber, see aeg tuleb... tuleb tingimata. Ma usun kaljukindlalt, et see on palju lähemal kui tookord, millal vaatasime üle Velikije Luki lumiste lagendike loode poole ja mõtlesime, kunas saab vabastatud meie kallid sünnimaa. Aga näe, nüüd on see käes... Meie aga justkui ei märganudki, kuidas see sündis ja juhtus.“

Taavel tõstis aurava teekannu lauale ja läks jooginõusid otsima. Ta pani Tarmaku ette sinise emailitud kruusi, endale aga võttis kõrvata tassi.

„Sul on õigus, see aeg tuleb... tingimata tuleb. Sellepärast võitlengi selle eest, nõnda et...“ ta pilk peatus kõrvata tassil ja suunurka tekkis muie. „Jah, rabelen nõnda tööd teha, et pole aega korralikke sööginõusidki muretseda.“

Nad jõid teed teine teisel pool lauda, vastamisi, nagu olid sageli istunud mõne lõkketule ääres. Tarmak hakkas jutustama oma vanale kaaslasele ka järve kaldal juhtunud lugu. See mõtles pingutatult ühe silmapilgu ja vastas:

„Juusa... seal asub ju nüüd meie hobulaenutuspunkt. Aga endisest peremehest pole ma kuulnud midagi. Ning tollest uhkest sõitjast, ka selle kohta on mul raske midagi kindlamat öelda, sest olen siin alles teist kuud tööl. Peregi on järele toomata, sellepärast elan veel justkui telgi all.“

Kuid seda rääkides näis, et ta laia otsmiku varjus liikus juba hoopis uus mõte. Ta ainuke silm elas, muutudes üha sädelevamaks. Pärast teejoomist tõusisiski Taa-

vel järsult istmelt üles, haaras mõlemate kätega Tarmaku õlgade ümbert kinni ja ütles:

„Õigus... sind ma justkui kogu aeg otsisingi.“

„Mind?“ sattus Tarmak segadusse.

„Sind jah. On tarvis uut hobulaenutuspunkti juhatajat, muidu on kevadel häda käes. Praegune on just samasugune hädine nagu ta kronudki. Aga sinusugune vana lahingumees suudab kõigega toime tulla.“

Ta sirutas Tarmaku poole käe.

„Anna käsi, sulle on see töö tuttav, tunned hobuseid ja põllutööd. Ka oled sa ise siit pärit... pooleldi oma inimene. Sul on teravat silma, ehk oskad heita pilgu sinna, mis mulle veel tume ja segane. Võitleme jälle koos nagu Velikije Luki all. Ja usu mind, seegi võitlus pole vähem tähtis ja vähem raske.“

Taaveli sõnade taga justkui peitus midagi, mis ometi ütlemata jäi.

Tarmak mõtles silmapilgu, see kõik oli talle päris ootamatu. Ta ei tulnud ju selleks siia, et leida mingit tööd. Aga nüüd justkui õhutasid Taaveli sõnad teda astuma jälle oma vana lahingukaaslase kõrvale rivisse.

Tarmak ulatas käe.

2

Just maantee ääres seisid losukile vajunud hooned.

Maantee poolt piiras neid küll aed, mis aga nähtavasti toetus rohkem reas kasvavatele vanadele pihlakatüvedele kui mädanenud postidele. Väravat polnudki ees. See vedeles puruks sõidetuna aia kõrval.

Suurt ja avarat õue ümbritsesid kolmest küljest hooned: kollaseks värvitud elumaja, ait, hobusetall, pikk, raudkividest alusmüüriaga karjalaut ning põlenud rehe

kõrged saviseinad. Rehe otsas asus rööbiti maanteega Juusa vanatare, vanusest must väikeste aknaaukudega hooneubrik.

See oli Juusa vanatalu, valla kõige laostunud maja-pidamine.

Vana Kahro oli olnud imelik peremees. Tema piirid ulatasid ülevalt Pedakamäelt alla Roojärve käärudeni. See oli tükk ilusat maad liivanukil mühiseva männimetsa, veerjate põldude ning heinarikaste luhtadega. Näis nagu oleks loodus siia rikkamalt jaganud oma andi kui kuskile mujale ümbruskonnas. Võõras rändaja, kes juhtus siit läbi minema, pidi tahtmatult seisatama ja mõtlema: siin tahaksin elada ja töötada.

Kuid vana Kahro justkui ei armastanud seda maad.

Ta laiendas küll oma talu piire, kiskus tükk tüki järele selle külge uusi heinamaid, põlde, järvekäärakuid ja metsa. Kuid tema kätes jäi muld justkui surnud mullaks, uued heinamaad tühjadeks tasandikeks. Vana Kahro armastas pillerkaaritada laatadel ja kõrtsitubades, kihutada ristseliti lamades rees, paristada hobustega, tüssata salakavalate nüketega ükskõik kas sõbrameest või vaenlast. See oli tema rõõm, öösel ja päeval madalate kulmukaarte all vilkuv mõte. Tema ei pannud kätt töö külge, see justkui määris tema käsi. Tema eest töötasid põldudel sulased ja tüdrukud, kogusid saaki popsipered, heinamaade rentnikud, haokubutegijad, talvise viljakoti või põhukoorma laenajad.

Ja niisuguseid töövaime oskas vana Kahro leida.

Ka ta lastele oli kodutalu külm ja kauge nagu varese-pesa. Kolm tütart kadus linna säravatesse tuledesse ja vast ainult rasketel päevadel meenus neile kodukoht.

Poeg Osvald õppis kaua aastaid ülikoolis kord põllumajandust, kord metsandust, kord — kuulu järgi — vekslivõltsimist.

Kui August Tarmak teisel päeval Juusale jõudis, ootas teda juba vanatare ees pikk tapuridva-taoline mees. See oli veider kuju, niisugune, et esimest korda nägija pidi tahtmatult arvama, et kõik maailma hädad ja viletsused istusid just selle inimese kukil. Ta oli kuue väel, mis lotendas kõhnade nurgeliste õlgade ümber nagu kott. Pikasäärelised mitmekümnesse suurde ja väikesse kortsu vajunud rasked säarikud näisid justkui plekist taotud ta säärite ümber. Need rasked säariku-kobakad otsekui naelutasid tema maa külge, nõnda et iga ta samm lõppes pigem komistuse kui astumisega. Kuigi polnud tugevat tuulehoogu, tahtis iga hetk mehe peast heledavärviline kaabulodu minema lennata.

See oligi ajutine hobulaenutuspunkti juhataja.

Niisama veider nagu oli mehe kuju, nõnda kummaline oli ka ta nimi — Americo Fürst. Kuid inimesed kutsusid teda lihtsamalt — Ameerika vürst. See nimi oli kuulus üle mitme valla, sellega pilgati pikatoimelisi inimesi, veidrikke, see oli muutunud erakujukude, veidruste ja iseärasuste sünonüümiks.

Kuid siiski oli „Ameerika vürst“ osav meistri-mehe, kuulus käärade, habemenugade, saagide ning terariistade teritaja. Siin ei saanud temaga keegi võistelda, see töö oli tema kätte kulunud nagu kunstniku liigutus viiulipoognaga. Ning vabal ajal meisterdas see veider inimene keerulist masinat, mis pidi töötama ilma veeta, ilma tuuleta, ilma auru ning elektrita.

Tarmakut nähes tõmbus ta piklik nägu lugematutesse

peenikestesse kipratesse nagu purunenud jääkirm. See oli vist selle inimese naeratus, tema rõõmuavaldus. Ta astus kaks sammu tulijale vastu, kuid järsku tõstis tuul, mida õieti ei olnudki, ta peast kaabulodu ja viis lendu. Ent see ei saanud siiski kuhugi kaugemale kaduda, sest omaniku kuuerinnatise külge kinnitatud must siidnöör hoidis teda kinni. Nööri otsas kaapu tagasi tirides, sirutas ta Tarmakule tervituseks käe.

„Tervist... vist uus juhataja,“ naeratas ta ikka oma kibralist naeru. „Lubage end tutvustada: Americo Fürst, hobulaenutuspunkti ajutine juhataja, peenmehaanik ja leidur.“

Kuid tema lühikeses ja järsus käepigistuses ei tundnud Tarmak siiski kübetki vaenulikkust ega solvumist. See oli koguni sõbralik käepigistus — ja millised ime-likud soojad käed olid sel inimesel — nõnda, et ka Tarmak vastas siiralt:

„Ei tea veel midagi, kas uus juhataja või mitte. Tuleb vaadata...“

Pikk mees sügas mõtlikult lõualohku, kus kasvas blond habemetutt. Tarmak märkas kõrvalpilguga, et tal olid ühteagegu väga kurvad ja unistavad silmad. Need sarnanesid suure poisikese silmadele, kes on üksi jäetud ega tea mida nüüd teha või tegemata jätta. Kaabut tagasi pähe kohendades noogutas ta mõistvalt Tarmaku poole:

„Jah, see on tõsi küll, et just vaadata on tarvis. Ka mina tahtsin vaadata... pidada aru... aga polnud aega, hobulaenutuspunkti juhataja amet kukkus justkui rabi-nal selga. Oli veel sõja aeg, polnud inimesi, valla täitev-komitees arvati, et mina olen ainuke prii mees. Puik-lesin küll vastu... mul oli veel masin valmis teha...“

veel viimased nokitsused... aga seal ei pandud seda täheleegi. Nõnda ei saanudki mina järele vaadata, vaid kohe ametisse."

Ta kõneles rutates pehmet Lõuna-Eesti murrakut, saates oma sõnu pikkade, veskitiibade-taoliste käte vehklemisega. Nagu märkamatuult hakkasid mõlemad mehed juttu ajades sammuma hobulaenutuspunkti tallide poole. Ja just talle tahtis Tarmak kõigepealt näha, sest eile õhtul oli ta neist kuulnud Taavelilt nii mõndagi.

"Vihtori!" hõikas juhataja kollaseks võõbatud elumaja poole.

Seal justkui oleks oodatud seda hüüet, sest kohe järgmisel silmapilgul sööstis uksest välja noor suurte juuksekahtudega poiss. Ta oli palja-päi ning koos ta pikkade õlevärvi juustega näis tema kohal lainetavat ka midagi rõõmsat, lendlevat, nooruslikku.

"Vihtori, meie tallipoiss," lausus hobulaenutuspunkti juhataja. Tarmakule tundus selles häälekõlas sooja poolehoidu. "Sakslased küüditasid ta Ingerimaalt siia, aga ema ja vähemad õed-vennad viisid teab kuhu. Juba kolmandat aastat on ta Juusal... varem oli vana Kahro juures, nüüd hobulaenutuspunktis."

Vihtori avas kärmelt talliukse.

Esimene pilk pani Tarmaku otse jahmatama. Tallis oli kuus hobust, kõik kurnatud, alatoitlusest norgu vajunud loomad. Juba pealiskaudne pilk ütles, et siin oli vaja rutulist abi. Niisugust pilti oli ta näinud ainult üks kord elus: kolmekümne teisel aastal kaugel põhjas, kullakaevanduses, kus äpardus kogu heinasaak ja loomade toit tuli vedada enam kui kahesaja kilomeetri kauguselt.

Kuid siin ei olnud kauge põhi, siin oli kümneid või-

malusi loomi korralikult toita. Seda mõeldes haaras Tarmakut keev viha selle pika mehe vastu, kes seisis oma kortsu vajunud säärseabastega nõnda rahulikult tema kõrval nagu ei puudutakski see kõik teda.

„Teie näljutate loomad surnuks!“ peaaegu hüüdis ta.

Hobulaenutuspunkti juhataja sihitu pilk vaatas tuhmilt vastu talliseina. Ta näppis jälle oma lõualohus valget habemetutti ja lausus alles nagu pärast pikka kaalutlemist:

„Jah, nii see on. Olen seda mitu korda öelnud ka Soosälule, täitevkomitee aseesimehele. Aga tema ainult vaatab kurja pilguga mulle otsa... muud ei midagi. Mis teha? Tööloomadki ei saa täit normi heinu, aga need siin peavad leppima ainult sellega, mis Vihtori neile siit-sealt sületäie viisi kraapab.“

Ta jäi justkui veel sügavamasse mõttesse ja lausus siis pead tõstes:

„Jaa... oleksid need loomad masinad, siis võiks nad käima panna ka ilma auru ja elektrita. Just seda võiks teha, aga nüüd... nüüd ei oska ma midagi välja mõelda.“

Tarmak heitis talle veel vihasema pilgu. Kas oli see inimene juhm, tohmakas või lihtsalt irvitas teda oma abitu pilgu tagant? Selle küsimuse pidi ta lahendama, see oli kindel. Ta astus ühe sõime juurest teise juurde, võttis neist pihutäie viisi heinu ja heitis jälle maha.

„Sõnnik... sõnnik... sõnnik...“ kordas ta igakord märgi, juba täiesti mädanenud heinu nähes. „Keyadeks pole siin ainustki elusat looma.“

„Ei ole jah,“ kõlas nagu kaja hobulaenutuspunkti juhataja suust.

„Kes selle eest vastutab?“ astus Tarmak talle sammu lähemale.

„Ma ei tea,“ lausus ta päris tasa, vaevalt kuuldavalt.

Tarmak ei tahtnud temaga enam raisata asjatuid sõnu. Nähtavasti siiski see inimene lihtsalt irvitas tema üle.

Teisest tallist, endisest laudast, mis asetses nurgi eelmise hoonega, kostis juba ust avades hirnumine. Siin oli hobuseid rohkem, enamasti vanad kühmuste kontidega tööloomad, paar nooremat ja üks valge. Tarmak kõndis nende vahel ringi, vaatas igauht teraselt, patutas selgadele ja vastu sirutatud kaeltele. Nähtavasti olid siin loomad paremini toidetud, sest neid vajati igapäevases töös. Mõnest latrist kostis vastu isegi erk hirnumine, mis valmistas Tarmakule rõõmu. Ta oli ikka hobuseid armastanud, nende meeldivate loomade lähedus otsekui tuletas talle midagi meelde ammu-sest poisikesepõlvest. Võib-olla oli siin tallis ka mõni Juusa peremehe traavisõitjate järeletulijaid, keda ta karjapoisina oli alla heinamaale kammitsasse viinud?

Viimase latri ees seisatas ta järsku ootamatusest. Seal hirnatas talle vastu eilne tuline võik, kes oleks teda järverinnakul peaaegu alla ajanud. Esimesel silmapilgul näis see päris uskumatuna, kuid ometi tundis Tarmak hobuseid. Ja seda võiku, mis meenutas talle üht kauget minevikupilti, oleks ta tundnud ka kümne omasuguse seast.

„Kelle sõidus see hobune eile oli?“ küsis ta juhataja poole pilku tõstes.

„Eile?“ kordas see ja vaatas nagu abi otsides selja taha Vihtori poole.

Noor poiss astus sammu ette ja tahtis midagi öelda,

kuid samal silmapilgul kostis vastas asetseva latri hämarusest imelikult sisisev hääl:

„Võik polnud eile kellegi sõidus.“

Tarmak heitis pilgu pimedale latri poole. Nähtavasti kasutati seda õlgede hoiuks. Alles terasemalt silmitsedes märkas ta seal varjus lühikest jäsajat kogu, kes justkui meelega hoidis end pimedusse. Ta oli nähtavasti lonkur, sest toetus jämedale kepile. Ainult mehe näo kõrgusel valendasid kaks täpikest nagu silmad. Tarmak astus veel sammu lähemale ja küsis:

„Kes teie olete... teenite hobulaenutuspunktis?“

„Jah... ma olen öövaht,“ tuli susisev vastus.

Ühe silmapilgu mõtles Tarmak veel midagi küsida. Kuid siis keeras ta selja ja astus millegi üle sügavasti mõeldes tallist välja.

Alles aitades ja küünis mõistis ta täieliku selgusega, miks hobulaenutuspunkti loomad olid nõnda kondised ja kõhnad. Kõik salved seisis tühjalt, küünides oli kare soohein muutunud hallitusest peaaegu valgeks, ristikkeina polnud ainustki sületäit. Ainult põhku leidus küllaldaselt, head, nähtavasti mitme aasta põhku.

„Säh, siin on sulle kohe esimene lahinguline ülesanne,“ mõtles Tarmak endamisi naerdes. „Vaatame, kuidas sa sellega toime tuled. Heinad ja kaerad... heinad ja kaerad... see pole sul kergem lugu kui mõne okastraadi ja miiniväljadega piiratud sakslaste punkti vallutamine.“

Nad astusid edasi tööriistade kuuri poole. Siin lepitatas tööriistade korrashoid Tarmakut põhjalikult selle veidra hobulaenutuspunkti juhatajaga. Need mitmesugused adrad, äkked, loorehad ja randaalid polnud küll just kõige paremad, kuid see hool ja kord, millega

nad olid paigutatud talikorterisse, asetatud lauajuppi-
dele või puualustele, vist isegi õlise lapiga kergelt üle
tõmmatud kaitseks roostetamise vastu, pani Tarmaku
imestama. Nõnda võis talitada ainult väga hoolikas
inimene, kes tõsiselt armastas tööriistu ja tundis nende
suurt väärtust.

Ta vaatas lugupidamisega ja imestusega hobu-
laenuspunkti juhataja otsa. Kuidas küll need kaks
asja sobisid ühte: siin kindel kord, töö ja hoolikus,
seal tallis aga nälgivad hobused. Kuid see pikk veider
mees, kes justkui adus Tarmaku mõtteid, muutus nüüd
otsekui veel aramaks. Ta pilgud ekslesid nagu peitu
otsides pimedamatesse nurkadesse ja kaabulodu tükki-
vägisi vajuma üle kulmude. Viimaks mühkas ta talli-
poisi poole:

„See on rohkem Vihtori töö... tema kargab kergesti
igale poole appi.“

Ent Vihtori heitis oma pikad heledad juuksekahtud
järsu liigutusega kuklasse, nõnda et ta noor, punast
õhetav nägu säras üleni naerust. Ta rõõmus, seda
pikka veidrat meest hellitav pilk ütles Tarmakule palju
rohkem kui oleksid suutnud seda teha sõnad. Ja jälle
pidi Tarmak puurima sama mõtte kallal, mis juba mit-
mendat korda vangistas selle lühikese aja jooksul ta
meeli. Kas see pikk veider mees oli siiski rahvavaen-
lane ja kahjur, nagu ta oli mõelnud seal tallis nälgivi-
vate hobuste ees? Rahvavaenlase, nõukogude korra
õõnestaja tööriistad oleksid vedelenud lumes. Võib-
olla oli ta lihtsalt inimene, kes oskas kanda rohkem
hoolt surnud metalli kui elava looma eest. Leidub ju
niisuguseid veidrikke ja võib-olla oli „Ameerika vürst“
neist üks.

Veel samal õhtul seisis Tarmak valla täitevkomitee aseesimehe ees. Talle näis, nagu oleks just tema sisseastumisel kolksatanud üks pudel vastu kirjutuslaua lahtist ust. Kuid see võis ka lihtsalt nõnda paista, näida liigse ettekujutusena, sest täitevkomitee aseesimehe tõmmus, veidi liiga jämedatoimelises näos polnud midagi märgata.

„Seltsimees Soosalu, hobulaenutuspunkt vajab heinu ja kaeru,“ haaras Tarmak ootamata istme pakkumist kohe asjast kinni.

Täitevkomitee aseesimees avas ühe sahtli ja sulges selle jälle. Siis lükkas ta hooletult lahtise kapiukse kinni ning pani laualt paberrossikarbi tasku. Kätega end toolileenidele toetades tõusis ta üles ning jäi Tarmaku ette seisma.

„Ah, tahate heinu ja kaeru?“ naeratas ta korraga oma krobeliste huultega. Kogu ta nägu justkui valgustas mingi veider mõte. „Nii... nii... Endine juhataja oli vähemalt tubli selles mõttes, et ta teritas igal nädalal kaks korda minu habemenuga ega nõudnud midagi. Ta ainult rääkis, et asjad on nii ja naa. Teie aga tahate juba esimesel päeval koormaga. Tüt-tüt-tüt, nii see asi ikka ei lähe. Tuleb ise organiseerida, hoolitseda. Aga nüüd pean minema... mul on kole kiire.“

Tarmak ei mõistnud järsku, kas see oli jõhker nali või pilge.

3

Uus kevad nagu oleks liialt rutanud tulekuga.

Või see näis nõnda ainult August Tarmakule, kellel olid nüüd kõik päevad kuni hilisööni täis tööd ja toimetusi. Mõnikord ei jätkunud aega isegi korralikuks söö-

miseks. Õhtul hilja magama heites keerlesid ikka veel päevased tööd ja toimetused, või homse päeva kavatsused kaua ta mõtetes.

Nüüd elas Tarmak Juusa talu suures elumajas. Siin oli palju ruume, hulk tube, ilusaid väljavaateid veerjatele põldudele, metsale ning järvele. Kuid Tarmakul justkui polnudki enam aega seda kõike tähele panna. Tema eluruum oli jäänud ikka lihtsaks, veidi kõledaks. Triibuline karm sõdurivaip kattis voodit, suur laud oli täis mitmesuguseid pabereid, nurgalaual seisis teekann klaasidega. Kogu ruumist õhkus vastu rinde-mehe lihtsust ja vähenõudlikkust.

Kogu tema tööd ja tegevust justkui saatsid ta vana lahingukaaslase Taaveli sõnad, et seegi võitlus pole vähem tähtis ja vähem raske kui Suure Isamaasõja lahingute teekond. Ja nüüd sai talle iga päevaga ikka enam ja enam selgeks, et võitlus nõukogude korra kindlustamise ning majanduselu taastamise eest oli vaid eelmise võitluse jätk, selle uus kuju.

Mõnikord näis talle koguni, et see uus võitlus oli mitmeti keerukam, hoopis laialdasem, võib-olla ägedamgi. Kui pikkadel lumistel rindeteedel jalg uppus kuni poole vildini kohevasse lumme, siis leidus all ikka kindel põhi. Ent siin justkui polnudki mõnikord põhja. Kõik ähvardas üleni vajuda ning kaduda mitmesuguste paberite, nõudmiste, asjatute askelduste ning takistuste laukasse.

Juba tol päeval, millal ta nägi hobulaenutuspunkti tallides luukõhnu nälgivaid hobuseid, sai August Tarmakule üks asjaolu imeselgeks. Siin ei olnud aega ootamiseks, vaid tuli tegutseda. Taavelil ei olnud heinu, Soosalu vaid vaatas kurja pilguga talle otsa,

täitevkomitee esimees Saar viibis juba pikemat aega uuesti avanenud haavaga haiglas. Kirjad, nõudmised, abipalved oleksid jäänud ikka tühjaks paberiks, poleks toitnud nälgivaid hobuseid. Nagu sageli lahingus on parem peale tungida, rünnata, kui oodata vaenlase lööki, nõnda tuli tegutseda ka siin.

Ta seisis jälle valla täitevkomitees ja ütles Taavelile:

„Nii... nüüd on mul ainult üks väljapääs: hakkam vahetama ülearust põhku heinte ja kaerte vastu.”

Taavel oli jälle kuskilt väljast tulnud, täites täitevkomitee ruumi külma ning vaigulõhnaga. Nüüd oli see metsa väljaveoplaani täitmine. Ta ei lausunud sellest küll kellelegi sõnagi, kuid kogu tema olemusest paistis, et nüüd hakkas juba see töö edenema. Näitajad näitasid järjekindlat tõusu, vald oli jõudnud juba tagasörkijate hulgast keskmiste sekka. Ja ega ta kauaks sinnagi ei jää, vaid tõuseb veelgi ettepoole, nihkub lähemale esimestele, seda võis juba märgata parteiorganisaaatori ilmest. Ükskõiksuse ja muretuse jää oli hakanud inimestes murduma.

Kuuldes nagu kõhklemist ja abipalvet Tarmaku sõnades, tõstis Taavel pilgu ja vaatas hetke teravalt vana lahingusõbra otsa. Tähendab, ka hobulaenutuspunktis juba liikus midagi. See oli just sedaviisi, nagu oleksid lahinguväljal jõudnud esimesed roodud vaenlase kindlustatud punktide alla. Nüüd oli tarvis vaid signaali ja rünnak algab kõikidest külgedest. Ta heitis oma jänesenahast mütsi ja käpikud lauale ning ütles:

„Kõik abinõud on lubatud, kui sellega kindlustatakse nõukogude korda, hoitakse sotsialistlikku omandit.”

„Aga mis ütleb prokurör?“ pööras Soosalu end istmel ringi.

„Prokuröri polegi siin midagi öelda. Prokuröri abi on tarvis siis, kui lastakse tallitais loomi surnuks nälgida,“ istus Taavel rahulikult oma toolile.

„Naa!“ lõi täitevkomitee aseesimees näost üleni punetama.

Ka Tarmak oleks tahtnud sellele inimesele midagi vastata, päris teravalt öelda. Kuid samal silmapilgul tundis ta endal Taaveli rahustavat pilku. Need hallid, puuriva pilguga silmad justkui hoidsid teda tagasi, manitsesid, et siin ei aita kisa ega kära, vaid tuleb tegutseda pakkamisi, uurida ja valgustada. Ning korraga oli Tarmak jälle endiselt rahulik ja kindel. Ta noogutas vana seltsimehe poole jumalagajätkuks pead, avas ukse ning astus tagasi vaatamata lumisele teele.

Ja juba järgmistel päevadel tühjenesid tunduvalt Juusa hobulaenutuspunkti täiskiilutud panipaigad õlgedest. Kõrged koormad kadusid teekäänaku taha ja tulid tagasi heinte ning kaerakottidega. Neid kotte salvedesse tühjendades muutus August Tarmaku süda nagu pisut kindlamaks. Ta justkui tundis juba tükikese kõvemat pinda jalgade all. Seda polnud küll palju, see ei aidanud veel hoopiski lahendada hobuste suvise tööaja toitlusküsimust. Kuid loomad olid siiski vähemalt esialgu päästetud.

Laudalaka üks osa oli juba tühjenenud õlgedest. Tarmak arvestas ning leidis, et üle viie-kuue koorma ei või ta enam kuidagi ära vahetada. Ja sellega oligi lõpp, siis pidi leiduma midagi muud.

Uhel päeval keerles Vihtori tema ümber nagu kiptaks tal midagi südamel. Nad olid poisiga juba päris

head sõbrad. Tarmak oli talle jutustanud oma latika-püügist ja piitsajutist üle pale. Ta oli lubanud Vihtorile sedagi, et suvel mõnel puhkepäeval sõidavad kahekesi vaatama neid järvekäärakuid ja -soppe. Siis võisid nad välja tõmmata mõne toreda, hõbedana sädeleva latika ilma, et neil oleks karta tigeda Juusa vana-peremehe piitsavorpi.

„Mis sul on ... kibeled niiviisi?“ päris ta nüüd Vihtorilt.

„Ma arvan, et võiksime võtta õlgi ka teisest otsast.“

„Miks sealt?“ ei taibanud Tarmak kohe Vihtori mõtet.

Ka see justkui ei osanud järsku vastata. Ta võttis maast pika õlekõrre, tõmbas sellè risti läbi hammaste ja vastas alles siis:

„Sealt on lähem alla visata ja regi mahub ka paremini ette.“

Teisel hommikul paigutatiigi redel uude kohta ja Vihtori ronis kärmelt esimesena üles. Luuk oli naelte ning aasadega kõvasti kinni löödud, kuid poiss oli ettenägelikult end varustanud tangidega. Peagi avanes ragisedes uks ja Vihtori kadus vilkalt nagu orav avasse. Möödus tükk aega ilma, et ta oleks nähtavale tulnud.

„Hei ... kuidas on?“ hõikas Tarmak alt kannatamatult.

Ta oli juba valmis hanguga mööda redelit üles ronima, kui avausest tuli jälle nähtavale Vihtori õlepurune pea. Millegipärast oli tal üsna imelik ilme. Silmadeski justkui sädeles mingi üllatust valmistav säde-meke, kui hüüdis alla ootajatele:

„Siin polegi õlgi!“

„Mis jutt see on?“ küsis Tarmak arusaamatult.

Järsku haaras teda niisugune tunne, peaaegu hirm, et võib-olla oli teinud midagi viltu, põhjalikult läbi kaalumata, umbropsu. Miks ta polnud juba varem kontrollinud laudalakka ka teisest otsast? See oli andeksandmatu viga, seda ei saa välja keerutada ka Taaveli ega Soosalu ees.

„Õige jutt, ainult luugi ees on mõni sületäis!“ hüüdis Vihtori uuesti, kuid nüüd kõlas ta hääles juba justkui tagasihoitud naerupurse. Ja siis prahvatas korraga: „Puha ristikhein!“

„Ristikhein?“ vaatasid all hobusemees ja Tarmak teineteise otsa.

„Ristikhein jah!“

Järgmisel silmapilgul ronis Tarmak mööda redelit üles ning tundis juba poolel teel avatud luugist vastu hoovamas magusat ristiku lõhna. Ta ei suutnud veel mõttes lahendada seda küsimust, kuidas olid ristikheinad sattunud siia põhulakka. Kuid neid näis olevat päris suur hulk, kogu lai laudapealine oli täis kuni sari-
kateni.

Vihtori otsekui aimas Tarmaku mõtet ja ütles:

„Ma tükkisin katuseserva vahelt läbi, kuni algas jälle põhk. Ristikheina on rohkem kui kaks sarika-
palgi vahet.“

„Tähendab vähemalt kuus koormat,“ mõtles Tarmak rõõmsalt.

Ta haaras peotäie heinu ja nuusutas seda. Hein lõhnas hästi, kuid juba esimese pilguga võis näha, et see polnud möödunud aasta saak. Täheandab, hein oli siin peidus seisnud juba neljakümne neljanda aasta suvest? Tarmak heitis peotäie tagasi lademesse ning korraga haaras teda mõte, kas see Vihtori-poiss, sindrikael,

siiski ei teadnud sellest peidukohast. Miks ta ajas nõnda kangekaelselt peale, et teisest otsast on õlgi parem maha võtta? Siin oli mingi keerd, tõepoolset keeruleine keerd. Kas ta ei tahtnud sel teel peidukohta kätte juhatada?

Kuid samas haarasid Tarmakut juba kaugemad küsimused. Mispärast vaikis heintest arveametnik, kui need seisid tema raamatuis kirjas? Küllap vist sealt otsast tuligi hakata lahendama seda asja. Ja jällegi oli see tema viga, et polnud senini heitnud arveametnikule teravamat pilku. Kes oli see inimene, kuidas ta sattus just niisugusele tagasihoidlikule kohale, kuna nüüd leidis mujalgi hoopis tasuvamat tööd?

Arveametnik oli lühike paks mees, kes higistas oma arvete kallal nagu tuleks tal neid tahuda suurest tammepakust. Ta oli siin kandis võõras, perekonda ei kuulunud olevat, elas üksikut tähelepanematut elu. Kui Tarmak tema väikesse tööruumi astus, haaras ta jälle taskust tohutu suure sinistkirja taskuräti ning hakkas higist otsmikku pühkima. Tarmak istus tema vastu laua taha ning küsis:

„Kas hobulaenutuspunktis ristikheinu on?“

Arveametnik laiutas käsi nagu seisaks ta kaupluse leti taga:

„Kust mina seda tean... Teie olete ju juhataja.“

„Õigus! Ma tahtsin küsida, kas raamatud seda näitavad või ei.“

„Ei... raamatud ei näita,“ raputas arveametnik pead.

„Imelik... raamatud ei näita. Aga just praegu avastas ma viis või kuus koormat ristikheinu. Kuidas seda teie raamatud seletavad?“

Arveametnikul vajus lihav suu üllatusest lahti. Ent korraga lõi vilkuma ta väikestes pruunides silmades nagu mingi aim. Haarates riulilt ühe raamatu, hakkas ta selles lehitsema. Juba mõne lehekülje järel torkas nimetissõrmega tihedale arvude reale ning ütles:

„Tjaa, siin see ongi. Oli kolm tuhat kaheksateist kilo, kuid see on juba möödunud sügisel aktiga kustutatud. Mind polnudki siis siin ametis.“

„Näidake akti.“

Arveametniku tõmbid sõrmed jooksid jälle uskumatu kiirusega paberites. Nõnda lugesid kaupmehed õhtul oma kassat. Juba mõne silmapilgu pärast tõmbas ta ühe pika poogna välja ja luges:

„Kolm tuhat kaheksateist kilo loomatoiduks kõlbmatuks muutunud ristikkeina tarvitatud aluspõhuks.“

Tarmak haaras paberi.

„Kes on aktile alla kirjutanud?“

„Täitevkomitee aseesimees Soosalu, jaoskonna agroom Tomberg ja hobulaenutuspunkti juhataja Fürst.“

„Viut!“ vilistas Tarmak ja muutus järsku millegi pärast rõõmsaks.

Ta keeras akti korralikult kahekorra, siis neljakorra ning peitis oma sõduripluusi rinnatasku. Nüüd oli tal juba väike otsake sassiläinud lõngavihist käes. Ent kas see edasi hargnema hakkas, seda ei teadnud ta veel praegu öelda.

Tarmak tõusis minekule ja arveametnik justkui hingas kergendatult. Ent ta jahmus tõsiselt, kui need raske sammud tulid ukse juurest tagasi ja peatusid otse ta selja taga.

„Missuguse äri omanik teie olite?“ kostis Tarmaku mahasurutud rahulik hääl.

„Mina?“ haaras arveametnik jälle oma tohutu suure taskuräti.

„Teie jah.“

„Mina...“

„Rääkige ilusti... lühidalt... avameelselt.“

Tarmak istus tagasi istmele ja jäi ootama.

Nagu raske, hingematva surve alt tulid arveametniku sõnad:

„Jah... oli kauplus.“

„Kus?“

„Alevikus.“

Tarmak läitis suitsu ja küsis edasi:

„Ja kuidas see juhtus, et endine kaupmees, rikas inimene, kes paremaga harjunud, tuleb teenistusse niisuguse väikese koha peale?“

Näis, et arveametnikul oli sellele väga raske vastata. Ta keerles oma istmel nagu põleks see all, kuid vastas siiski:

„Juhtus... juhtus niiviisi... kauplus natsionaliseeriti, aga inimene tahab elada... Elamiseks peab aga midagi tegema. Hakkasin mõtlema mida ma oskan: osta ja müüa, veidi raamatupidamist ja muud ei midagi. Raamatupidajaks mind poleks võetud, oskan seda liialt vähe. Arveametnikuks? Jah, arveametnikust võib saada hiljem raamatupidaja... kah töö! Nõnda juhtuski, et sattusin hobulaenutuspunkti.“

Arveametnik vaikis järsku nagu ootaks kohtuotsust.

„Kes teid soovitas?“

„Täitevkomitee aseesimees Soosalu... Ta tundis mind juba varemalt.“

Arveametniku pruunide silmade taga läigatas kor-

raks sädemeke. Tarmak mõistis seda sädemekest, see justkui tahtis öelda:

„Ja-jaa... vaat kes soovitas. Sa võid küll mind küsitleda ja ma vastan ka, aga hammast ära proovima hakka. Sinust kõrgemal ametikohtadel mehed vastutavad minu eest.”

Tarmak tõusis istmelt ja lausus naeratades:

„Noh, olgu siis nii. Aga tööd tuleb teha korralikult.”

Arveametniku kogu nägu lõi särama, kui ta vastas:

„Jah, tööd olen ma ikka armastanud.”

Alles väljas ukse taga muigas Tarmak endamisi:

„Vana rebane... varjab end... pühib sabaga jälgi. Võib-olla polegi ta saanud veel midagi kurja ette võtta, õpib, katsub pinda, armastab tööd. Eh, niisugust tööarmastust ma küll ei taha! Suur tänu, sellega kukun ma hullemasse kimpu kui „Ameerika vürst”.”

Ning siinsamas trepist alla astudes leidis ta mõtte: Vihtori! Kui see poiss tahab õppida seda ametit, siis leiaks ta tõepoolest ausa ja tööd armastava kaaslase. Seda mõtet ei tohi edaspidi unustada!

Tagasi minnes leidis ta Vihtori väga tähelepanelikult parandamas õlevedamise raami. Poiss justkui katsus hoolsa tegelemisega vältida igasuguseid küsimusi. Temast veidi kaugemal seisis oma jämedale kepile toetades kõssi tõmmatud turjaga vana öövaht ja silmitses asjalikult sombus taevast. Tarmakule tundus nagu oleksid need kaks, Vihtori ja vana öövaht, alles mõne silmapilgu eest ägedalt sõnelenud. Nüüd tõmbus vanamees nagu turtsuv siil tagasi ning pomises imelikult krimpsukistud ilmel:

„Ja — jaa... sulaks läheb, mis muud. Oleks viimane

aeg metsast haod koju vedada... muidu läheb reete käest."

Tarmak ei mõistnud, kas olid need sõnad öeldud temale või pomises öövaht vanainimese harjumusega neid niisama omaette. Sellepärast ei vastanudki ta talle midagi, vaid hüüdis Vihtori poole:

"Vihtori!"

Poiss justkui võpatas ja ajas end kopsimise kallal sirgu. Ta lõi käega otsmikule langenud juuksed kuklasse ning jäi pinevalt ootama.

"Kelle käes on aida võtmed?" küsis Tarmak.

Vihtori heitis öövahile kiire kõrvalpilgu ning vastas:

"Meie toas naela otsas."

"Tänasest peale võtan nad oma hoolde. Kui lähed töölolevatele hobustele kaeru võtma, siis tule ja küsi minu käest. Aga hiljem too jälle tagasi. Ära neid enam kunagi unusta oma tuppa naela otsa, eks ole?"

"Ei unusta," raputas Vihtori väga tõsiselt oma suurt juustelakka.

"Siis on tubli. Aga tänase põhuvedamise jätame katki."

Tarmak rohkem midagi ei öelnud ja pöördus minekule. Ka Vihtori justkui tundis kergendust, et kogu see lugu niisama lõppes. Ta oli oodanud midagi rohkemat, pärimisi ja küsimisi, mida otsekui kartis. Tarmaku lahku-des lonkis ka öövaht aegamisi minema, heites veel koraks oma põrnitsevate kulmude alt poisi poole hoiatava pilgu.

Sel öhtupoolikul kavatses Tarmak minna täitevkomiteesse. Tal oli nüüd nii palju niite käes, aga need jooksid kõik kuidagi keerdu, läksid sassi, nõnda et vast ainult Taavel oskas neid jälle lahti harutada. Kuid juba

poolel teel nägi ta järve ääres vastu tulemas pikka vimmas kogu. Tuli ja oli nähtavasti nõnda mõttes, et astus mitu korda teelt lumelobjakasse ja seisatas siis järsku nagu unest ärgates. Tarmaku kohale jõudes viis tuulepuhang parajal ajal nagu tervituseks jälle ta peast kaabulodu lendu.

Mõlemad mehed naeratasid.

„Peaksin midagi muud välja mõtlema... sellest nööri pole just suurt kasu,“ alustas „Ameerika vürst“ juttu.

„Tuleb osta nokatsmüts, see seisab kindlamini peas.“

„Nokatsmüts?...“

„Ameerika vürst“ vaatas kahtlustades Tarmaku poole: kas see uus hobulaenutuspunkti juhataja naljatas või pilkas teda? Nokatsmütsi kandsid vanasti ainult sulased ja karjapoised. Temasugusele meistrimehetele, peenmehaanikule ja leidurile see ei sobinud kuidagi. Kaap — see oli hoopis teine asi, see oli sobivam peakate mõtlevale peale. Kuid ta ei saanud seda küsimust veel põhjani mõelda ning arutada, sest uus hobulaenutuspunkti juhataja tuli juba uue küsimusega:

„Seltsimees Fürst, kui palju teil sügisel ristikheinu kõlbmatuks muutus?“

„Ristikheinu?“ tekkis sügav kurd endise hobulaenutuspunkti juhataja kipras kulmude vahele. Kuid seda mõtet justkui segas ja häiris ka hoopis teine mõte. Kuidas oli teda nimetanud see uus hobulaenutuspunkti juhataja? Seltsimees Fürst. See oli justkui austuse ja lugupidamise avaldus tema vastu, sest seni oli teda igal pool kutsutud ikka selle veidi pilkelise, muigava nimega — „Ameerika vürst“.

Ta vaatas nagu uurides Tarmaku poole, kas ka see

polnud jälle mõni uus pilge, nöökamine, alandus, mida ta järsku ei taibanud. Kuid uus hobulaenutuspunkti juhataja seisis päris tõsisena ta ees ja noogutas:

„Jah, just neist ristikehtest tahtsin rohkem teada.“

Nüüd oli „Ameerika vürst“ valmis kõik ütleva, meelde tuletama.

„Küüni nurgas neid ikka oli... päris tubli hunnik kohe,“ lausus ta viivu pärast sõrmedega ninajuurt pigistades. Nõnda oli tal justkui kergem seda kõike meelde tuletada. „Õigus... agronoom pahandaski minuga, et olen lasknud hea ristikehtena mädanema minna. Aga mina justkui ei pannud seda suurt tähelegi... mul oli vaja jälle välja mõelda oma masinale uut hammasratat.“

„Aktile alla kirjutasite?“

Jälle tumestas meeldetuletus mõtleja nägu. Siis vastas kergendatult:

„Jah, see asi sai korda tehtud. Mina ja agronoom Tomberg kirjutasime kohe siinsamas aktile alla. Hiljem pidi ka Soosalu seda täitevkomitees tegema.“

Sel õhtupoolikul Tarmak ei läinud enam täitevkomiteesse. Ta jalutas lumist teed mööda alla metsatuka poole ja istus ühele kännule. Hobulaenutuspunkt, see oli tähtis lüli noore, nõukogulikule elule tähtsava küla elus. See oli esimene samm, mis kindlustas, pani aluse kogu küla edaspidisele põllumajanduslikule arenemisele. Hobulaenutuspunkt kindlustas võitlust kulakute vastu kehvikute, uusmaasaajate ja keskmik-talupoegade poolt. Neist aga võrsusid kollektiivse maapidamise esimesed eod.

Ja just sellepärast olidki need nähtamatud, tagasitõmbavad, kammitsevad niidid põimunud ümber hobulaenutuspunkti töö. Kes oli siin süüdi? Kas ainult see pikk

veider mees, kes oli sattunud täiesti juhuslikult sellele vastutusrikkale tööle? Ei! Tema ainult aitas oma veidruste ja saamatusega seda asja veel enam käest minna, laostuda. Niidid viisid palju kaugemale, peitusid sügavamal pimeduses. Seal olid need kaks arveametnikku, endine ja praegune. Endine oli vist osanud parajal ajal jalga lasta, kuna praegune ei julgenud veel midagi ette võtta. Nad olid võõrad ja vaenulikud inimesed, nende töökoht polnud küla suunavas mehhanismis — hobulaenutuspunktis. Siis veel valla täitevkomitee aseesimees Soosalu, kelle nimi tuli ikka halva ja haiseva tagant nähtavale. Temaga oli lugu juba palju keerulisem, see nõudis täpsemat selgust. Ja nüüd kerkis veel nähtavale uus kuju, — agronoom Tomberg. Kes see oli — ta polnud seda inimest veel näinud?

„Hea küll, vaatame, küllap ma õpin teid kõiki tundma,“ mõtles Tarmak jälle kannult tõustes.

Ta pööras näo suitsu läites tuulele vastu. See oli muutunud pehmemaks, kevad hakkas astuma lähemale.

4

Juusa vanatalu püstijäänud väravapostil valendas paksust paberist krobeline silt. See teatas kõigile möödaminejaile, et hobulaenutuspunkt vajab töömehi. Teine samasugune silt seisis täitevkomitee seinal ja kolmas, juba ilusamini maalitud — meiereis.

Nõnda olid need sildid seisnud juba nädalapäevi.

Kui Tarmak tuli kuskilt kaugemalt, oli ta esimeseks küsimuseks Vihtorile:

„Kas käis keegi mind otsimas?“

„Ei käinud kedagi,“ vastas poiss.

... Ei käinud kedagi. Kuidas võis see juhtuda, et keegi justkui ei märganud ega lugenudki neid kuulutusi? Seal oli ju kõik öeldud, ära tähendatud, tingimused soodsad, isegi tugevalt alla kriipsutatud. Aga inimesed läksid mööda, enamik neist ei vaadanudki kuulutuste poole. Mõned aga võib-olla koguni muigasid. Mis pidi siin ette võtma, kuidas selgitada hobulaenutuspunkti tööd? Kas ta pidi ise hakkama mööda valda otsima ja kauplema töömehi? Jaa... ka see polnud halb mõte, seda tuli meeles pidada.

Urvides seisis Tarmak väravaposti ees ja luges oma hoolikalt maalitud silti. Ta oli seda lasknud ka Taavelil lugeda, sest kartis, et sinna lipsab mõni õigekirjutuse viga. Ning pea see ei või lipsata, satub justkui kiuste, kuna käsi on harjunud rohkem tööga kui kirjakunstiga. Aga kuulutus oli selleski osas korralik. Kuid... tohh oh tont, mis see ometi oli, et inimesed ei tulnud ega tulnud?

Tarmak sammus eemale ja mõtles, kuidas ta ise kord oli lugenud niisuguseid kuulutusi. Mida ta siis mõtles nende kuulutuste ees? Ta mõtles nii: hooned näivad olevat korras, siin on tunda peremehelikku kätt. Ka põllutööriistad on varju all, pole nähtavasti karta, et tööajal roostetanud mutrid ei keera, poldid logisevad või adrast ainult kurepead pihku jäävad. Siin võis töötada, aga... aga miks need aknaruudud on nii lapitud ja räbalatükki-dega kinni topitud? Tööinimene tahab ka aknast välja vaadata, näha kaugemale, tunda rõõmu sellest, mis kasvab, õitseb, valmib tema tööviljana. Ta ei tule ju oma ruumi ainult sööma ja magama. Just siin kerkivad ja valmivad mõnikord mõtted, mis annavad tööle hoopis uue hoo ja jõu. Aga räbalatega kinnitopitud aknad...

tähendab, et siin ei hoolitseta töötajate eest. Tuleb edasi minna, põrgu need lapitud aknad!

Just nii oli Tarmak mõnigi kord mõelnud.

Siin oli see asi veel keerulisem. Eelmine suvi ja sügis olid naeruvääristanud hobulaenutuspunkti tööd. Väsinud hobused, põõsaste vilus põõnutavad loodrist töömehed, „Ameerika vürsti“ kurb ja saamatu kuju — kõik see löi rahvasuus kümneid kibenaljakaid lugusid.

Nüüd tuli see kõik maha pesta.

„Millest ma hakkan peale?“ küsis Tarmak eneselt keset õue seistes.

Ta pilk juhtus juhuslikult peatuma hobulaenutuspunkti mahalangenud väraval, mis vedeles ikka veel aia kõrval. Seal, just seal tuligi alata! Väravata majapidamine on justkui sissesõidu hoov. Seal võib küll ööbida ja töödki teha, kuid ei saa ikkagi end kodusena tunda. Mahalangenud väravad justkui lasevad mitmesugustel tuultel puhuda õue.

Sel õhtupoolikul seadsid nad Vihtoriga värava korda.

Uht tööd lõpetades, hakkasid nagu teravamalt silma ka teised lohakused. Seal oli see pikk aed, mille latid olid vajunud nagu saehambad viltu. Ka leidus lapitud ja vana kasukatükiga kinnitopitud aknaruute. Korstnad olid suitsunud päris mustaks. Eesukse läve kõrval vedeles mingi kartulikoorte ja toidujätmete mägi. Vastu Juusa vanatare seina seisis kolme terve pulgaga redel. Aina varisemine, määndumine, risukil olek, kuhu ka pilku ei heidaks.

Tarmak hakkas sellest kõigest Vihtorile rääkima. Ta rääkis kujukalt, otsides põhjusi, miks see nii oli, ning maalis pilte, kuidas peab olema. Vihtori mõistis iga tema sõna, ta kujutlus ruttas koguni ette. Juba homme

teeb ta need mustad korstnad valgeks, see on tema kätes tühine asi. Ka aknaruutudega saab korda, ainult klaasi peab muretsema. Kuid jäätmete mäge paneb vedama öövahi, tolle vanamehe, kes... Jah, puhastagu nüüd see vana öökull, tema, Vihtori, on seda tööd küllalt teinud.

Nõnda kulusedki päevad.

Ja ühel päeval tundis August Tarmak nii imeselgesti, et ta käis õiget rada. Tema ees seisis juba kuuekümnendais aastais taat, kelle hallid vilkad silmad uurisid ettevaatlikult, kuid väga arukalt kõiki neid pisikesi, mõne silmale koguni märkamatuid muudatusi, mis olid aset leidnud uue juhataja ajal hobulaenuuspunkti elus.

„Tulin tolle kuulutuse peale, et töölisi vaja... vast pole veel arv täis võetud,“ keerutas taat oma halli habemekrussi.

„Vaat-vaat, kohe torkab!“ mõtles Tarmak muheldes ning viipas pingiotsa poole. „Ah siis kohe tööle... nojah. Arv veel annab veidi mõõta... kui muidu klappime. Kas siis siit poolt pärit?“

„Siitsamast käe-jala kauguselt. Nõgitarest.“

Järsku meenus August Tarmakule midagi väga kaugget. Tähendab, seda taati kutsuti siis Nõgitare taadiks. Nõnda oli kord kutsutud ka tema, Tarmaku, isa ja nõnda kutsuti juba paljude aastakümnete jooksul kõiki taate või ka keskealisi mehi, kes elasid Juusa talu kitsal sooribakesel järve ääres.

„Ammu juba seal?“ päris Tarmak.

„Kaheksateistkümnendast aastast... kui eelmine perega Venemaale läks.“

Ainsa silmapilguga tõusid jälle elavalt juba ammu tuhmunud mälestused August Tarmaku silmade ette.

Neil polnud hobust, laia veevedamise kelguga tuli vedada kraaminatuke üle järve lumisele maanteele. Isa sikutas koormat üle öla põimitud nööri eest, ema, tema ja väike Villu tõukasid seda tagant. Nad polnud veel sadat sammugi järveteel, kui kaldalt lajatas püssipauk. Kuul sopsatas kraamikoormasse ning kõlises vastu toidunõusid.

„Taevas, kes see metsaline on!?” hüüatas ema ehmunult.

Isa tõmbas veel ägedamalt väikest koormat, et hädaohust rutem eemale jõuda. Ta poetas läbi hammaste vastuseks:

„Teadagi kes... Juusa peremees... kes muud.”

Nõnda kahlas väike pere, kaks täiskasvanut ja kaks alaealist last, läbi lume oma elu eest. Jaan Tarmak, Nõgitarare pops, oli olnud maatameeste komitee liige. Ja seda juba ei kinkinud Juusa peremehe taolised inimesed, verrega tahtsid nad pühitseda tasumist.

Maanteele jõudes kihutasid väikesest kraamikoormast mõned reed mööda. Sõitjatelt saadigi teada, et sakslased olid jõudnud juba maakonnalinna. Kaugel paremal kumas taevaseriv tulekahjupunast. Väike pere puhkas lumehange ääres ja mõtles mis teha. Kas neil oli jõudu kahlata läbi lume ja külma edasi? Ja kus oli teekonna lõpp, seda ei võinud keegi aimata.

Eespoolt tulid jälle regede voorid. Need olid punaarmeelased, kes põlvitasid trobikonnas regedel. Kuskilt hüüti tee ääres seisjatele:

„Kas põgenikud?”

„Jah.”

„Ptruul!... Katsuge endid mahutada reeservale, viime veidi edasi.”

Need amused pildid tulid nüüd nõnda elavalt August Tarmakule meelde. Ta hindas pilguga pingiotsal istuvat taati ja küsis:

„Kuidas siis nõnda juhtus, et tuli mõte just hobulaenuuspunkti tööle tulla?“

Nõgitare taat heitis küsijale kiire pilgu. Ta justkui hindas välkkiirelt, kas maksab rääkida tõtt või lihtsalt keerutada mõni mõeldud lugu. Aga ta otsustas siiski rääkida tõtt, öelda seda Nõgitare taadi moodi. Seda mõeldes lõi ta silmades midagi kelmikalt virvendama.

„Niisugune nõu oli juba möödunud kevadel. Käidi ka kutsumas, tuldi päris koju, aga...“

Taat peatas, oodates justkui Tarmaku pärimist. See mõistis seda pausi ja küsiski:

„Või nii, aga mis sellest siis kriipsu läbi tõmbas?“

Nüüd lõi sädemeke Nõgitare taadi silmis päriselt särama.

„Niisama, päris tühine asi. Mina olen niisugune haige inimene... päris naljaka haigusega...“

„Mis haigus see niisugune siis on?“

„Ei tea, kas maksabki rääkida?“ vaatasid Nõgitare taadi silmad kissi tõmbudes Tarmaku otsa. „Võib-olla ei võeta ka tänavu mind selle tõve pärast hobulaenuuspunkti vastu... kus siis selle häbi ots.“

„Rääkida ikka maksab... vast saab kuidagi abi.“

„Tõesõna, kas maksab?“

„Maksab.“

„No olgu siis temaga... Vaat, see minu haigus on niisugune, et pean alatasa rakkes rühmama nagu vana tööhobune. Nagu vähe seisatama jään, siis on kohe murdja kontides. Keerab kohe nii nagu kruvikeerajaga, võtab mõnikord päris hinge higiseks. Aga mullu oleks

siin seda seismist õige palju olnud. Sellepärast lõigi tööle tulekust kriipsu läbi."

Tarmak hakkas suure häälega naerma ja ka Nõgitare taat tõmbas ise pihuga üle suu ning habeme. Neil mõlemal oli kuidagi hea ja hubane, niisugune jutt oli päris suusoolaks. Sirutades tubakakarpi Nõgitare taadi poole, lausus Tarmak tõsinedes:

"No seekord seismist ei tule... võib päris mureta olla."

"Seda parem, siis saavad ka minu vanad kondid ter-
vemaks," heitis taat kõvasti piibukaha tubakat täis laa-
dides vastu.

Pärast vanamehe lahkumist tundis Tarmak veel ruumis iseäralikku vingutaolist lõhna. See oli tuttav suitsuse Nõgitare lõhn. Kuid nüüd tõendas Tarmakule see lõhn, et kui juba Nõgitare taat, see väga ettevaatlik ja aru-
kas vanamees, tuli end pakkuma hobulaenutuspunkti tööle, siis oli siin kindlasti väljastpoolt vaatajate silmis midagi muutunud. Ja see muutus läks ülespoole, tõusu-
teed, ka selles oli Tarmak päris kindel.

Mõni päev hiljem tuli Pikk-Jaan, juba viiekümnendais aastais veidi kühmus turjaga elupõline sulasmees. Ta oli kogu eluaeg veerenud nagu peatuspaigata kivi mööda valda ühest talust teise. Kord või paar oli ta isegi kaugemale rännanud töötösingutele, kaevas kraave, lõikas turvast, ehitas maanteid. Ent ikkagi tuli ta siia tagasi, kuigi tal vallas ühtki sugulast ega omast ei olnud.

Ta pani oma väikese reisipambu eeskoja nurka maha, kraapis kaua kuuseokstest matil jalgu ja justkui seal kõik valmis mõelnud, lausus sisse astudes:

"On juba kurguni täis sellest hallparunite orjamisest.

Nüüd proovin siin ka... kui paremat välja ei tule, siis ei hakka üldse tööd tegema."

"Vast tuleb," katsus Tarmak naeratada.

"Äрге kiitke ette midagi. Ma ise vaatan ja otsustan, minu silm ei peta, sest minu nahk on leos."

Nõnda lühidate sõnadega sõlmitigi Pikk-Jaani tööleping.

Nädalate jooksul kogunes teisigi töömehi. Tarmak valis hoolikalt inimesi; alati polnud talle mitte nende jõud ja noorus tähtsaim, vaid usk ettevõttesse, asja kordaminekusse. Ta kogus ja valis oma ümber inimesi, nagu polekski see olnud hobulaenutuspunkt, vaid mingi ekspeditsioon, kus iga inimese kindlusel on suur tähtsus.

Samal ajal aga rõhus teda veel palju tähtsam küsimus. Kevad hakkas lähenema ja see tõi kaasa töölepingute sõlmimise uusmaasaajate, Punaarmeees langenud perekondade ja kehvikutega. Lepinguid oli sõlmitud ka eelmisel aastal, kuid kapipõhja visatud vanu lepingute kauste sirvides nägi Tarmak juba esimese pilguga nende suuri puudusi ja vigu. Paljusid tõelisi abivajajaid polnud laenutuspunkt üldse abistanud, kuid sealsamas oli lepingud täidetud endiste suurtalunike ja ühehobuse-omanikega. Ning jälle silmas Tarmak lepingute hulgas ka Osvald Tombergi nime. See meenutas talle, et seni polnud ta selles ristikheina loos veel kaugemale jõudnud.

Tarmak heitis vanade lepingute kimbu tagasi kapipõhja ja otsustas ka siin käia hoopis uut teed. Ühel päeval poetaski kaks meest nagu katseks end tema tööruumi. Nähtavasti polnud nad oma kavatsustes päris kindlad, sest alles pärast pikka jutuaajamist hakkasid nad teineteisele pilkudega märku andma lepingutest

jutu alustamiseks. Väikekasvuline, piidlevate silmade ja kollaste hambatuügastega mehenäss, endine veski-rentnik, algaski:

„Tulime abi otsima... ehk saab teha nagu mullu veidi kundi ja muud. Soosaluga sai juba räägitud... tema teab, missugused meie hobused on... sakslaste maha-jäetud kronud. Saatis siis siia, et direktor ise otsustab. Seadus käsib ka abi anda...”

Tarmak tõusis toolilt üles ja seisatas akna all. Ta ei tundnud hästi mehi, võib-olla oli siin tõesti abi tarvis. Kuid selle mehenässi jutt, sõnad „direktor”, „Soosalu” ja „seadus,” see kõik justkui hakkas pigistama ta magu, nõnda et pidi üles tõusma. Vaadates aknast välja, silmas ta längu kasvanud pihlakate varjus kolmandat meest ootamas. Seda ta juba tundis, see oli endine suurtalunik, kellelt maad vähendatud. Nii siis ikka maakuulamine!

„Oodake, seltsimehed,” vastas ta järsku ümber pöörates, olles oma otsuses juba peaaegu kindel. „Enne teeme selgeks hobusteta talupoegade vajadused, siis vaatame edasi.”

„Aga kuidas siis meie? Vili jääb maha tegemata,” löid mõlemad mehed kihelema.

„Tähendab üks hobune on?” küsis Tarmak mehenässilt.

„On. Aga ühega ei saa kunda... pane või vanamoor paariliseks.”

„Ja teil on ka?” pöördus Tarmak teise, vaiksema mehe poole.

„Asja pärast on,” vastas see veidi tusaselt.

„Noo... siis on ju kõik korras, mis teie muretsete. Leppige kas või siinsamas omavahel kokku. Kaks üksikut hobust on juba paar ja paariga võib kunda ning korda

teha kõik tööd. Uksteist abistada, see ongi juba väike samm nõukoguliku põllumajanduse põhimõtte poole."

Kuid see nõu nähtavasti meestele ei meeldinud. Nad vahetasid pilke ja vaiksem mees, kes oli rääkinud ainult paar lauset, taandus parajal silmapilgul midagi pomisedes uksest välja. Nüüd muutus mehenäss justkui julgemaks, sirgus kuidagi pikemaks ja heitis Tarmakule imelikke pilke. Viimaks hakkas ta kohendama oma lotakile vajunud jopihõlmu ning muigas:

"Vast ikka kuidagi saab... mul on ka pass kaasas."

"Mis pass?" vaatas Tarmak arusaamatult mehe otsa.

"Ikka hobusepass, mis muud," lõi mehenäss jopihõlmad laiali ja pani viinapudeli lauale. "Puhas ja selge kraam."

Järsku lõi Tarmaku suunurk muigele.

"Kas tõesti puhas?" küsis ta pudelit võttes ja selle sisu vastu valgust tähelepanelikult silmitsedes.

"Puhas nagu kuld!" kinnitas mehenäss lootusrikkalt.

Kuid just sel lootusrikkal silmapilgul justkui libises pudel Tarmaku käest ning klirises vastu põrandat kildudeks.

"Oi!" hüüatas Tarmak istmelt üles karates ja kohkumist teeseldes. "Küll on lugu... ei saanud veel õieti selle hobusepassi numbritki silmata, kui hakkas justkui tulega sõrmi põletama. Ei tea, kus pool niisugust tulist kraami valmistatakse?"

Mehenäss ei osanud õieti midagi vastata. Ta silmitses kahetseva pilguga pudelikilde, tõepoolest sellest oli kahju. Siis tõmbas vurrud sorakile ning tõusis istmelt üles. Ta vaatas veel korraks Tarmaku poole — kas see kõik oli nali või midagi muud — kuid selle silmis vilkus midagi teravat, mis hoiatas, et teise pudeliga ei maksa

enam tulla. Võib-olla ei klirise see enam põrandale kildudeks, vaid rändab miilitsa protokollis.

Mõni minut hiljem nägi Tarmak läbi akna kolme meest nõutult astumas mööda jääkelsast lagunevat teed küla poole.

Kuid just need inimesed, keda Tarmak ootas, kehvikud, hobusteta uusmaasaajad, punaarmeeaste perekonnad, just need olid visad tulema. Ta teadis selle põhjustki, neid tumedaid, valgustkartvaid kuuldusi, mida sosistati salamisi. Too ammune püssipauk seal Roojärve kaldal justkui ähvardas veel praegugi, aastakümnete pärast, uusmaasaajaid ning kehvikuid. Veel praegugi tuletati meelde neid kaht Jaan Tarmaku kaaslast, kes kõlkusid nädalapäevi maanteeristil kõrge pärna küljes.

Ja ühel päeval võttis August Tarmak ette selle, mida ei tohtinud enam edasi lükata. Ta astus ise hobusteta uusmaasaajate juurde, rääkis nendega, plaanitses üheskoos kevadiste tööde järe. Ta tundis neil silmapilkudel, kuidas inimestes hakkas tõusma usk hobulaenutuspunkti töösse ja abisse. Nad muutusid rõõmsamateks, nende südametelt langes kahtluste koorem. Neil päevil sõlmis Tarmak mõnikord kolm, neli ja viis töölepingut ning iga niisugune leping jättis paljudesse väikestes taredesse jälle uut julgust ja kindlust.

Õhtuti koju tulles tundis Tarmak, et nüüd pole ta enam ükski nagu oli kohtlane „Ameerika vürst“. Tema kõrval töötasid Vihtori, Nõgitare taat ja Pikk-Jaan, keda ikka veel mõnikord vaevasid umbusutusad. Ja nende taga seisis kümned uusmaasaajad, kehvikud, punaarmeeaste perekonnad, kes hakkasid juba selles seni naeruvääristatud ja pilgatud hobulaenutuspunktis nägema oma tõelist abimeest.

Kord kohtas Tarmak maanteel Leenat. Naine tuli jalgsi, raske naelakast õlal. Nüüd polnud ta pea rätikusse mähitud, nõnda et Tarmak nägi ta paledel kaht naeratavat lohku.

Mõlemad seisatasid ja Tarmak küsis:

„Kas teie ei tulegi lepingut sõlmima?“

Leena pani naelakasti õlalt maha ja vastas end sirgu ajades:

„Möödunud aastal sõlmisin, aga polnud mingit kasu. Kui tööjärg jõudis minu kätte, ei jõudnud hobused tühja atragi vedada.“

Tarmakul hakkas seda kuuldes justkui palav. Talle tundus nagu oleks see olnud kuidagi kaudselt ka tema süü.

„Aga sel aastal veavad!“ vastas ta ägedalt.

„Kas tõepoolest veavad?“ vaatas Leena viltu tema otsa.

„Kindel!“

Tekkis lühike paus. Korraga nagu hakkasid väikesed lohud Leena põskedel liikuma, muutusid sügavamaks, hüplesid üles-alla. Kas ta naeris nõnda, see Leena? Naelakasti uuesti õlale upitades, heitis ta Tarmakule pilgu ja nüüd näis ka see pilk hoopis teistsugune kui varem. Nende heledate silmade taga justkui naeris ja rõõmutses keegi, vallatles ja ärritas, lippas kuskile kaugele ja tuli jälle nagu lepitust otsides tagasi.

„Kas peab ka „hobusepass“ kaasas olema, või kliriseb see samuti põrandale nagu Tiideratta Nässi pudel?“ küsis ta siis korraga tõsisemaks muutudes.

Ka Tarmak hakkas naerma. Nüüd mõistis ta, et need hüplevad lohukesed Leena põskedel oli siiski naer.

„Kui on vale hobusepass, siis kliriseb põrandale ja võib veel hullematki juhtuda.”

„Mida hullemat?”

„Satub miilitsa protokolli!”

„Aa!” keerutas Leena end poolpõigiti teele. „Aga missugune see õige hobusepass on... siis teab kaasa võtta?”

Tarmak sattus üheks silmapilguks kimbatusse. Nüüd oli ta end rääkinud pooltahtmatult libedale. Ja Leena, see kurivaim, oli justkui ettekavatsetult oma naeru ning sõnadega meelitanud teda sinna. Ent nüüd ei tohtinud ta enam niidikestki järele anda, muidu võisid kuulujutud hobulaenutuspunktist muutuda veel palju hullemateks kui mullu.

„Õige hobusepass on niisugune: ei tohi üksi lepingut sõlmima tulla, tuleb ka teisi kaasa tuua.”

Ka Leena muutus korraga päris tõsiseks, miski oli teda haaranud. Kas siis hobulaenutuspunktis ei tulegi nagu mullu mitmed korrad palumas ja mangumas käia, oodates pikisilmi tööjärge, mehkeldada ja mesitseda? Tähendab, kui kästi ka teisi kaasa tuua, siis polnud see ainult vastutulek temale, vaid kõik kehvikud ja uusmaasaajad saavad sealt tõelist abi. Ja tema naer ning edvistus? Nüüd oli tal päris piinlik sellest, see hakkas justkui kõrvetama ta palenukkides. Kuid ta oli selle hinna eest jälle õppinud tundma üht inimest, keda võis usaldada ja kellele võis hädakorral loota.

„Toon!” hüüdis Leena kätt nagu lepingu kinnituseks üles tõstes.

Sel õhtul tundis Tarmak esimese kevadtuule hingust. See tuli üle lagedate, juba lumest sulanud põldude, lõi müksu vastu Tarmaku palenukke ja oligi juba kadunud.

Tarmak seisatas ja justkui tahtis vaadata sellele esimesele kevadekuulutajale järele. Kuid ta ei näinud midagi, ainult Leena oli jõudnud teekumeriku tippu, mille taha viivu pärast kadus.

5

Juba mitmendat päeva käis Nõgitare taat rahutult mööda hobulaenutuspunkti õue.

Ta heitis pilgu põlenud rehealusesse, kust kostis sepa ja ta abilise vasarate tilin, vaatas tallidesse ning jäi siis nagu mõtiskeledes silmitsema kõrget, järjest sinavaks muutuvat taevast. Uus kevad oli juba astumas üle maa, seda võis eksimatult tunda mulla ja vaiguste puude lõhnast, tuule eblakast tuhinast ning taeva sinetusest.

Juba mitu korda oli Nõgitare taat asjatundlikult vaadanud põllutööriistu, katsunud atrade käsipuid, äkete pulki ning vedrude piisid. Vihtori seisatas ikka seal läheduses ning ootas kärsitult taadi otsust. Ent see pea-aegu vaikus kogu aeg, ei lausunud õieti sõnagi. Ainult viisist, kuidas ta asetab jälle põllutööriistad endistele kohtadele, võis poiss aimata, et siin oli kõik korras.

Kuid hobuste juures ei näinud miski asi Nõgitare taadile meeldivat.

„Kas sa annad hobustele korralikult kaerad ette?“ usutles ta juba mitmendat korda Vihtorit.

„Annan,“ justkui raius poiss kindlalt vastu.

„Ja heinad?“

„Ka saavad nagu määratud!“

„Mh! Arusaamatu... ma tõesti ei oska enam midagi mõelda.“

Aga Nõgitare taat mõtles siiski. Ta mõtles mõnikord koguni nõnda süvenenult, et lõpuni põlenud vilka kõr-

vetas ta sõrmi. Kui poleks hobused nõnda hästi puhastatud, joodetud ja hoitud, siis ei usuks ta põrmugi Vihtori sõnu. Jah, ei usuks just mõistusega, kuna muidu poiss talle väga meeldis.

Ka Tarmak märkas Nõgitare taadi silmis mingit uuri- vat ja kahtlustavat sädet, kuid ei mõistnud seda täieli- kult. Mõnikord näis talle koguni, et vanamees umb- usaldas isegi teda. Ka tema ise ei jäänud hobuste seisu- korruga hoopiski rahule. Tõsi küll, nüüd polnud enam latrites niisuguseid luukõhnu nälgivaid hobuseid, kui tema siiatuleku päevil. Kuid ta polnud siiski täiesti kind- del, kas kõik hobused suutsid vastu pidada kevadistele rasketele põllutöödele.

Sellepärast hakkas ta juba varakult valima ja kind- laks määrama künnihobuseid. Nõgitare taat, kellelt Tar- mak selles küsimuses nõu küsis, kiitis peanoogutamise- ga mõtte õigeaks. Selgus viis paari künnihobuseid, aga nelja võis rakendada ainult kergemateks töödeks ning sõitu- deks. Ning viimasena, üksikuna, jäi üle võik, kes justkui ei sobinud siia nende tublide tööhobuste hulka. Mitu korda oli Tarmak mõelnud, mis selle hobusega ette võtta, kuid ta polnud ikka veel selgusele jõudnud. Sõi- tudeks ta ise võiku ei vajanud, töödeks oli teda raske teiste hobustega paaris kasutada, aga tallis jõude pidada läks kulukaks.

„See on veel Juusa peremehe sõiduhobuste seeme,“ sõnas kord Nõgitare taat võiku silmitsedes. „Halb hobune... tige ja rapakas... nagu peremehedki.“

Nüüd mõistis Tarmak, miks talle tundus see hobune kogu aeg nõnda tuttavana. Juusa peremehe sõidu- hobuste seeme... See mõistatas korraka lahti selle ala- teadvuses pesitseva vastumeelsuse, mida ta tundis eba-

määraselt seda hobust silmitsedes. Ja ühes sellega kargas jälle Tarmaku kujutlusse ka teine pilt: järve kaldalt alla kihutav regi, kasukas mees, vuhisev piits ning praaliv hüüatus. Kas ka too inimene polnud ehk temale samuti tuttav nagu hobunegi? Kuid kiiresti lähenev kevad ei andnud Tarmakule mahti seda lugu põhjani lahti harutada.

Ja siis oligi käes esimene tööpäev.

Hobused toodi tallidest välja ja need, justkui tundes päeva tähtsust, olid täna lusti täis. Must täkk rebis end Pika-Jaani käest lahti ning kaela rõngasse tõmmates laskis õues jalgadega pildudes kentsakat küürselja galoppi. Ka valge hirnatas ja raputas lakka, kuid temast siiski galoppi jooksjat ei saanud.

Kogu hobulaenutuspunkti õu oli tükk aega täis kära ja liikumist. Vehklevate sabade ja lendu tõusnud lakka keskel paistis Vihtori rõõmust särav nägu, nagu oleks ta valmis kappama koos hobustega ratasringi mööda õue. Pikk-Jaan ajas vetruval sörksammul täkku taga ja raputas tema poole valjaid:

„Oota sa, vana roigas... või niisuguse kepsu löid sisse!”

Nõgitare taat aga justkui sobitas tema ümber kogunenud hobusekarjaga lähemat tutvust. Ta söötis neile pihust leiba ja rääkis:

„Võta... võta... ära tee niisugust häbelikku nagu nagu mõni leeritüdruk. Aga sina... sina astu kaugele, said juba oma jao kätte. Ah, tahad veel? No olgu see lisatükiks, aga vaata, et oled selle eest adra ees ka mehe eest väljas!”

Viimaks oli rakendatud neli paari hobuseid atrade ette ja esimesena asus Nõgitare taat tähtsa ilmega teele.

Tema järele reastusid Pikk-Jaan ja teised töömehed. Päike kallas kogu õue heledat valgust täis. Majatrepilt paistis suure siniskirja taskurätiku tagant arveametniku õhetav nägu. Sepp seisis oma abilisega põlenud rehe müüride ees, kuhu oli nüüd ajutiselt paigutatud tema töökoda. Vihtori lippas ühe hobusepaari juurest teise juurde, tõmmates harjaga üle nende turjade ja lakkade, nagu polekski need tööleminejad vaid pulmasõitu kihutajad. Isegi vana öövahi vimmas nägu vaatas kepile toetades hapult tallinurga varjust.

Seda kõike nähes haaras Tarmakut niisugune pidulik meeleolu, et ta jooksis künnimeestele järele ja hüüatas: „Pidage silmapilguks! Kui täna on niisugune pidupäev, siis lehvigu ka lipp vardas.“

„Õigus!“ naeratasid vanad töömehed hobuseid peatades.

„Vihtori!“ hõikas Tarmak. „Tõmba lipp üles.“

Poiss justkui oligi seda oodanud, heitis juuksekahtlud kuklasse ning jooksis kontorist lippu tooma. Ja veel enne, kui kündjad lahkusid õuest, lehvis hobulaenuspunkti lipuvardas tuules plagisev lipp. Töömehed heitsid sellele pilke, nende karedate näod tõmbusid naerumuigele ja justkui midagi pidulikku ja ülevat haaras südant. Nõnda polnud veel kunagi külas kevadisi töid alustatud.

Ja just seda mõtles ka Tarmak. Nähku inimesed lähedal ja kaugel kõrges vardas lehvivat punast lippu ning mõistatagu, mida see tähendab. Ja kui mõned sellest praegu veel aru ei saa, siis taipavad nad seda ehk sügisel, kui Juusa hobulaenuspunkt on lõpetanud oma tööd, täitnud ausalt kõik lubadused ning kohustused.

Kõige esimene oli just Nõgitare taadi künnitükk

maantee ääres. Ta juhtis hobuse kohale, kuid nagu midagi oodates ei vajutanud veel adranina mulda. Vana-mehe nägu lõi muhelema ja silmades hüples naeratus nagu oleks ta just praegu midagi kavalat välja nuputanud.

„Kas Nõgitare taat ei tahagi esimest vagu ajada?“ hüüdis tema poole eemalt Tarmak.

„Küllap tahaks,“ muigas see vastu. — „Aga meil on juba vanast ajast siin niisugune komme: esimene vagu on peremehe vagu.“

Tarmak naeris vastu:

„Aga siin polegi peremeest.“

Kuid Nõgitare taadil oli ka kohe vastus valmis:

„Kes juhib ja käsutab, eks see ole ikka peremees. Ilma peremeheta ei seisa ka teivas püsti ega lähe jaaniõlu ankrusse. Ikka peab olema peremees.“

Tarmak haaras naerdes adrakäsipuud ning vajutas adranina mulda. Ta ajas esimese vao, tuli ringiga tagasi ja ulatas ohjad Nõgitare taadile. Ent salamisi, poolviltu piilus ta selle ilmet: kas vana töömees jäi tema vaoga rahule või mitte? See polnud niisugune nõörsirge vagu, nagu ta oli ajanud kunagi uhkustades oma nooruses. Ent selles oli siiski tunda kogenenud töömehe oskust, vana kündja silma. Ja seda vist mõtles ka endamisi Nõgitare taat, sest haaras ohjad ning vilistas:

„Viut, nõõ... nüüd on tee lahti... künd võib alata!“

See esimene ilus kevadpäev avas tee nagu kogu kevadele. Varsti ilmusid ka teised kündjad põldudele, kostsid hõiked ja nõõtamised. Pikkadele põllupalakatele jäi lademetena aurama vastu päikest märg muld. Uued ja uued vaod hakkasid mustendavate laikudena paistma kõikjalt silma. Maa valmistus külviks.

See esimene vagu, mida Tarmak kündis algava tööperioodi õhinas, oli veidi lahti rebestanud ta vana haava jalas. Ta polnud enam hobulaenutuspunkti tuleku päevast saadik tarvitanud keppi. Kepp see tuletas talle veidi meelde mõisakubja-päevi, mil tööd tehti sundimisega. Kuid nüüd oli töö saanud hoopis teise mõiste. Siin polnud selle ergutajaks kepp, see mahasurumise sümbol, vaid töö ise kiitis tegijat. Nüüd aga tuli Tarmakul tahes tahtmata jälle üles otsida mõneks päevaks abimeheks see vihatud riistapuu.

Ja just selle kepi kasutamisele võtmisega tuli talle ka üks teine mõte. Nüüd ei saanud ta jälgida iga päev kõikide tööde arenemiskäiku, vaid otsustas kord viibida siin, teinekord teisel. Ja seal oli Leena, see terava keelega naine, kes kord oli teda ajanud päriselt kimpu. Just eelmisel päeval oli Tarmak saatnud kündja sinna ja nüüd oli paras aeg kontrollida selle tööd. Võib-olla polnudki see kõik päriselt niiviisi — jah, ka Tarmak ise tundis, et oli veel hoopis midagi muud, palju sügavamalt ja keerukamat, — aga haige jalaga inimesele on lubatud üks käik ka südamesoovi järgi.

Nõnda asuski Tarmak teele, see polnudki ju pikk maa, vaevalt paar kilomeetrit. Kuid enne mäerinnakule jõudmist, kust hakkasid paistma uued talud ja põllud, seistas ta järsku ning ütles enesele:

„Ära vigurda... ütle ausalt välja, mis see siis on.“

Ja kepiga vastu kallast lüües, kordas veel ägedamalt:

„Jah ütle... muidu ei liigu sa siit sammugi edasi!“

Ta hakkas isegi oma karmi tooni kuuldes naerma ning vastas juba hoopis pehmemalt:

„Selge... siin pole vist tarvis sügavpuurimist. ette võtta — see on armastus. Vaat, kuhu need lohud pöske-

del ja särav naeratus välja viisid. Kinni püüdsid sind, vanapoiss! Nüüd võid jälle edasi astuda, asi on selge."

Juba eemalt nägi Tarmak Leena põlenud ahervarte lähedal valendamas palke ja askeldamas kaht töömeest. Ent kündjat ei silmanud ta kuskil. Leena ise elas oma kahe väikese lapsega saunas, mis oli jäänud tulest puutumata. Ka laut oli terve, kuna muud hooned olid maani põlenud.

Lähemale jõudes tundis Tarmak teises töömehes Leena. Naine oli mehe riietes, ta käes välkus kirves ja värvilise rätiku alt paistsid tihedad pruunid juuksed.

"Jõudu!" soovis Tarmak lähemale astudes.

Mõlemad töötegitjad tõstsid pea ja võtsid tervituse vastu. Nad justkui tahtsid lasta välja paista, et olid tulijat alles nüüd märganud, kuigi see pidi neile juba ammu silma paistma. Vanamees istus palgiotsale ja süütas lühikese, justkui kiviseks põlenud piibutobi. Leena jätkas ikka tööd, lüües vaiguse kuusepalgi küljest pikki laaste. Kuid ta nägu jumestas nagu pahameele ärevus ja puna. Tarmak hoomas kuidagi vaistuliselt, nagu ei soovitaks teda praegu siin näha. Ta ei mõistnud järsku selle põhjust ja olukord muutus veel segasemaks, kui ta ka nüüd kuskil kündjat ei näinud. Ja ometi pidi Pikk-Jaan juba teist päeva töötama Leena põllulapil. Viimaks otsustas Tarmak naljatades küsida:

"Kus see Pikk-Jaan on, kas teeb kuskil põõsa all lõunaund... või on võtnud nõuks koguni minna pruudi-mõisa?"

Vanaätt koputas piibutobi vaikides vastu palki tüh-jaks. Kirves peatus silmapilguks Leena käes, kuna naise silmad välgatasid nüüd päris pahaendeliselt.

"Ei meie tea, mis teevad teie pikk-jaanid, kas heiska-

vad lippu vardasse, või künnavad ainult suusoojaga maad."

Nüüd hakkas Tarmak nagu midagi aimama. Siin oli vist tekkinud segadus, temalegi arusaamatu keerd. Ta küsis otsekoheselt:

„Tähendab, siin pole Pikka-Jaani eile ega täna näha olnud?"

„Ei ole just tähele pannud," asus vanaätt jälle palgilt tõusma.

Tarmaku silmad otsisid Leena pilku. See vaatas lõken-dades tema otsa ja purskas:

„Ei ole jah ... vast jalutab kuskil kupja kombel kepiga ringi."

„Kepiga?" küsis Tarmak sammu lähemale astudes, tõstes oma võserikust lõigatud kepiotsa üles.

Järsku punastas Leena ja keeras pea kõrvale. Ta mõistis, et oli öelnud midagi niisugust, mis solvas süga-valt seda meest. Kuid ka Tarmak oli niisugune, kes ei hakanud seda kõike selgitama, vaid viskas järsu liigutusega kepi vastu palgivirna. Alles siis ütles:

„Head aega! Ma selgitan selle loo ... siis räägime edasi."

Ta läks. Leena vaatas vargsi rätikuserva alt järele ning nägi nagu oleks mees astunud väga ettevaatlikult hoides vajutamast oma paremat jalga. Nõnda võis astuda ainult inimene, kes tundis igal sammul teravat valu.

Alles õhtul, kui kündjad olid jõudnud juba koju ja paigutanud hobused talli, hakkas Tarmak pärima Pikalt-Jaanilt:

„Kus sa eile ja täna töötasid?"

„Meieri juures," vastas see seisatama jäädes.

See oli Tarmakule alles uudis. Kuid ta ei lasknud seda välja paista.

„Kes sind sinna saatis?“

Pikk-Jaan tahtis vastata, kuid vastus tuli juba Tarmaku selja tagant:

„Tuli käsk.“

Tarmak pöördus ringi ning seisis vastamisi öövahiga. Ta nägi jälle selle pilku hõõgumas nagu tookord tallis. Ning korraga tundus talle, et see altkulmu justkui vaheda terariistana välgatav pilk oli talle nii tuttav. Kus ta ometi oli varem näinud niisugust pilku?

„Kust niisugune käsk tuli?“ astus Tarmak sammu lähemale.

„Täitevkomiteest, Soosalu saatis paberilipakaga. Teie olite põllul, ja mina käskisin Jaani meieri juurde minna.“

Tarmak pöördus ringi. Ta nägi Pika-Jaani justkui süütundest pikaks veninud nägu. Nüüd oli see kohmetu ja päris naljakas, nõnda et Tarmak lausus leplikumalt:

„Hea küll, kui nii, siis nii, sellest pole viga. Aga homme lähuvad hobused sinna, kuhu vaja.“

„Aga meieri juures jäi veel üks vakamaa kunda,“ liigutas Pikk-Jaan oma raskeid jalgu nagu kardaks, et need vajuvad tallipõrandasse.

„Jäägu... teeme selle ka, kui aeg lubab. Aga eeskätt on tarvis täita lepingud. Meieriga pole aga meil sõlmitud mingit lepingut, tähendab — tuleb oodata.“

Mõlemad mehed kuulsid viimases lauses justkui metalli kõlinat.

Uhel päeval aga juhtus siiski see, mida Tarmak oli salamisi kartnud, kuid siiski ei oodanud. Ta oli põllul kündjate juures, kui silmas eemal maanteel lähenemas kaht hobust. Kuigi vahemaa oli veel kauge, aimas ta

siiski, et need olid hobulaenutuspunkti hobused. Teda pigistas järsku justkui kuskilt seletamatust sügavusest valu. Kuid võib-olla oli siiski adral midagi katkenud? Aga siis ei astuks künnimees hobuste suu kõrval, vaid juhiks atra tagant.

Ka kündjad märkasid lähenevaid hobuseid ja Pikk-Jaan ütles:

„See on Nõgitare taat.“

Nii oli ka Tarmak arvanud, et see pidi olema Nõgitare taat, kes töötas kaugemal. Seegi asjaolu rahustas teda veidi, sest seda taati usaldas ta esimesest päevast alates. Tema poolt polnud oodata mingit pettust või kavalust.

Ta hakkas astuma tulijale vastu. Juba mõne minuti pärast nägi Tarmak, et see oli õige, mida ta oli kartnud. Mõlemad hobused olid väsinud, raske künnitöö oli välja pigistanud neilt viimase jõu. Nagu terav oga torkas see teadmine Tarmaku südant. Kas ka tänavu kordub sama, mis möödunud aastal? Kogu vallarahvas hakkab irvitama — säh sulle hobulaenutuspunkti, kronutalli, setukate seeki. Ja nüüd tuleb naeru juurde veel selle lipugi pärast, mis nagu kindlaks sõnaks ja lubaduseks sai vardasse tõmmatud.

Juba mitu nädalat oli vaevanud Tarmakut iseäralik kahtlus. Enne kevadtööde algust laskis ta kõikidele hobustele anda vajaliku normi kaeru ja heinu. Ka töö ajal jäid nad suurendatud toidule. Ta ise valvas sageli, kuidas Vihtori mõõtis kaeru ja need hobustele ette viis. Kuid ometi ei kosunud loomad küllaldaselt, miski nagu takistas neil saavutamast täit jõudu. Mis oli selle põhjus, kus peitus see nähtamatu käsi, mis katsus ikka kõik viltu juhtida?

Nõgitare taat lähenes hobustega. Ta kulmututtide varju peidetud silmad justkui katsusid vältida Tarmaku pilku.

„Kas väsisid ära?“ päris see, et midagi küsida.

„Jah,“ vastas taat napisõnaliselt. „Juba eile märkasin, et valgel pole täit tööjõudu... sellepärast ei kihitanudki neid taga. Aga täna sai ka kõrvil vähem otsa. Kas tuleb vahetada?“

„Jah, võta mustad.“

Nad läksid vaikides tallini. Hobused astusid norus, nad ei kiirendanud isegi väravast sisse astudes sammu. Tarmak jälgis neid kogu aeg pilkudega, kuid ei osanud siin midagi otsustada. Korraaks haaras teda isegi umbusk Nõgitare taadi vastu. Miks ta ei rääkinud sellest juba eile kui märkas valge väsimust? Ka nüüd vaikib, keerab pilgu eest kõrvale justkui süüdlane.

Vihtori jooksis sepapaja juurest tulijatele vastu. Ta mõistis kohe esimese pilguga, mis oli juhtunud hobustega. Tarmakule näis, et nad vahetasid Nõgitare taadiga lühikese pilgu. Siis vilasid Vihtori silmad ruttu talli poole, nagu otsiksid sealt pimedusest süüdlast.

„Hoolitse nende eest,“ lausus Tarmak tusaselt poisile. „Paari päevaga peavad nad jälle rakmes olema, muidu jääme töödega jänni.“

Poiss vastas ohelikke haarates:

„Hoolitsen... annan kohe heinad ette, aga kaerad viin poole tunni pärast.“

Ta justkui hõikas seda ülearu kõvasti nagu polekski Tarmak seisnud siinsamas, vaid teisel pool õue. Või tahtis poiss, et veel keegi kuuleks tema sõnu? Tarmak vaatas uurides Vihtori otsa, kuid see oli haaranud juba ohelikud ja kadus hobustega talli.

Ta mõistis Vihtorit alles hiljem, õhtul, kui poiss justkui salamisi poetas end tema toauksest sisse, ise kühmas, juuksed sassis ja ärev. Kuid selles ärevuseski paisitis igast ta liigutusest nagu midagi võidukat ja kordaläinut. Vist sellepärast kostis ka ta hääl päris täismehe moodi kui sosistas:

„Kurat, nüüd on asi selge... see kõik on Juusa vanamehe töö.“

Tarmak oli juba heitnud voodisse, kuid lauaotsal põles veel tuli ja valgustas avatud raamatuid. Arusaamatult ajas ta end küünarnukile ja küsis:

„Mis... mis Juusa vanamehe töö?“

„Tema jah... selle öövahi vigurid,“ lõi Vihtori ägedalt rusikaga vastu lauda.

Tarmak sööstis järsu liigutusega voodist üles.

„Mis... mis... kas vana Kahro on siin öövahiks?“ haaras ta poisi käest kõvasti kinni.

„Seda jah,“ noogutas Vihtori väga tõsiselt.

Uhe silmapilgu ei osanud Tarmak enam midagi küsida. Ta otsis laualt tubakakarbi ja hakkas nagu mõtteid kogudes keerama pikka vilkat. Seda sõrmede vahel hoides küsis juba rahulikumalt:

„Aga kuidas ta niiviisi... lonkab. Ja ka näost on hoopis teine... susiseb justkui põõsaalune?“

Midagi kahjurõõmsat läigatas Vihtori ilmes.

„Juba sakslaste taganemise ajal sai vana Kahro osa oma palgast kätte. Ta tahtis putket pista... kraami-koormad olid peal ja kõik minekuks valmis. Aga siis hakkas võik perutama... viskas koorma ümber ja vanamehe vastu väravaposti. Seal ta murdiski oma jalaluu ja lõi hambad suust. Sellepärast kasvatabki nüüd habet,

et poleks lõhkist mokka näha. Aga nüüd sain ta kätte... nüüd ei aita teda enam ta vigurid."

"Istu ja jutusta," pani Tarmak käe poisi õlale.

Vihtori istus ning jätkas tõsiselt:

"Mis seal jutustada... aga nüüd on ta pihus, siin, minu pihus."

Ta tõstis oma pruuni rusika üles ja raputas seda vastu lambivalgust nagu peitüks seal tõepoolest midagi erakorralist.

Tarmak pidi tahtmatult naeratama:

"No tee siis oma pihk lahti, ma tahan ka näha, mida sa seal oled kinni püüdnud."

"Õigus!" lõi Vihtori juuksekahtlud üle pea jälle korda. "See oli niiviisi, et ma pole teda kunagi uskunud, mitte hingeõhu eestki. Aga, saatana hing, küll oli kaval... oi, küll oli kaval! Kuid täna lõin ta siiski üle! Panin kaerad hobustele ette ja läksin vilega koplisse. Aga siis tulin kohe tagasi ja hiilisin tasakesi redelit mööda lakka. Roomasin just luugi kohale ja jäin valvama. Eks ma sealt siis nägingi... vanamees tuli nagu kratt, kraapis hobuste eest kaerad ära ja kallas kotti. Aga koti peitis tühja latrisse õlgede alla. Kui vanamees sööma läks, revideerisin ka selle läbi ja leidsin neli kotti kaeru."

Nüüd oli Tarmakul kõik selge, imeselge. Ta mõistis isegi Taaveli sõnu, mis too oli öelnud nende esimesel kohtamisel. Kuid tema ei osanud siiski pilku heita sellesse nähtamatusse, salamisi punutud võrku. Ta oli teinud suure vea. Ta koondas küll enese ümber ettevõtlikke ja ausaid töömehi, Nõgitare taadi, Pika-Jaani, noore Vihtori ja teisi, kuid ei õppinud tundma kõikide minevikku, nende varjatud nägu. Ta oleks pidanud ju tundma vana Kahro sellest tuttavast pilgust, tema sil-

made varjatud kavalusest. Ent tema polnud siiski tunginud asja sisse, uurinud seda tera-teralt, vaadeldes valguse paistel.

Tarmak tõusis voodilt üles, haaras Vihtori õlgade ümbert kinni ja vaadanud pikalt poisi helgetesse, tema vaatest pärani kistud silmadesse, küsis:

„Aga miks sa varem ei rääkinud, et vana Kahro on siin öövahiks?“

Poiss hakkas süüdlaselt kogeleva:

„Ma... ma mõtlesin, et küllap teised räägivad. See on ju täitevkomiteeski teada... Soosalu jättis ise tema siia öövahiks. Kuid minul ei lubanud Juusa vanamees sellest iitsatadagi... ähvardas köit kaela panna. Juba pärast neid ristikheinu justkui sööb mind oma soesilmadega. Aga nüüd ma teda, hirmutist, enam ei karda.“

„Tõsiselt ei karda?“

„Tõsiselt. Nagu ma panin teda läve eest jäatanud kartulikoorte hunnikut koristama, nõnda tundsin kohe, et olen temast üle.“

„Õigus! Ja jäädki üle... alatiseks jääd,“ hakkas Tarmak juba kiiresti riietuma ning tõmbas säärsaapad jalga.

6

Veel samal hilisõhtul ruttas Tarmak täitevkomiteesse.

Ta nägi juba eemalt järve kalda juurest vilkumas Taaveli väikese ruumi aknas tuld. See vilkus nagu üksik helendav silm kaugusse. Parteiorganisaator istus laua taga ning lehitses mitmesuguseid aruandeid. Lamp heitis ta näole kahvatu varju. Kogu majas valitses vaikus ja just selles vaikus tõi Taaveli silmade ette palju selgemalt ning kujukamalt kogu valla elu.

Need kuivad, sageli abitu käega visatud arvud, varumise kokkuvõtted, metsa raie- ja väljaveotööde protsent, loomade järk-järguline juurdekasv, kooperatiivi, meierei ja hobulaenuspunkti andmed, reservmaade vähenemine, koosolekud, kultuurilised küsimused, kõik see ja veel terve kuhi igasuguseid teisi piasasju, tähelepanekuid ning arvamusi võisid esimesel silmapilgul asjatundmatule inimesele näida vaid bürokratismi õiekimbuna. Ja see oleks nõnda olnudki kui nende arvude rägastiku tagant poleks torganud silma mingi käärimine ja rahutus, uue jõurikas kasvamine ja vana kõdunemine, hääbumine, allajääk.

Seal oli kari, maa jõukuse tähtsam alus. Veel aasta tagasi oli vallas rohkem kui üks viiendik peresid ilma lehmata. Umbes pool kogu valla majapidamistest omas ainult üks kuni kaks looma. Ja ülejäänute hulgas omasid ainult parkümmend vana jõukat talu neli, viis või rohkem looma. Kuid nüüd, ainsa aastaga, oli see pilt hoopis muutunud. Vanad talud, need umbusklikult ettevaatlikud peremehed, olid seisma jäänud, nende kari ei suurenenud, kuid selle asemel kerkis kogu valla ulatuses esile uusi karjakasvatajaid, kes olid suurendanud oma loomade arvu kolmeni või neljani. Ja hoopis lehmadeta peresid leidis veel ainult mõni üksik.

Siin oligi see, mis grupeeris vallas ümber jõud, andis esimesed jõukuse alged kehvikute kätte. Tõsi, seda võis Taavel näha külades käies ka oma silmadega. Kuid neil vaiksetel tundidel, kui ta istus aruannete ja kokkuvõtete pahmakate taga, kirjutades välja arve oma taskuraamatusse, said talle selgemaks need inimesed, kes juba käisid või olid astumas uuele teele. Ja just samasuguse selgusega nägi ta ka seda väikest jõuku, kes

tahes-tahtmatult küll taandus uue eest, kuid kogu visaduse, kõigi abinõude ja võtetega, alatuse ja roimaga püüdis veel vastu võidelda.

Nähes* Tarmakut sisse astumas, ei avaldanud ta imestust selle hilise tuleku üle, vaid justkui oleks teda koguni oodanud.

„Istu,“ näitas ta käega istmele.

Kuid Tarmak ei istunud. Ta tundis end süüdlasena vana lahingukaaslase, sõbra ja seltsimehe ees. See oli usaldanud talle tähtsa ülesande, kuid tema oleks selle oma lühinägelikkuse ja valvsuse puudumisega peaaegu nurja ajanud. Nad olid ulatanud teineteisele käed, lubanud võidelda kõrvuti nagu võitlesid Velikije Luki all, kuid tema ei võidelnud kogu oma jõu ja oskusega.

Seisma jäädes jutustas Tarmak kõik Taavelile.

See kuulas teda kogu aeg vaikides, ainult noogutades mõnikord peaga. Ning jälle haaras Tarmakut imelik tunne, et see väsimatu, kõikjale tungiv inimene seda kõike aimas ja teadis juba tookord, kui nad esmakordselt kohtusid täitevkomitee trepi ees. Alles kui Tarmak vaikis, oodates oma kaaslase otsust, tõstis Taavel paberitelt pilgu. See libises mööda takkudega topitud seina, peatus silmapilguks mingil nähtamatul punktil ja rändas jälle edasi.

„Kas kaerad on veel põhu all peidus?“ küsis ta siis oma aruandeid sahtlisse toppides nagu oleks leidnud lahenduse sõlme.

„Ma arvan — jah. Vihtori jäi valvama... kui midagi juhtub, siis lippab ta mulle järele.“

„Nii.“

Taaveli laia otsmiku taga näis liikuvat juba mingi kindel mõte. Kuid ta ei avaldanud seda kohe, vaid tah-

tis justkui endamisi veel kaaluda ja korrata kõiki võimalusi. Jah, see'p see oli, miks ta osa aruannete ja kokkuvõtete puhul tundis alatist rahutust. Ka kuivad arvud võivad kõnelda — paljastada logardeid ja saamatuid. Nad võivad veel enamgi — kiskuda maha varjatud näokatted, rebida nähtavale alatud kurjategijad.

„Jah, see on võib-olla meie ainuke võimalus neid tabada ja paljastada,“ pani Taavel oma mõlemad rusikad lauale ja vaatas Tarmaku otsa.

Alles nüüd märkas see, et ka ta sõbra terve silm punetas, oli üle pingutatud tööst.

„Kas sa arvad, et vana Kahro polegi üksi?“ astus Tarmak nagu ootamatusest tabatud sammu lauale lähemale.

Nüüd vaatas Taavel talle otse silma. Ta ainus punetav silm justkui muutus suuremaks ja heitis punast leeki, kui ta rusikaga lauale tagudes raius igale oma sõnale kaasa:

„Muidugi pole ta üksi! Vana Kahro on vaid pisike, päris tähtsusetu lüli selles ahelikus. Mitmel pool vallas on juhtunud imelikke lugusid. Meiereis on sageli uusmaasaajatel ja kehvikutel piimaprotsendid liiga madalad... inimesed kaebavad, et neid tüssatakse... Saeveskis lõhkes katel... lõhkes just siis, kui hakati uusmaasaajatele ja koolimaja jaoks laudu lõikama... Hobulaenutuspunktis väsivad hobused... ei jõua täita kevadist tööplaani. Mis see tähendab? See tähendab seda, nagu ei oskaks ega suudaks nõukogude inimesed tööd juhtida. Vaata... siia ongi peidetud kogu vastus. Aga see vastus tuleb ümber lükata, kogu rahvale näidata tõelist põhjust. Nüüd on meil üks lüli pihus, olgugi väike ja võib-olla tähtsusetu lüli, kuid selle kaudu tuleb ka teisi tabada, üles otsida peidust kogu see ussipesa.“

Iga uue sõna ja lausega muutus Taaveli hääl tugevamaks ja süüdistavamaks. Ta punetavasse silma tekkis juba uus pilk, avastamise rõõm. Viimaks ta koguni naeratas Tarmaku poole:

„Ja-jah, ma läksin pisut ägedaks. Aga see on päris kindel, et midagi meie sealt pimedusest välja tõmbame. Vanal Kahrol pole üksi midagi kaertega peale hakata, see on päris selge. Keegi peab neile järele tulema, aitama kõrvaldada. See ongi meie esimene tähtsam püük.”

Taavel pani käe telefonitorule ja küsis Tarmakult:

„Kas sul on võimalik varjata kaht tublit poissi nõnda, et nad kuuleksid ja näeksid kõik, mis hobulaenutuspunkti ümber sünnib?”

Tarmak mõtles ristikehintele lakas ja vastas:

„On.”

Taavel võttis telefonitoru ja kõlistas.

„Toom?” küsis ta viivu pärast ning jätkas kohe. „Tule vennaga siia. Varustage endid toiduga paariks päevaks, aga tubak ja tikud jätke koju. Mitte kellelegi sellest poolt sõnagi... muu korraldan ma ise.”

Poole tunni pärast seisis Taaveli väikeses ruumis kaks teineteisele väga sarnast poissi. Nad aina naeratasid lõbusalt, kui parteiorganisaator neile jutustas eelseisvast ülesandest.

„Saame hakkama,” naeratasid mõlemad peaaegu korraga. „Olime diviisis luuremehed... oskame istuda ka varese kõrval oksal.”

„Tubli. Siis asuge kohe teele,” naeratas ka Taaveli punetav silm poiste juttu kuuldes.

Nad polnud veel poolel teelgi, kui kuulsid eemal jooksusamme. Kõik kolm, luuremehed ja Tarmak, heitsid

kraavikaldale ja jäid pinevalt ootama. Kui jooksja nende kohale jõudis, Tarmak rohkem aimas kui nägi, kes see oli.

„Vihtori!” hüüatas ta sosinal.

Poiss jäi ehmatades seisma ning lõõtsutas:

„Kaartele tuldi järele... vanker jäi kopli taha peatuma.”

„Kes see oli?”

„Ma ei tea kindlasti... kuulsin ainult vana Kahro ja tulija häält. Aga see näis kuidagi tuttav... sakslaste ajal justkui oleks kuulnud, kui vana Kahro poeg kor-raks kodus käis. Rohkem ma teda pole eluilmaski näi-nud.”

„Ruttu!” hüüdsid juba kannatamatult mõlemad luure-mehed. „Kes juhatab teed, mingi ees, et eksimist ei oleks.”

Tarmak hakkas nurgeti üle heinamaa serva kopli poole ruttama. Tema taga matsusid kahe venna säärsaapad ja pladisesid Vihtori paljad jalad. Hobulaenus-punktile lähemale jõudes muutusid kõik ettevaatliku-maks, tõmbusid veidi küüru ja silmitsesid aegajalt tera-selt öist pimedust nagu sammusid nad jälle luurel vaen-lase maa-alal.

„Seal... seal seisabki vanker,” sosistas Vihtori, kes hakkas esimesena nägema läbi pimeduse hobuse ja vankri tumedaid mütsakuid.

Kõik neli hargnesid veidi laiali ja lähenesid mõlemalt küljelt kitsale heinamaateele. Nähtavasti olid juba kaerakotid vankrile laotud ja mehed uute järele läinud.

„Ootame... küllap nad tulevad tagasi,” sosistas üks luuremeestest.

Kõik neli valisid võseriku taga soodsamad kohad.

Mõne minuti pärast kostsid hobulaenutuspunkti poolt tulijate sammud ning hobuse rapakas astumine. Tarmak tõstis imestades pea ja nägi vastu valendavat taevaserverta hobuse kõrget kogu.

„Võik!“ mõtles ta üllatunult.

Üks tulijatest hakkas hobust vankripära külge siduma ja lausus poolvaljusti:

„See on hea, et sulle redel pähe kukkus. Nüüd võid öelda, et löödi uimaseks... ei näinud ega kuulnud midagi.“

„Aga küll, kurivaim, valutab,“ vastas vana Kahro susisev hääl.

„Pole viga... selle eest saime siiski kätte oma hobuse. See on enam väärt kui ühe muhu valu.“

„Kätte jah... kätte jah! Aga sina, Osvald, ole ettevaatlik selle hobusepassiga. Selle meisterdas mulle Liivaorg.“

„Ah see uus arvepidaja?“

„Tema jah.“

„Tühja kah! Küllap Soosalu pitsati peale lööb... too ei mäleta purjus peaga midagi. Müüb kasvõi ennast maha. Homme ongi meil meieri pool napsitamine... temal on ka Soosaluga asjaõndamisi. Hobuse jaoks on mul aga ustavad inimesed valmis... hommikuks on see juba kolmkümmend kilomeetrit eemal. Ainult... ah kurat!... küll pistaks hea meelega kogu sellele krempile tule otsa.“

„Osvald, ära seda tee! See on meie varandus... võibolla saame selle veel kord kätte. Ma olengi juba hakanud pisitasa üht-teist kõrvale panema. Mul on...“

Tarmak tundis, kuidas tema kõrval üks Toome pois-test tegi iseloomuliku liigutuse hüppeks. Ka tema tõusis

veidi kätele ja tõmbas parema jala kõveraks. Nüüd ei valutanudki see; oli koguni soe ja veidi ärevgi, nagu ei varitsekski ta oma koduküla põllul, vaid hoopis kuskil kaugel vaenlase dzoti ees.

Nad hüppasid kõik neljakesi peaaegu korraga. Üks elektri taskulamp süttis põlema ja vanem Toome poistest hüüdis:

„Seis! Käed üles!”

Ainsa silmapilgu jooksul nägi Tarmak elektrilambi valguse sõõris võõra mehe nagu ning korraga meenus talle too upsakas sõitja seal järve kaldal. Ka üks Toome poistest tundis nähtavasti võõrast, sest hüüatas üllatunult:

„Pagan võtaks... see on ju agronoom Tomberg!”

See tekitas lühikeseks silmapilguks mingi segaduse ja kõhklemise. Kuid juba järgmisel hetkel katkestas seda terav revolvripauk. Tarmak ei näinud, kas kuul oli kedagi tabanud või ei, ta sööstis ettepoole, haaras pimedusse kaduva kogu kinni ning klammerdus selle käe külge. Nad kukkusid mõlemad maha, veeresid edasi, rebisid teineteist. Porine muld kleepus Tarmaku näo külge, kuid ta ei lasknud revolvriga vehklevat kätt lahti, ei lasknud ka siis, kui vastase porised sõrmed haarasid teda kaelast ning hakkasid kägistama.

Talle vilksatas läbi meeleehtliku pigistuse nagu kehtaks siin võitlus millegi väga tähtsa eest. Kas oli see tolle ammuse võitluse järg, kui kostis järvejääl kauge püssipauk, või oli see alles hiljuti lõppenud võitluse lõpp, võitlus isaisade maa pärast, millel üks oli kündja ja külvaja, teine aga ülekohtune löikaja? Ootamatu jõupingutusega rebis Tarmak end kägistaja

sõrmede vahelt lahti ning viskus mõlemate põlvedega revolvrilt hoidvale käele.

Allolija karjatas tumedalt ning laskis laskeriista langetada. Samal silmapilgul ujutas elektrilambi valgus nad üle. Mõlemad Toome poisid haarasid meeletult peksleva vaenlase kätest kinni.

*

Mõned päevad hiljem seisis valla täitevkomitee aseesimehe tööruumis kolm meest. Ainult Soosalu istus oma kohal, kuid ta tõmmu nägu oli muutunud otsekui halliks. Alles hommikul oli täitevkomitee esimees Saar saabunud haiglast ning vaatas nüüd karmi pilguga oma abilise otsa.

See liigutas mitmel korral oma krobelisi huuli nagu oleks tahtnud midagi öelda. Kuid ta jättis ikka ütlemata, vaikides edasi. Kolmas mees, maakonna täitevkomitee kaadriosakonna juhataja asetäitja, sulges klõpsatades portfelli luku ning ütles:

„Jah, seltsimees Soosalu, näib nii, et täitevkomitee töös teil enam väljavaateid ei ole.“

Nagu värin raputas Soosalu laiu õlgu. Korraga, toetades mõlemate tugevate kätega lauale, tõusis ta veidi ettepoole lüües püsti ja ütles kähiseva häälega:

„Saan sellest aru... nii peabki see olema... see on õiglane. Häbi mulle... olen juba vana mees, kuid unustasin end. Nad mässisid mind nagu nähtamatusse võrku, sidusid kinni justkui ämblik kärpse. Ma hakkasin isegi rohkem uskuma seda meierit ja Tombergi kui valla parteiorganisaatorit. Viin aitas kaasa... ja sellepärast see tuligi nii. Aga seda, et Tomberg elas vale nime all ja oli Juusa peremehe poeg, ei teadnud ma aimatagi. Nüüd

mõistan, miks teda oli nii harva meie vallas näha. Ainult õhtul tuli... meieri pool napsitas ja kadus jälle. Ta ise katsus mind kogu aeg veenda, et noor Kahro on putkanud koos sakslastega ära. Niisugune sulil!"

Soosalu tõmbas nagu unest ärgates käega üle häbist punetava näo. Alles mõne silmapilgu pärast jätkas tasemalt:

„Olin kunagi tubli meistri mees... Ka nüüd on tarvis töömehi... tahan tubli tööga osaltki lepitada oma süü. Jah... olen rängasti eksinud, lasknud end ninapidi vedada, kuid seda võin kinnitada puhtast südamest, et ma pole silmapilgukski kaotanud usku nõukogude korra õiglusse, tema võidusse. Seltsimehed, tahan teile seda näidata oma edaspidise tööga, võita tagasi teie usalduse.“

Nagu ebakindlatel jalgadel komistades sammus ta üle ruumi, haaras varnast mütsi ning astus välja.

1947.

SISUKORD

Rindeteede seltsimehed	5
+ Viimased kaitsjad	16
+ Paljassaare tipul	25
Haigla ooteruumis	68
Võitleme käsikäes	84
Uhe noore vabatahtliku võitlustee	91
Õigus võidelda	100
Nelja tee	110
Kohtumine rindeteedel	128
+ Suurtükikomandör	138
Sanitar	166
Roodu poliitjuht	177
Soovitus ellu	186
+ Maja jaama taga	197
+ Uue elu algus	214
Töotus	223
Võitlus kestab	232

Kaanejoonise valmistanud
V. Paris.

Toimetaja R. Sirge.

Keeleline toimetaja A. Dahlberg.

Ladumisele antud 8. IX 1949. Trükkimisele antud 22. XI 1949.
Paber 56 : 79 sen. $\frac{1}{16}$. Trükiarv 5000. Trükitähti trükipoognas 30 720.
Trükipoognaid 19. Arvutuspoognaid 14,4. MB-08142. Trükikoda
„Tartu Kommunist“, Tartu, Ulikooli 21/23. Tellimise nr. 1990.

На эстонском языке.

Э. Мянник: Борьба продолжается.

Rbl. 12

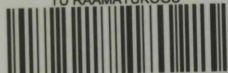
Uus hind

725

A

85492

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01013395 9